

Carmen-Gabriela Pamfil

ALEXANDRU PHILIPPIDE

Carmen-Gabriela Pamfil

ALEXANDRU PHILIPPIDE

Carmen-Gabriela Pamfil

ALEXANDRU PHILIPPIDE

Editura „Litera Internațional“

O. P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel./fax (021) 3196390; e-mail: comenzi@litera.ro

str. B.P. Hașdeu, 2, Chișinău, MD-2005
tel./fax (+373 22) 292932; e-mail: litera@litera.ro

Copyright © 2008, text Carmen-Gabriela Pamfil
Copyright © 2008, prezentare grafică Litera Internațional
Toate drepturile rezervate

Ne puteți vizita pe

 www.litera.ro

Editor: Vidrașcu și fiii
Pe copertă: Imagine de Lucian Săcrieru-Dragomir
Concepția grafică: Vladimir Zmeev
Tehnoredactare: Elena Dandara
Prepress: Eduard Toacă

Tipăr “Reclama” SA

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

PAMFIL, CARMEN-GABRIELA

Alexandru Philippide / Carmen-Gabriela Pamfil. – București – Chișinău:
Litera Internațional SRL, 2008 (Tipografia “Reclama” SA). – 208 p.

ISBN 978-9975-74-018-0

80/81(092)

P17

Colegilor mei

Argument

Pentru că Institutul nostru poartă numele fondatorului Școlii lingvistice ieșene, sîntem primii datori să cunoaștem și totodată să punem în lumină momentele importante din viața și, îndeosebi, aspectele esențiale din activitatea științifică a lui Alexandru Philippide, pentru a face să continue ideile valoroase din opera sa, care acoperă, chiar dacă în proporții și cu rezultate inegale, domeniile de cercetare în care profesăm: lingvistică, istorie literară și folclor. Se știe, Philippide a fost, înainte de toate, un mare lingvist, creatorul unei opere originale, de o extraordinară complexitate, de care s-au simțit atrași nu numai discipolii, ci și urmași ai acestora, pe care apartenența la Școala lingvistică ieșeană îi înnobilează și îi obligă.

El s-a impus în viața comunității culturale ieșene și prin scrierile publicistice care, dincolo de unele excese critice, conțineau un adevărat program etic, menit să asigure societății românești, la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, integrarea în lumea europeană modernă. Munca susținută și pasionată, respectul pentru adevăr, spiritul critic indispensabil oricărui demers științific creator, curajul și demnitatea sînt valorile morale pe care Philippide le insuflă peste veac prin întreaga lui activitate.

Lucrarea *Alexandru Philippide* și-a propus să sintetizeze – pentru rapida informare a celor interesați – conținutul operei savantului ieșean, însumînd aproape patru mii de pagini tipărite și peste zece mii de file manuscrise. Am selectat din scrierile lui Philippide un număr important de citate, care

suștin comentariile și interpretările chestiunilor discutate; am considerat că în felul acesta se realizează și o cunoaștere directă, nemediată a textului supus atenției cititorului. La redactarea acestui text am beneficiat, firește, de studiile anterioare, în special de monografiile elaborate de Iorgu Iordan (*Alexandru I. Philippide*) și de G. Ivănescu (*Viața și opera lui Alexandru Philippide*¹), din care am preluat numeroase informații și analize, cum se poate constata din frecvența trimiterilor la sursele studiate și indicate în notele de subsol.

Prezentarea de față se dorește, în același timp, și o invitație adresată filologilor români, oriunde ar activa ei, prin care li se propune reluarea lecturilor și meditațiilor asupra operei lui Philippide, în perspectiva creării unui climat nou, de solidaritate culturală, la care îndemna, în anii din urmă, G. Ivănescu, cel mai fidel discipol al acestuia, a cărui operă reflectă și un asemenea spirit reconciliant, de sinteză sublimate a direcțiilor de cercetare lingvistică nu numai românești, ci și universale: „Activitatea lingviștilor români nu trebuie să urmeze la infinit căi divergente. Dezvoltarea culturală a unui popor poate prezenta două aspecte deosebite. În unele epoci, toate eforturile învățaților sînt concentrice, iar creația unui învățat se sprijină pe a altuia, pe care o completează și o duce mai departe, ajungîndu-se astfel, după o muncă de cîteva decenii, la o sinteză originală, în care fiecare învățat își are contribuția sa. În alte epoci, învățații sînt în luptă unii cu

¹ Este un text nefinalizat de autor, însumînd peste 550 de pagini dactilografiate în mai multe exemplare, numerotate cînd cu cifre arabe, cînd cu romane, care se reiau, adesea cu modificări, de trei-patru ori, și cu numeroase adaosuri pe foi manuscrise, păstrat la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, fondul G. Ivănescu. Intenționez să editez, în viitorul apropiat, acest studiu, după ce îi voi da forma corespunzătoare. Dar pînă atunci, ideile cuprinse aici trebuie să fie cunoscute și să circule, cu atît mai mult cu cît apar și interpretări inedite privind opera lui Philippide, în întregul ei.

alții sau se ignoră reciproc, și ceea ce afirmă unul este tăgăduit sau ignorat de ceilalți, așa că, după o muncă de decenii, se ajunge nu la o sinteză, ci la poziții diverse, care par susținătorilor lor ireconciliabile. Este evident că, dacă unele din aceste teorii nu sînt complet eronate, ele trebuie depășite prin încercarea de a se ajunge la o viziune sintetică, în care să intre tot ceea ce este viabil în doctrinele diverse sau contradictorii, înlăturîndu-se erorile. Este aceasta una din sarcinile lingvisticii române în momentul de față, și ea nu se poate îndeplini decît printr-o examinare atentă a moștenirii lingvistice lăsate de înaintași².

Îmi exprim pe această cale recunoștința față de toți cercetătorii care prin studiile și articolele lor mi-au înlesnit înțelegerea operei și personalității creatorului Școlii lingvistice de la Iași. Mulțumesc colegilor Mircea Ciubotaru, Ioan Oprea și Mioara Dragomir pentru sollicitudinea cu care s-au aplecat asupra acestei lucrări, în urma lecturii căreia mi-au propus îndreptările necesare îmbunătățirii textului, în etapa premergătoare tipăririi. Mulțumesc, de asemenea, domnului profesor Vasile Arvinte pentru încurajările și sugestiile oferite în perioada redactării acestei micromonografii, pe care a avut bunăvoința să o citească, în forma ei finală. Mulțumiri recunoscătoare Editurii Litera Internațional – București și Editurii Litera – Chișinău pentru promptitudinea și corectitudinea dovedite de-a lungul frumoasei noastre colaborări.

² *Op. cit.*, p. VII.

Date biografice

Alexandru I. Philippide s-a născut la 1/13 mai 1859, în orașul Bîrlad. Descindea, pe linie paternă, dintr-o familie grecească originară din Milies – Tesalia, împămîntenită în Moldova pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Bunicul lui Alexandru, Nicolae Philippide, avocat de profesie, era nepotul de frate al cunoscutului istoric grec, Dimitrie (Daniel) Philippide, stabilit în Moldova ca profesor la Academia Grecească din Iași. Acesta din urmă a scris, între altele, *Istoria României* și *Geografia României*, ambele redactate în limba greacă și publicate la Leipzig, în 1816, lucrări în care utilizează, pentru prima dată, termenul *România* ca denumire a spațiului carpato-dunărean³. Tatăl, Iancu Philippide, deținea o funcție administrativă (subprefect) în județul Tutova, pe vremea cînd s-a născut Alexandru.

A urmat școala primară, secundară și liceul („Gheorghe Roșca Codreanu“) la Bîrlad, cu profesori instruiți, cei mai mulți de obîrșie ardeleană, cu ajutorul cărora și-a însușit bine limbile clasice⁴ și cîteva limbi moderne (franceza, germana și

³ A. Philippide a scris o *Notiță biografică și bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în revista ieșeană „Arhiva“, IV, 1893, p. 162–167. Vezi și Vasile Arvinte, *Dimitrie Daniel Philippide et la dénomination Românie*, în *Studii de istorie a limbii române*, Iași, 2006, p. 278–285; Sorin Iftimi, *Știri noi despre Daniil Philippidis*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»“, 2004, nr. 4, p. 10–11 (rezumatul unei comunicări).

⁴ Mărturie stau traducerea din *Satirele, Odele și Epistolele* lui Horațiu (vezi Traian Diaconescu, *A. I. Philippide – traducător din limba latină*,

italiana). După susținerea bacalaureatului, se înscrie, în 1878, la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași. Între anii 1878 – 1881, urmează cursurile universitare, avîndu-îca profesori pe Șt. Virgolici, I. Caragiani, N. Quintescu, A. Vizanti, C. Leonardescu și A. Lambrior (profesor titular la Liceul Național; acesta predă și un curs liber de lingvistică românească la Universitate). După absolvirea facultății (1881), a fost reținut în cadrul Universității, fiind numit mai întîi custode, apoi subbibliotecar și, în final, bibliotecar la Biblioteca Centrală⁵. În 1884 obține, prin concurs, catedra de Limba și literatura română de la Liceul Național, rămasă vacantă în urma morții lui A. Lambrior.

Philippide a debutat în „Convorbiri literare”, cu articolul *Cronica lui Hur* (XVI, 1882, p. 245–258). El contestă autenticitatea unei presupuse cronici, cuprinzînd o istorie fictivă a unor anacronice țări române, dintre anii 274–1274, tipărită în 1856 de George Boldur Costache, autorul textului. Acesta pretindea că este vorba despre o traducere făcută de un Petru Clănău (spătarul lui Ștefan cel Mare), începînd din 1495, de pe un original latin, din secolul al XIII-lea, aparținînd lui Arbore Campodux și cancelarului Hur. Argumentele lui Philippide, de natură istorică și, în special, lingvistică, au demonstrat falsul respectivei cronici; limba utilizată nu este limba secolului al XV-lea, ci o limbă imaginară, iar faptele și instituțiile sînt inventate de presupusul traducător⁶.

în vol. *Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte. Studii*, Iași, 1983, p. 12), făcute în această perioadă și păstrate într-un caiet la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, donat de Iorgu Iordan (vezi Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, 1969, p. 12).

⁵ Pe postul rămas vacant, în 1884, va fi numit Eminescu (cu care Philippide se cunoștea, probabil, de la ședințele Junimii). Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 14 și G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 37.

⁶ Vezi și G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXX.

Pentru a-și desăvîrși formația filologică, Philippide pleacă în 1888 în Germania, la Halle Saale, unde își continuă studiile cu profesori celebri, precum Hermann Suchier⁷ (filologie romanică), Eduard Sievers (fonetică și germanistică), Heinrich Keil (filologie clasică) și alții. Tot în această perioadă, Philippide studiază și lucrarea lui Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, manualul neogramaticilor, atunci în vogă, care îi va marca definitiv gândirea lingvistică⁸.

Revine în țară în 1890, unde își reia munca de profesor la Liceul Național din Iași. Frecventează, din nou, ședințele Junimii și continuă să publice în „Convorbiri literare” studii, articole și recenzii, cu pronunțat caracter polemic, foarte apreciate de junimiști. În 1893, Philippide devine mai întâi, conform uzanțelor vremii, profesor universitar suplinitor, pentru ca în 1896 să ocupe postul de profesor titular la Universitatea din Iași, unde se crease, special pentru el, catedra de Filologie Română. În anul 1898 este ales membru corespondent, iar în 1900, membru titular al Academiei Române, după ce, în toamna anului 1897, Academia îi încredințase sarcina elaborării unui dicționar al limbii române, pe alte principii decât le-au avut, mai vechiul dicționar realizat de latiniști și *Etymologicum Magnum Romaniae*, inițiat de Hasdeu. Pînă în 1906, cînd s-a retras din această colaborare, între altele, Philippide a conturat concepția și a trasat principalele coordonate ale Dicționarului Academiei, lucruri despre care vom vorbi în pagi-

⁷ Cu H. Suchier a avut o relație strînsă, de prietenie, dezvăluită de corespondența purtată de cei doi între 1891–1914, anul morții lui Suchier, corespondență publicată de I. Oprișan, în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, București, 1986, p. 75–238, II, București, 1987, p. 82–122. Admirația pe care marele romanist i-a arătat-o lui Philippide s-a concretizat în faptul de a-i fi dedicat ediția povestirii vechi franceze *Aucassin et Nicolette*, începînd cu ediția a V-a pînă la a VIII-a. (Sînt în posesia unui exemplar din ediția a VI-a, din 1906, o raritate bibliografică, pe care mi l-a dăruit profesorul Ivănescu, în 1981).

⁸ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 15; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXVIII.

AUCASSIN ET NICOLETTE

TEXTE CRITIQUE

ACCOMPAGNÉ DE PARADIGMES ET D'UN LEXIQUE

PAR

HERMANN SUCHIER

SIXIÈME ÉDITION PARTIELLEMENT REFOUNDUE

TRADUCTION FRANÇAISE

PAR

ALBERT COUNSON

PADERBORN

FREDINAND SCHÖNINGH, ÉDITEUR

1906

POUR LA FRANCE J. GAMBER A PARIS 2 RUE DE L'UNIVERSITÉ

Coperta interioară
a ediției *Aucassin et Nicolette*
(dedicată de H. Suchier lui
A. Philippide)

nile următoare. După 1906, aderă la poporanism și devine, încă de la înființare, colaborator activ la „Viața românească”⁹, cu excelențe și la fel de virulente articole, vizînd cu precădere viața științifică din epocă. După ce cochetase cu conservatorii lui Maiorescu, se înscrie, sub influența lui C. Stere, în 1902, în Partidul Național Liberal¹⁰, dar politică militantă Philippide nu a făcut niciodată; opiniile lui nu se dovedesc a fi partizane, ci vizează mersul general al societății românești.

A fost decan al Facultății de Litere și Filozofie în perioada 1913–1916, cu prelungire pînă în 1918¹¹. Înființează, în 1927, împreună cu un grup de colaboratori (G. Pascu, I. Iordan, D. Găzdaru, Th. Roșculeț și alții), Institutul de Filologie Română.

După 1926, an în care Philippide a suferit un atac de paralizie¹², depășit după numai o zi, sănătatea lui se șubrezește, iar efectele arteriosclerozei îl vor chinui pînă la 12 august 1933, cînd „acel monstru nevăzut și atotputernic”, cum îi spunea el morții, îl va elibera din „lanțurile suferinței”¹³. Cîtă amărăciune va fi strîns și cît chin va fi îndurat în această viață pămînteană, de vreme ce, pe patul de moarte îi mărturisea fostului său elev, atunci decan al Facultății de Litere, I. Botez: „Nu mi-

⁹ Vezi și I. Opreșan, *Un mentor din umbră al „Vieții românești”: A. I. Philippide*, în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, II, p. 5–10.

¹⁰ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 100.

¹¹ În timpul războiului și refugiului nu s-au ținut cursuri universitare. Dată fiind și însărcinarea administrativă pe care o avea, Philippide a rămas în Iași, unde și-a continuat munca de cercetare. În această perioadă, pe baza noilor lecturi, începe, probabil, și documentarea în vederea elaborării *Originii românilor*. Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 184, 190.

¹² Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 21–22.

¹³ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 23.

i frică de moarte, dar aş vrea să mai trăiesc, după moarte, o lună de zile, ca să mă bucur c-am murit¹⁴.

Întîmplări datorate mai degrabă destinului sau, poate, şi temperamentului său vulcanic, excesiv colorează viaţa personală a lingvistului cu cîteva episoade anecdotice, surprinse, de obicei caricatural, în literatura vremii¹⁵. La 25 de ani, prin 1885, are o relaţie cu o doamnă Constandache¹⁶, din care a rezultat un copil, Ştefan, pe care Philippide l-a recunoscut şi căruia i-a purtat de grijă avîndu-l în întreţinere – Ştefan a devenit inginer de mine la Cîmpina –, dar de care se pare că nu a reuşit să fie foarte apropiat sufleteşte. După 10 ani, în 1895, contractează o primă căsătorie cu o tînără nemţoaică, Johanna Minckwitz¹⁷, doctor în filologie romanică la Universitatea din Zürich, la puţin timp după ce aceasta îi solicitase printr-o scrisoare unele lămuriri pe teme filologice, rugîndu-l totodată s-o ajute să capete o slujbă în România. Deşi nu o văzuse niciodată şi nu o cunoştea deloc, Philippide îi propune căsătoria. După ceremonia desfăşurată într-un peisaj exotic, la Saint Héliier, în insula britanică Jersey, Johanna vine la Iaşi, însoţită de mama ei, pe care ginerele nu o va suporta, creîndu-se astfel

¹⁴ Ioan Botez, *Personalitatea lui Alexandru Philippide*, în „Opinia”, Iaşi, 17 aug. 1933, p. II.

¹⁵ Vezi, de pildă, George Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iaşi*, vol. I–II, Iaşi, 1908–1910, Mihail Sevastos, *Amintiri de la „Viaţa Românească”*, Iaşi, 1956, ed. a II-a, 1966, C. Stere, *În preajma revoluţiei. Ciubăreşti*, (personajul Alexe Themistoclide), vol. VI (vol. III din ediţia Z. Ornea, Bucureşti, Cartea Românească, 1993).

¹⁶ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 165.

¹⁷ Johanna Minckwitz a tradus cîteva din poeziile lui Eminescu: *Strigoii*, *Somnoroase păsărele*, *Criticilor mei*, *Satira II*, *Lacul*, *Veneţia*, *Se bate miezul nopţii*, *Cu mine zilele-ţi adaogi*, *Înger de pază*, *Peste vîrfuri*, *Singurătate*, care, la recomandarea lui Philippide, au fost publicate în „Arhiva”, între 1894–1895 (ultimele patru sub semnătura Johanna Philippide) (vezi *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 120–121, nota editorului; cf. p. 104, 106).

o situație tensionată, agasantă, care va constitui principalul motiv al destrămării mariajului, după nici cinci luni. Împrejurarea i-a pricinuit lui Philippide o reală suferință¹⁸. Insolitul eveniment a prilejuit, firește, tot felul de legende în legătură cu faptele petrecute, ca întotdeauna, exagerate și deformate. La vârsta de 38 de ani, se recăsătorește, de astă dată, cu Lucreția Nemțeanu, o fată simplă, fiica primarului din comuna Vinători-Neamț. Îi comunică vestea bunului său prieten, Hermann Suchier, la 5 mai 1897: „M-am însurat iar. La 1 mai ne-am cununat civil și la 2 mai, religios. Afacerea s-a petrecut la țară. Fimeaia mea are numai 17 ani și este tocmai contrariul celeilalte ... De astă dată vor merge lucrurile mai bine“. Pentru ceremonie, acum, Philippide alege un cadru tradițional, neaoș. „Nunta s-a făcut țărănește, cu lăutari, cu vornici, cu nuntași ... Civil, m-am cununat la primăria din satul Vinătorii Neamțului, patria lui Creangă, unde socru-mio a fost primar 12 ani. Religios, m-am cununat în Tîrgul Neamțului, în biserica unde s-au căsătorit și socrii mei. Soacră-mea e cu 2 ani mai tânără decît mine, iar fimeaia mea – cea mai frumoasă fată din tot județul. Vorba ceea: «dă-mi, Doamne, grijă nouă, ca să scap de cea veche»“¹⁹. Mariajul este reușit, deși nu lipsit de întâmplări nefericite. În 1898 se naște o fetiță, Elisabeta, care moare un an mai tîrziu. După doi ani, se naște Alexandru, viitorul poet, singurul de care s-a bucurat (vorba vine, din partea acestuia a avut, la un moment dat, altfel de necazuri). Cel de al treilea copil, Dimitrie (astfel botezat în amintirea străbunului său), moare la cîteva luni după naștere²⁰.

¹⁸ Vezi scrisorile lui Philippide către H. Suchier, în *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 130–133, 134–137, și către T. Maiorescu, *ib.*, p. 45–46; cf. I. Opreșan, *Al. I. Philippide și sensul romantic al existenței*, în „Manuscriptum“, XV, nr. 1 (54), 1984, p. 164–166.

¹⁹ *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 147.

²⁰ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 164.

Despre omul Philippide au vorbit în special foștii săi studenți și colaboratorii, care l-au cunoscut, negreșit, cel mai bine. Nu voi invoca decît impresiile a doi dintre aceștia, la rîndul lor, foarte diferiți ca alcătuire sufletească. Iorgu Iordan, liniștit, cumpătat, prevăzător, chiar calculat, și G. Ivănescu, dimpotrivă, mai asemănător lui Philippide, frămîntat, impetuos, uneori impulsiv, curajos, chiar imprudent, în toate manifestările lui. Primul definește puternica personalitate a profesorului său printr-o sumă de contradicții: „contradicție între temperamentul său vijelios, aș spune anarhic, și munca disciplinată, ordonată și sistematică dusă de el ca profesor și ca om de știință; contradicție între optimismul său înăscut și un anume scepticism, accentuat pe măsură ce trecea timpul și devenit, pînă la urmă, cel puțin în unele manifestări ale lui, aproape mizantropic; contradicție între atașamentul său real față de interesele maselor populare, atașament care iese adesea la iveală chiar în lucrările-i științifice, și atitudinea sa de pasivitate, din ce în ce mai pronunțată în domeniul vieții obștești”²¹, contradicții izvorîte – în opinia autorului – și din epoca, ea însăși contradictorie, în care a trăit și activat Philippide. Iordan explică înclinația spre excesiv și tendința spre atitudini extreme, ca dominante comportamentale ale profesorului său, prin fondul timid al structurii sale psihice, care, paradoxal, izburcea năvalnic cînd stările de lucruri din preajma lui deveneau insuportabile în raport cu idealul său de viață, „desăvîrșit și absolut”, pe care îl creionează în următorul pasaj: „Pentru el, adevărul, dreptatea, cinstea și alte noțiuni similare din punct de vedere etic erau un fel de entități, cu existență reală, oarecum concretă, întocmai ca atîtea noțiuni materiale, palpabile, care pot fi sesizate și cunoscute cu toată exactitatea și precizia, grație materialității lor, și cu privire la

²¹ *Alexandru I. Philippide*, p. 127.

care nu ne putem înșela ... El însuși se ostenea să se conformeze, pînă la ultimile limite posibile, acestor elemente alcătuitoare ale omului adevărat și era convins că se conformează. Totodată pretindea însă și semenilor săi, considerați fie ca indivizi, fie în grup, să facă același lucru²². Discrepanța dintre idealul său și realitatea vieții publice conducea implacabil la permanentă nemulțumire. „Urmarea inevitabilă – conchide Jordan – au fost scepticismul și mizantropia”²³.

G. Ivănescu refuză să vadă în atitudinile magistrului său față de semeni vreun semn de mizantropie. Nici ursuz nu era, ci – mărturisește Ivănescu, care l-a cunoscut bătrîn și suferind – cu apropiatii îndeosebi era jovial, capabil să întrețină conversații foarte plăcute și extrem de interesante²⁴. În monografia pomenită, el evocă numeroase momente în care Philippide se manifestă cu generozitate și bonomie față de studenți, colegi și prieteni. E drept că, de pildă, grija cu care urmărea

²² Ib. p. 26.

²³ Ib.

²⁴ În același fel vorbește despre Philippide și Titus Hotnog, student al Universității ieșene, între 1909–1913: „La Litere, din primele zile am fost entuziasmat de profesorul meu de Filologie română, savantul A. Philippide, om într-adevăr rar, neobișnuit. El, pe lingă că era foarte învățat în specialitatea sa, avînd o cultură bogată și profundă, era de o inteligență rară, foarte muncitor și cinstit. Deși la mulți le părea un om nesociabil, ursuz, era în fond om bun și foarte sensibil. Din primele zile, numai din felul cum ne privea și ne vorbea, am simțit că ne simpatizează și e prieten cu noi” (Titus Hotnog, *Scrieri, II. Viața mea (Jurnal)*, *Scrieri lingvistice*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și bibliografie de Ion Nuță, Bacău, 2005, p. 55). La aceeași concluzie ajunge și I. Opreșan, cel care prin publicarea corespondenței lui Philippide redă imaginea autentică a unei personalități excepționale, făcînd în felul acesta un enorm serviciu istoriei culturale a românilor, care include acum, indubitabil, „un om ... de o rară delicatețe și noblețe sufletească și mai presus de toate de o profundă statornicie în prietenie, ce contrazice violent imaginea academicianului hirsut, transmisă de tradiție”. (*Alexandru I. Philippide – un personaj romanesc*, prefață la vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 5).

evoluția foștilor săi elevi, întotdeauna merituoși, viza nu în primul rînd viața lor personală, ci emanciparea culturală a unei țări rămase în urmă, care aștepta aportul oamenilor valoroși și integri. De aceea, cînd află că Paul Zarifopol, după studiile de la Halle, ar dori să se stabilească în străinătate, îi scrie lui Suchier: „Va să zică, dacă pe ici-colea se ivește și în țara noastră vreun om vrednic, fuge și acela. Ți-ai împlini o datorie ome-nească dacă l-ai face să înțeleagă că locul lui este aici, în Iași, și că mai mare plăcere va ave cînd va aduce puțin bine acolo unde mai nu este defel, decît cînd în talgerul cel plin de aur își va zvîrli și el obolul”²⁵. În plus, Ivănescu analizează, situație cu situație, textele în care Philippide contestă valoarea unor idei susținute de confrăți români și străini, texte invocate, de obicei, pentru a evidenția caracterul excesiv și nedrept al autorului, încercînd, dimpotrivă, să reconfirme veridicitatea afirmațiilor acestuia, neomițînd totuși să releve și severitatea exagerată ori limbajul său dur. Cît privește relațiile proaste dintre cei trei cre-atori de școli lingvistice românești, Ivănescu²⁶ aduce argumente convingătoare, care îl absolvă în mare parte pe profesorul său, despre care s-a spus că ar fi vinovat de atmosfera dușmănoasă instaurată între aceștia, demonstrînd că, în realitate, Densușianu și Pușcariu au avut față de savantul ieșean o atitudine cu totul inacceptabilă. La fel s-ar explica și animozitățile iscate între Philippide și G. Weigand, T. Maiorescu (la un moment dat) și ceilalți.

Trăsături de caracter excepționale dezvăluie și un frag-ment dintr-o scrisoare prin care tînărul Philippide, aflat la studii în Germania, înțelege să-i mulțumească lui T. Maiorescu, pe atunci ministrul Cultelor și al Instrucțiunii Publice, pentru

²⁵ Scrisoare către H. Suchier (14 aprilie, 1902), în vol. *Alexandru I. Philippide și contemporanii*, I, p. 195.

²⁶ *Vezi Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. VI-VII și p. 285.

gestul de a-i fi oferit, în această calitate, o sumă de bani: „Eu am chibzuit lucrurile așa, ca să trăiesc acești doi ani în Germania fără ajutorul nimănui. Pentru aceea, primesc banii trimeși de d[umnea]voastră, numai ca, privind cărțile ce-mi voi cumpăra dintr-înșii, să nu uit un singur moment pe nobilul bărbat care, fără să fie rugat și lingușit, își aduce aminte de mai micii săi prieteni; vă rog însă să închideți cu acest dar generozitatea d[umnea]voastră față cu mine și, atunci când veți mai ave bani de prisos, să trimiteți ajutoarele altora mai slabi decît sînt eu. De alt ajutor al d[umnea]voastră voi ave însă trebuință totdeauna, și orice semn de simpatie veți voi să-mi arătați va fi privit de mine ca o fericire și ca o glorie. Căci printre rarele plăceri lăsate omului în această lume neînțaleasă, cea mai mare este, cred eu, stima oamenilor celor cu judecată”²⁷.

O adevărată fascinație provoca profesorul Philippide asupra studenților la orele de curs²⁸. Toți foștii săi elevi, dar în special Ivănescu, vorbesc de talentul unui mare povestitor, care, în prelegerile sale avea un stil personal de prezentare a materialului științific – altfel foarte dens și greu de receptat – de o savoare rustică ce-l apropia de Creangă, așadar total diferit de stilul maioreșcian, solemn și academic, atunci la modă. „Nu e de mirare – mărturisește Ivănescu – că, fermecați de talentul lui de povestitor, transportați în lumile pe care el le evoca înaintea noastră [se referă la cursul *Originea poporului român și a limbii române*] și uluiți de noutatea ideilor lui și de erudiția pe care o transmitea minților noastre încă neformate, imaginea lui începea să se proiecteze undeva, departe, în altă

²⁷ Scrisoare către T. Maiorescu (10 februarie, 1891), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 38.

²⁸ Faptul era de notorietate, din moment ce Pușcariu, în *Călare pe două veacuri* (București, 1968, p. 339–340), îl menționează: „Elevii lui Philippide îl adorau și erau cu totul subjuogați de felul lui original și spiritual de a se impune cu temeinica lui erudiție”.

lume decît aceea a noastră și începeam să ne credem în fața unui stăpîn absolut al lumii întregi, numai pentru că el puse-se stăpînire pe mințile și inimile noastre²⁹. În același timp, conținutul materiei predate, ca, de altfel, întreaga operă tipărită edificată pe o excepțională erudiție și solid fortificată prin atîtea idei originale, făceau ca Philippide să le apară studenților și în special colaboratorilor săi, selectați, desigur, dintre cei mai înzestrați și mai studiosi, „drept singurul dintre lingviștii români care avea atunci o cunoaștere temeinică a faptelor și putea sta alături de marii lingviști din Apus³⁰.

În conștiința tuturor Philippide era profesorul exemplar nu numai prin știința transmisă și prin modul original de expunere a unor materii de altfel aride, ci și prin comportamentul său. Philippide nu a lipsit de la școală și nu a întîrziat la ore decît în cazuri de forță majoră³¹. De la G. Ivănescu mai aflăm că niciodată nu vorbea despre sine, că detesta discursurile publice, conferințele și comunicările pînă într-atît, încît a refuzat să rostească chiar și obligatoriul discurs de recepție la Academia Română.³² Ura vorba goală rostită cu emfază de „oratori“ ignoranți și nesinceri, aroganța sau, deopotrivă, lingușirea și, mai presus de orice, lenea și superficialitatea. „Era partizanul muncii serioase și grele, duse în tăcere, fără reclamă și fără elogii ... Munca – și anume munca grea – era o adevărată religie pentru dînsul ... Și de aceea, cine fugea de muncă nu putea fi prietenul său³³.

Poate părea paradoxal, dar Philippide, cu toată severitatea excesivă față de savanți, arăta indulgență la examene și

²⁹ *Op. cit.*, p. 269 (327).

³⁰ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 285.

³¹ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 47–48, G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 279 (și p. 9).

³² Vezi *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 280.

³³ *Id. ib.*, p. 274, p. 280 și p. 9.

foarte rar se întâmpla să nu acorde cuiva calificativul necesar promovării. Mai mult, cu studenții care se remarcă la examene, profesorul discuta îndelung și aceștia se bucurau de un tratament privilegiat (îi invita acasă, se plimba cu ei pe străzile Iașului, întreținea discuții pe diverse teme)³⁴.

Astfel stînd lucrurile, este greu de acceptat – și nu numai de către G. Ivănescu – că Philippide ar fi fost ursuz și mizantrop. În realitate, a fost un om cu principii morale și profesionale ferme, foarte sever, la fel de exigent cu semenii ca și cu sine. Era și sceptic, atît cît este orice spirit lucid și cultivat.

³⁴ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 56–57; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 7 și p. 276.

Idealul etic

Opera lui Philippide, în ansamblul ei, reflectă trăsăturile esențiale ale spiritului și înclinațiile lui temperamentale. Ele apar mai pregnant în articolele cu caracter social, din perioada tinereții, când, conștientizându-și forța intelectuală și vocația creatoare, și-a conturat idealul moral în acord cu care voia să se așeze în lumea culturală. Dar societatea contemporană i se părea tarată („Toate merg prost aici ... și, când las cartea din mână, văd prăpăstii fără fund de deziluzii. Ah, lumea e din cale afară de rea și de păcătoasă! Șiretlic, minciună, deșertăciune și curvăsărie, iată în rezumat societatea noastră europeană. Pfiu! Dacă ești om de treabă, te calcă mizerabilii în picioare și te răstignesc pe cruce. Totul iartă această canalicie, numai binele ce i-ai făcut nu³⁵). Ameliorarea ei impunea, într-o primă etapă, devoalarea racilelor. Asemenea prietenului său Caragiale, Philippide a evaluat societatea românească prin prisma dublei sale naturi, cu asprimea și detașarea neadaptatului și, totodată, cu angajamentul izvorât din preamultă iubire a autohtonului preocupat de destinul ei³⁶. Iată ce-i scria, în 1892, prietenului său, H. Suchier: „Dacă-ți voi spune că trăiesc străin în mijlocul compatrioților mei, n-ai să mă

³⁵ Scrisoare către H. Suchier (11 octombrie, 1896), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 138.

³⁶ Vezi și Carmen-Gabriela Pamfil, *A. Philippide despre starea socială a românilor*, în „Basarabia”, nr. 12, 1990, p. 159–164, și în „Ramuri”, 9 (315), sept. 1990, p. 5, 12.

crezi, și este cu toate aceste adevărat. Acești oameni sînt însă blînzi și buni, au dorinți frumoase, ei ar forma lesne, aici, în orientul Europei, un adăpost al ordinii și al progresului, dacă viermele destrăbălărei, plecat de la infamii noștri ciocoi, cei stricați prin crîșmele Parisului, vierme care a pătruns pînă și în măduva țaranului, n-ar face din jocul de cărți, beția, lenea, mîndria stupidă, semicultura, minciuna, curvăsăria, dacă n-ar face din asemenea lucruri sportul românilor³⁷. Și el se angajează, fanatic, să îndrepte răul social: „Voi munci cît voi avea o picătură de sînge în mine și voi răcni ca să se zdruncine o lume de canalii, macar la 60, macar la 70 de ani, macar la un minut înainte morței, dacă nu voi pute mai degrabă³⁸. La edificarea unei lumi ideale, pe fundamentul binelui general, al adevărului și al frumosului, Philippide își cheamă semenii să i se alătore. Fiecare, în domeniul practicat, urma să ofere, prin contrapunere, atitudini personale și realizări concrete, conforme acestui model etic: „Tu, oricare vei fi avînd un grăunte de iubire pentru bine, ... umilește-te întîi și atunci vei avea destul curaj pentru a înghiți năduful batjocorei, căci tu trebuie să pui prin exemplul tău bazele unei mici clădiri, care se va mări și va cuprinde în sine o lume mai regulată și mai bună. Și apoi, nu fi prefăcut, nici mincinos, căci de acolo purced toate nenorocirile. Spune greșala unde o vezi, chiar de vei vedea-o la fratele tău ori la copilul tău, nu te face bogat cînd ești sărac, nici învățat cînd ești un prost, nu te rușina de a spune lipsurile tale și de a întreba pe altul dacă nu știi singur. Pentru ce atîta fum, atîta paradă, atîta laudă, atîta umflare în pene, parcă te-ar fi făcut D[umne]zeu din alt lut decît pe ceilalți oameni? ... Cîntărește-ți puterile și vezi-le cît sînt de păcătoase; motive

³⁷ Scrisoare către H. Suchier (25 iulie/6 august, 1892), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 76.

³⁸ *Ib.*, p. 77.

să se îngîmfe n-are nimeni, cu atît mai puţin tu, pentru aceea nici nu lua sarcini pe care nu le vei putea duce în spinare, oricîte foloase, oricîte ademeniri ți s-ar primbla pe dinaintea ochilor. Nebun că ești au să-ți zică, poate, prost te vor numi, desigur, dar ce-ți pasă cînd tu-ți vei petrece viața pentru adevăr, pentru cel mai nobil scop, pentru cel mai frumos ideal; și cum ai îndrăzni să tinzi la acest adevăr cînd tu singur ai fi o minciună de sus pînă jos ... În afară de adevăr nu există folos. Deci, tu, oriunde te-ar împinge gustul, spre muncă liniștită ori spre zguduirii violente, spre aflarea vechiului adevăr ori spre punerea în practică a vreunor principii nerealizate pînă astăzi, spre negoț, spre lucrarea pămîntului, spre răsfoirea nigăioasă a filelor îngălbenite, să știi că toată munca ta, toată silința ta este în vînt zvîrlită, cîtă vreme minciuna, gustul de a te arăta mai mult decît ești într-adevăr ți-ar întuneca mintea cu negurile sale³⁹.

Instaurarea unui climat științific sănătos era condiționată, așadar, de respectarea valorilor morale, nu numai în desfășurarea activității intelectuale propriu-zise, ci și în statornicirea între confrăți a unor relații adecvate scopului propus: „Pentru știință – preciza Philippide – nu este nici prietin, nici dușman, este numai adevărul. A recunoaște calitățile adversarului este un mai mare merit decît de a ave singur calități“⁴⁰. Așa se face că, în ciuda bunelor sentimente și a prețuirii pe care le nutrea față de unii confrăți, precum Lambrior, Tiktin, Sievers, Wechssler și alții, nici lucrările acestora nu au fost scutite de criticile lui severe. În același sens, denunța practica elogiilor nemeritate cu care, în revistele românești și străine, se răs fătau între ei „amicii“, dar și a criticilor distrugătoare,

³⁹ *Idealuri* (II), în „Convorbiri literare“, XXVII, 1893, nr. 4, p. 319–320.

⁴⁰ *Un specialist român la Lipsca* (I), în „Viața românească“, IV, 1909, vol. XV, p. 26.

nedrepte la adresa „inamicilor“, caracteristică multor grupuri profesionale.

Critica lui Philippide este orientată cu precădere asupra intelectualului român, responsabil – în opinia lui – de situația generală, bună ori precară, a națiunii căreia acesta îi aparține. Rolul intelectualului derivă din importanța, în plan social, și de capacitatea melioristă pe care savantul ieșean o acorda domeniului de activitate al acestuia: „Știința are un rost în lumea aceasta nu atît pentru că printr-însa ai ajuns să vorbești cu oamenii la distanțe mari, să fugi ca fulgerul într-o trăsură fără cai, să te plimbi prin aer ca păsările, cît mai ales pentru aceea că progresul ei înseamnă o perfecționare a omului, o îndepărtare tot mai mare a acestuia de bruta de la care-și trage originea“⁴¹. Dar știința este grea și se deprinde în școli performante, serioase: „Nu că știința e ușoară trebuie să faci să creadă pe copil, ci din contra, că e grea, după cum și este. Cine nu poate dovedi, apucă-se de altă treabă. Cine se tîmpește de multă carte, acela era tîmp de acasă. Școala nu e spital să îndreptăm pe cei slabi de minte, ci un concurs de muncă intelectuală grea, unde se selectează cei vrednici, cu minte puternică, aptă de a face știință, adevărată știință“⁴². Pe de altă parte, în mod fatal, „savantul român oglindește societatea românească ... Cum e țara și savantul“⁴³. Realitatea socială fiind foarte complicată, misiunea intelectualului se dovedește a fi extrem de dificilă, căci simultan cu emanciparea mării mase, el însuși trebuie să se elibereze de anumite moravuri împămîntenite, să-și revizuiască, lucid, propria mentalitate. De analiza meticuloasă, severă au avut parte, se înțelege, în primul rînd fi-

⁴¹ *Specialistul român* (III), în „Viața românească“, II, 1907, vol. IV, p. 427; și în extras, Iași, Editura „Vieții românești“, 1907, p. 82.

⁴² *Ib.*, p. 428.

⁴³ *Ib.*, p. 237.

lologii. Într-un manuscris descoperit în toamna anului 1982 în arhiva lingvistului, adusă la Iași în urma stăruințelor lui G. Ivănescu pe lângă familia poetului Al. Philippide și cu ajutorul subsemnatei⁴⁴, manuscris intitulat *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică*⁴⁵, datînd din perioada 1883–1885, Philippide încearcă, mai întîi, să fixeze „ordinele de adevăruri, pe cari ar trebui să le caute un român în studierea limbei materne și cari sînt mijloacele cu ajutorul cărora ar pute să ajungă la scopul tendințelor sale științifice”, pentru ca apoi să stabilească „măsura în care s-a putut apropia de știință inteligența românească”⁴⁶. Sînt avute în vedere trei personalități de primă mărime în cultura românească și operele acestora: Timotei Cipariu, B.-P. Hasdeu și A. Lambrior. Dacă față de erorile descoperite în lucrările celui dintîi, încadrat de Philippide în epoca așa-numitei „filologii pasionate” inițiate de Școala Ardeleană, tînărul lingvist manifestă înțelegere și finalmente admirație pentru „erudiția desfășurată”⁴⁷ sau pentru „ingeniozitatea cercetărilor”⁴⁸, conchizînd chiar că „pentru români, istoria limbei materne a rămas pînă astăzi în starea în care a lăsat-o dl Cipariu la 1866”⁴⁹ (anul apariției *Principiilor*

⁴⁴ Am participat alături de profesorul meu la organizarea acestei arhive, care astăzi se află la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, fondul A. Philippide. Arhiva mai cuprinde și alte manuscrise ale savantului ieșean, de mare însemnătate: *Dicționarul limbii române* al Academiei (porțiunea a – *dăzvăt*), cîteva traduceri parțiale din A. Schleicher, W. Wundt și alții, originalele manuscrise ale unor cursuri universitare și ale unor lucrări tipărite, între care *Principii de istoria limbii, Originea românilor* (cu urme de cerneală tipografică) etc.

⁴⁵ Textul a fost editat recent în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”, *Seria Filologie, A. Lingvistică*, tomul XII, nr. 1, Suceava, 2006, p. 105–184.

⁴⁶ *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică*, p. 112.

⁴⁷ *Op. cit.*, p. 116.

⁴⁸ *Op. cit.*, p. 123.

⁴⁹ *Op. cit.*, p. 130.

de limbă și de scriptură), față de lipsa unor metode riguroase de cercetare și față de rezultatele nesigure sau de-a dreptul false din operele lui Hasdeu⁵⁰ și Lambrior, este necruțător, chiar exagerat de critic, uneori. După 1866, se instaurează epoca așa-numiților „specialiști români“. Aceștia ar fi „ori pedanți spărieți, ori oameni incapabili de știință, dar care posed forma exterioară a acesteia. La toți activitatea științifică este un mijloc, nu un scop. Rar, pe ici, pe colea, licărește câte o scînteie de iubire a adevărului ascuns, baza oricărei activități intelectuale sincere“⁵¹. Scrierile lor ar fi rezultatul unei munci superficiale, pripite, făcute sub imboldul unei frenezii maladive, „ca aceea a unui cuprins de friguri“⁵². O asemenea muncă, „îmboldită“ numai de dorința „de a ajunge răpede și cu orice preț, nu poate duce – după Philippide – decît la o șarlatanie literară, la o po-doabă cu pene străine, la acea semicultură, care, după părerea tuturor oamenilor, este mai rea decît prostia“⁵³.

Seria de articole: *Idealuri*⁵⁴, *Specialistul român*⁵⁵, *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*⁵⁶, *Cum se apără specialistul român*⁵⁷, *Dicționarul Academiei sau basmul cucoșului roș*⁵⁸, *Un specialist român la Lips-*

⁵⁰ Numai critica îndreptată contra lui Hasdeu a fost tipărită, cu foarte puține modificări, în *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 288–307.

⁵¹ Scrisoare către H. Suchier (3/16 aprilie, 1904), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 208.

⁵² *Idealuri* (I), în „Convorbiri literare“, XXV, 1891, p. 1021.

⁵³ *Ib.*, p. 1022.

⁵⁴ În „Convorbiri literare“, XXV, 1891, p. 1015–1023, XXVII, 1893, p. 289–320.

⁵⁵ În vol. *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 91–117.

⁵⁶ În „Viața românească“, I, 1906, vol. III, p. 496–524, II, 1907, vol. IV, p. 15–43, 229–242, 418–431; și extras, Iași, Editura „Vieții românești“, 1907, 96 p.

⁵⁷ *Ib.* III, 1908, vol. VIII, p. 16–28.

⁵⁸ *Ib.* III, 1908, vol. VIII, p. 257–261 (semnat Philologus).

ca⁵⁹, *Pseudoștiință contemporană*⁶⁰, *Coincidențe*⁶¹, *Prejudiții*⁶² etc. analizează direcții și metode de cercetare, curente și doctrine lingvistice, filozofice sau literare, opere esențiale filologice și lingvistice, pentru a semnală erori, confuzii, incoerențe, superficialitate și inconsistență. Întotdeauna Philippide indică autorul și lucrarea, cu trimiteri exacte la locurile în care se află erorile respective sau considerate ca atare, astfel încât toate faptele criticate sînt controlabile. Iată cîteva exemple: „Ce trebuie să zici de un om care citează toate geometriile ca cetite din scoarță în scoarță și nu știe încă să deosebească pătratul de romb? Ori de acel care se pierde prin studii înalte de filologie și nu știe încă să deosebească sunetele unul de altul? Ei bine, este cazul dlui Hasdeu, care confundă pe *f* cu *p* aspirat (= *f*, Col.[umna lui Traian], 1873, 220), pe *h* cu *c* aspirat (= *x*, ibid.), consideră pe *ș* ca *s* aspirat (Cuv[înte den bătrîni], I, 298), pe *v* ca un sunet mut, la care adecă nu vibrează coardele vocale (Col[umna lui Traian], 1882, 379) și pe *l* ca pe singurul sunet care poate fi produs și cu vibrarea și fără vibrarea coardelor vocale (ibid.); și toate acestea după ce în trei numere consecutive ale *Columnei* (1882, febr., mart, april) forfecase pe toți foneticii, pe Brücke, Sievers, Merkel, Donders⁶³; sau „Specialistul român se poate lăuda că are colegi și în străinătate. Să dau un exemplu. W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I, Leipzig, 1890: «*n*, *ts*, *dz* sînt sunete guturale și palatale», pag. 63; – «*l*, *u*, *z* sînt sunete velare», pag. 78; – «*a* nazal se disimilează în *ă* », pag. 106; – «*cină*, *cine*,

⁵⁹ Ib. IV, 1909, vol. XV, p. 25–50, 188–207, 356–376, V, 1910, vol. XVI, p. 30–54, 169–189, 362–387, V, 1910, vol. XVII, p. 33–56; și extras, Iași, Tipografia „Dacia”, 1910, 171 p.

⁶⁰ Ib. VI, 1911, vol. XXIII, p. 57–78.

⁶¹ Ib. X, 1915, vol. XXXVIII, p. 159–193.

⁶² Ib. XI, 1916, vol. XLI, p. 60–68.

⁶³ *Idealuri* (II), în „Convorbiri literare”, XXVII, 1893, p. 294.

mine, vinde, stînge, limbă, strînge, însu sînt paroxitona», pag. 108; – «*diftongii sînt legături de două vocale, care (vocale) au aceeaș tărie de accent*», pag. 112; – «*ng, nt sînt n + sunet palatal*», pag. 135; – «*în dătus ă se lungește în a și cu toate acestea devine deschis, iar în dăt, ă rămîne scurt și cu toate acestea devine închis*», p. 193 ... El face fonetică așa cum aș face eu chimie ... Cu toate acestea, dacă nu cercetăm lucrul cu amănunțime, ci-l privim așa mai pe departe, nu putem tăgădui lui Meyer-Lübke o lectură foarte superficială a manualului lui Sievers, singurul tratat de fonetică pe care specialistul străin se crede obligat de a-l răsfoi. Pe acest manual profesorul neamț l-a răsfoit, dar nu l-a priceput, pentru că fiziologia sunetelor nu se învață așa, ca un roman, răsfoind-o. Altfel stă lucrul la specialistul român. Acesta cunoaște pe Sievers numai din auzite, iar dacă vrea să facă paradă de erudiție învață pe de rost numele tuturor foneticilor ..., dar de răsfoit, n-a răsfoit nici macar pe Sievers, și știința lui în fonetică se reduce la zero. Sînt în oricare știință lucruri mai ușoare și lucruri mai grele. Cel care răsfoiește o carte de știință pricepe pe cele dintîi și nu pricepe pe cele de-al doilea. Cel care nici macar n-o răsfoiește, firește că nu pricepe nimic⁶⁴; sau „W. Wundt, [în *Die Sprache*,] II, pag. 96–99, nu lămurește defel ce-i genitivul (Căci ce lămurire poate fi aceasta, *adnominaler Kasus*? Aceasta și cu nimic e tot una), ce-i aceea nominativ, dativ, acuzativ, subiect, obiect apropiat, obiect îndepărtat. Tot ce spune Wundt nu trece cu nimic peste orizontul celui mai de rînd gramatic. Astfel, la II, pag. 143–147, nu cunoaște adevărata cauză pentru care în unele limbi verbul este exprimat prin substantiv verbal⁶⁵; sau „Și acum să căutăm să pricepem ce

⁶⁴ *Specialistul român. Contribuții la istoria culturii românești din secolul XIX* (III), în „Viața românească”, II, 1907, vol. IV, p. 234–235.

⁶⁵ *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 259.

spune [K] Vossler ..., *Sprache als Schöpfung [und Entwicklung]*, Heidelberg, 1905], pag. 45–46: «La baza tuturor fenomenelor de *Lautwandel* [= alunecarea sunetului] stă psihicul», sau la pag. 52: «*Lautwandel* are loc în felul acela că se schimbă articularea la producerea fiecărui nou sunet ocazional, iar cauza lui stă în aceea că reprezentarea sunetului care servește de model sunetului ocazional este neconținut alta» ... Cu alte vorbe, *Lautwandel* se produce prin aceea că reprezentările apar deasupra organelor vorbirii și, din cauză că reprezentările variază întruna, variază în aceeași măsură și fenomenul, adică sunetul. Cu oricare schimbare de înțeles stă în legătură o schimbare corăspunzătoare de sunet“. Față de afirmațiile lui Vossler, Philippide formulează propriile obiecții: „La vorbirea ocazională anume pozează, după el, [Vossler] în minte, nu noțiunea sunetului, ci o reprezentare a lui, pe care o copiază exact sunetul ocazional; iar reprezentarea aceasta este totdeauna alta, schimbată, diferită, la fiecare nouă producere a unui sunet ocazional, și pentru aceea sunetul ocazional este totdeauna altul, schimbat, diferit ... Dar mai întâi, la vorbirea ocazională nu pozează în minte cunoștințele despre cuvinte și despre lucrurile simbolizate prin ele ca reprezentări, ci ca noțiuni ... Din momentul când tracia au auzit întâiaș dată cuvântul *tacere* din gura soldaților romani care se vor fi răstit la dînșii, n-a fost decît o singură reprezentare a acestui cuvânt și o singură reprezentare a lui *a* dintr-însul. Cum a ajuns reprezentarea aceasta a lui *a*, fără nici un ajutor din partea sunetelor vorbirii ocazionale, să se înmulțească în atâtea reprezentări neconținut altele și tot mai altele, până ce a produs reprezentarea lui *ă*, care la rîndul ei iarăș se tot înmulțește până ce va ajunge cine știe unde?“ (Ib., p. 266, 269–271). Și discuția continuă pînă la epuizarea tuturor aspectelor problemei. La rîndul lor, întîmpinările sînt documentate, riguros formulate.

De aceea, în majoritatea cazurilor, concluziile cititorului nu pot diferi, în fond, de cele ale autorului. Deranjant poate fi tonul, adesea prea brutal, și unele formulări agresive. I. Oprișan pune mai degrabă pe seama orgoliului și subiectivismului exacerbat atitudinea critică excesivă manifestată de Philippide în aprecierea confrăților; astfel s-ar explica faptul că „aproape toate valorile contemporane (române și străine) sînt făcute una cu pămîntul. B.-P. Hasdeu, C. Dobrogeanu-Gherea, V. A. Urechia, G. Dem. Teodorescu, Lazăr Șăineanu, Ioan Bogdan, Aron și Ovid Densusianu, H. Tiktin, Wilhelm Rudow, Paul Meyer, Gustav Gröber, Louis Havet, Eugen Herzog, Adolf Tobler, Gustav Weigand și mulți alții⁶⁶ sînt ridiculizați, înfierăți și chiar desființați cu o libertate de expresie și o aciditate puțin obișnuite. Rare sînt personalitățile⁶⁷ și aspectele vieții care să-l

⁶⁶ S-ar putea adăuga și alte nume prestigioase, precum H. Schuchardt, G. Paris, F. de Saussure, W. Wundt, K. Vossler, în operele cărora Philippide a descoperit grave greșeli (vezi, mai ales, *Originea românilor*, passim).

⁶⁷ Aprecierile îngăduitoare îi vizează – după aceleași principii precumpănitor etice – pe reprezentanții primei generații (Laurian, Papiu Ilarian, Cipariu, Asachi, Săulescu, Kogălniceanu, Pumnul), „oameni, unii mai învățați, alții mai puțin învățați, unii mai inteligenți, alții mai puțin inteligenți, însă toți *voiau sincer să știe*, doreau să capete cunoștinți, nu pentru a spărie pe alții, ci pentru hatirul cunoștințelor acelora înseș. Iar acele cunoștințe, multe-puține, cite le-au putut căpăta, le-au căpătat cu mijloace drepte, muncind cît au putut munci, și n-au devenit niște savanți ca cei din Franța ori din Germania, nu din cauza lipsei de iubire pentru știință, ci din cauza lipsei de putere. Dacă pe lângă iubirea de știință i-a împins la muncă intelectuală și vreun alt motiv, apoi acela a fost patriotismul, din cauza căruia au văzut de multe ori lucrurile altfel decît cum le-ar fi văzut dacă n-ar fi fost prevenite. Niciodată însă acești oameni nu s-au gândit să capete cu știința glorie, niciodată nici unuia din ei nu i-a trecut prin cap că ar fi geniu. Erau convinși că natura nu face salturi, vedeau în activitatea lor un *inceput*, pe care sperau că-l vor continua generațiile următoare. Sinceritatea cea atît de trebuitoare pentru aflarea adevărului, o aveau în cel mai mare grad“ (*Specialistul român* (IV), p. 238–239). Față de T. Cipariu, de pildă, și față de scrierile acestuia, pe care le-a studiat și evaluat ca

mulțumească⁶⁸. G. Ivănescu motivează altfel violențele limbajului lui Philippide, fără a le scuza întotdeauna. Starea de lucruri era aceea descrisă de savantul ieșean, iar ea nu ar fi putut fi ameliorată decât prin asemenea atitudini ferme și dure, necesare – în opinia lui Ivănescu – oricând într-o societate care aspiră la perfecționare⁶⁹. Și trebuie să remarcăm că o oarecare îmbunătățire s-a petrecut, cel puțin în viața filologică românească, și mai ales la Iași. Conștiința existenței unei instanțe severe și competente i-a determinat pe elevii și pe apropiații lui Philippide (M. Costăchescu, G. Pascu, D. Găzdaru, I. Iordan, G. Ibrăileanu, P. Zarifopol, P. Caraman, C. Gălușcă, P. Ciureanu, G. Ivănescu⁷⁰, G. Ivașcu, H. Mihăescu, G. Caragață,

nimeni altul în lingvistica românească, Philippide își exprimă admirația pe un ton afectiv, liric, așa zice unic în scrisul său: „Pe vremea aceea era un om, Timotei Cipariu, și omul acela și zi și noapte era numai cu cartea în mână, și când dormea, dormea pe scaunul de la masa de lucru. Știa multe limbi, atâtea câte toți specialiștii români de astăzi, la un loc luați, nu știu, și cetise toți scriitorii români din sec[olul] al XVI-lea și al XVII-lea din scoarță în scoarță, și un mic rezumat din această muncă de erou a publicat într-o capodoperă, *Principii de limbă și de scriptură*. Dar degeaba, n-avea forma, șicul, moda, maniera, sistema, metoda goale, căci nu voise să și le procure, căci dacă ar fi voit, un om ca el ar fi devenit perfect specialist român într-o noapte ... Învățatul de astăzi citește toate noutățile. Cipariu nu voia să știe de aceasta. Și pe vremea aceea era în vogă o lucrare (astăzi complect răsuflată și care chiar de la capul locului n-a avut cea mare valoare) a lui Max Müller, *Lectures on the science of language*. Și leader-ul formeii goale [Maioreescu] îl acuza pe Cipariu că nu e în curent cu știința și că n-a citit pe Max Müller. « Habar n-am cine-i acela – a răspuns Cipariu – și nici nu vreau să știu cine-i ». Halal să-ți fie, Cipariu, D-zeu să-ți hodonească sufletul cu dreptii ! Ai fost un om mare”. (Ib., p. 230–231).

⁶⁸ Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii, I, p. 6.

⁶⁹ Vezi *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 281.

⁷⁰ Același spirit critic și aceeași manieră riguroasă de analiză se regăsește și în textele lui G. Ivănescu, de pildă. Deosebirea constă în faptul că acesta nu omite să recunoască, la fel de onest, și meritele lucrării discutate, atunci când acestea există. Iată un singur exemplu: „În cartea lui Rosetti [*Curs de fonetică generală*, București, 1930] întâlnim de câteva ori exprimări greșite ... Astfel, la p. 71, vorbind despre *silabe-*

D. Gafițanu și alții) să-și redacteze corect, documentat, judicios operele, în respectul deontologiei culturii promovate de magistrul lor.

Pe toate planurile Philippide constata aceeași decădere: „Pe terenul activității publice n-am făcut românii altceva de la 1866 [abdicarea lui Cuza] încoace decît că am risipit averea particulară și averea publică, am ruinat starea fizică și psihică a țaranului, am lăsat pe străini să acapareze tot comerțul și mare parte din pămîntul țării, ne-am uitat dînd din umeri la degenerarea și dispariția treptată a rasei moldovenești, una din cele mai înzestrate ale neamului românesc, dar am ascuns această mizerie cu clădiri publice în București⁷¹. În timpul răscoalelor țărănești din 1907, într-o scrisoare către Suchier⁷², el condamnă întreaga clasă politică, acuzînd-o de indolență, ineficiență și incompetență: „Și s-au deșteptat, în sfîrșit, guvernării noastre și s-au hotărît să îndrepteze țara cît ai bate din palme. Și ca să vezi cît de tîrziu s-au deșteptat, să dau vrîsta celor trei șefi de partide: unul e de 75 de ani [Dimitrie A. Sturdza], altul de 73 [Gh. C. Cantacuzino] și altul de

le deschise, le definește: „neconținînd o consoană”. Trebuia să spună «sfîrșite în vocală» sau «nesfîrșite în consoană» ... Se găsesc și cîteva idei greșite, precum și scăpări din vedere ... La p. 82, socotește pe *irimă* provenit (din *inimă*) prin disimilarea lui *n* față de *m*, pe cînd în realitate a provenit prin rotacism ... [etc.]. Dar aceste greșeli ... [nu trebuie] să ne facă să ignorăm meritele reale ale cărții ... Și dacă ne gîndim că e primul tratat de fonetică ceva mai dezvoltat, care a fost scris în românește și s-a tipărit, – cursul de *Fiziologia sunetelor* pe care Philippide îl ținea la Universitatea din Iași n-a fost publicat –, și că este la curent cu cele mai noi cercetări, – Philippide nu lua în considerare metoda instrumentală –, vom concluda că manualul alcătuit de Rosetti a înlăturat un gol simțitor în literatura științifică românească” (în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, I, 1934, p. 197–198, și în vol. *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 43–45).

⁷¹ *Specialistul român* (II), în „Viața românească”, II, 1907, vol. IV, p. 424.

⁷² Vezi Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii, I, p. 222.

70 [Petre P. Carp]⁷³. Mă întreb oare ce au făcut acești oameni atîta amar de vreme? Au tăiat frunză la cîni, cum zice românul. Au fost specialiști români în politică, adecă oameni care au guvernat o țară fără ca să știe ce-i aceea a guverna o țară. Lucrurile au mers singure, ca vai de capul lor, iar guvernării au supt bugetul și n-au făcut nici o treabă“. Nimic nu scapă observației atente a lui Philippide, nici „pofța pentru neadevăr care prăpădește ziaristica românească“⁷⁴, în care „buni sacagii au devenit, fără știrea lui D[umne]zeu jurnaliști“⁷⁵, nici chiar vestimentația femeilor, care întrec prin indecență „pe cea mai la modă pariziană“⁷⁶, umblînd pe stradă „mai goale, mai în piele“⁷⁷. Idealul său social, alimentat de înclinația lui pozitivistă și susținut de formația cultural-științifică solidă, înrîurită de spiritul german, riguros și sobru, era în contrast izbitor cu situația momentului, dominat de „forme goale“, spoite cu lustrul civilizației Apusului, moment perceput ca un „păcat originar“ ce va marca implacabil evoluția viitoare a țării: „Adunări legislative, presă liberă și independentă, universități, academii, curți care de care mai înalte, întruniri electorale, credite, bănci, whig și tory, socialiști, radicali, mode, apoi o droaie de funcționari publici ... Cine vrea, să vină! Și cine a venit? Advocații s-au improvizat filologi, paiatții geometri ..., și în mijlocul acestei holote [„gloate“] conducătorii, oameni patrioți și vrednici s-au perdut, precum s-ar perde o picătură de miere într-o mare de amărăciune. Și s-a făcut

⁷³ Identificarea acestora a fost făcută de I. Opreșan, la *loc. cit.*, în note (p. 222).

⁷⁴ Scrisoare către M. Dragomirescu (9 februarie 1900), în *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 17.

⁷⁵ *Idealuri* (II), în „Convorbiri literare“, XXVII, 1893, nr. 4, p. 290.

⁷⁶ Scrisoare către I. Iordan (30 aprilie 1925), în *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 34.

⁷⁷ *Ib.*

atunci deasupra românilor uimiți un nor de forme goale și hipocrite, care-l împedecă și pînă astăzi de a-și da socoteală în ce stare adevărată se găsește. S-a născut atunci acea clasă de oameni care, cu ochii țintiți la aparențele sarcinelor încredințate lor, a căror greutate nu sînt în stare să o priceapă, și la câștigurile nemeritate ce trag de acolo, își dau vînt instinctelor barbare și gusturilor josnice proprii: lux, fudulie, lingușire față cu cei puternici ori, din contra, insultă surugiească dacă sînt din întîmplare trecuți cu vederea, bătaie de joc față cu cei slabi, perfidie, botezată cu numele de politică, și mai ales iubirea de a fi lingușit, tămîiet, numit «strălucit», «mare», «celebru»; astfel nu se mai satură hoțul de a fi numit om cinstit, se îmbată măcar cu numele și caută să uite reala ticăloșie⁷⁸. Vinovați de această stare de fapt ar fi – după Philippide – mai cu seamă intelectualii bucureșteni, văduviți de o judicioasă pregătire culturală și civică, prin absența, la timpul potrivit, a unei instituții modelatoare analogă Junimii de la Iași: „La București s-a format de o bucată de vreme o șleahtă de «genii», cari lucrează zgomotos, astfel că nu scapă unul în scris o vorbă, fără ca un altul să i-o prindă, să i-o comenteze, critice, publice, laude, batjocurească. S-ar păre că este iubire de știință aceasta, în realitate este numai reclamă. Iar lucrurile care preocupă pe acești învățați sînt numai chițibușurile, podoa-be superficiale, *florituri*, fondul le lipsește la toți complet. În vreme ce țara românească scade tot mai mult în putere reală, acești miserabili ciocli hîrîiesc deasupra bolnavului în limbă pseudocivilizată, așteptîndu-i pare că ultima suflare⁷⁹. Academiei (forul cultural al țării, din care făcea și el parte și, firește, și alți savanți autentici) îi reproșează lipsa exigenței în alege-

⁷⁸ *Idealuri* (II), p. 291.

⁷⁹ Scrisoare către Suchier (14/27 martie 1901), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 186.

rea membrilor, ca și privilegiile aleșilor: „Arată-mi un singur autoraș, care să fi scris o prostie cât de mare, și care să nu fi fost membru al Academiei Române, dacă nu chiar activ, dar macar corespondent? ... Și din câte nu te înfrupti! ... Primești plată pentru asistarea la ședințe (40 de lei de ședință, dacă ești din provincie, drumul gratis, la Academie, ceai și chifle, ceea ce te dispensează, dacă ești sobru, de unul din prinzuri, vreo 70 de ședințe pe an ...; pe la părazi te pun tot în frunte, mă rog, mandarin de prima clasă. Apoi, ca să continuăm cu avantajele savantizmului, ajungi profesor universitar ... În sfârșit, capeți recompense naționale. Nu e vorbă, aceasta e mai greu decît să ajungi la Academie, dar tot se întîmplă. Și ia gîndește-te. Dacă cumva se întîmplă să fii deodată și profesor universitar, și membru al Academiei, și cu recompensă națională, și cu premii de la Academie, apoi – conchide Philippide – nu-i mai bine să fii *savant* decît orice altceva în țara aceasta?”⁸⁰.

Precaritatea echilibrului societății contemporane ar decurge – după Philippide – și din lipsa unor disponibilități psiho-morale ale clasei nou formate, care conduce la grave deficiențe comportamentale cu repercusiuni imediate în organizarea și funcționarea societății: „Prietenia cea solidă face puterea unei nații și, cu toată părerea de rău, trebuie să fac în această privință iar aprecieri nefavorabile asupra pantalonarilor din tîrgurile românești. Căci despre țărani nu pot vorbi, pentru că nu-i cunosc. De cînd cunosc eu covrigari (ciocoi) în țara aceasta, precum funcționari, meseriași, învățători, institutori, profesori, advocați, medici, magistrați, deputați, miniștri etc., n-am constatat existența a doi prietini. Nu există prietini în România și fac apel la toți oamenii cinstiți să mă dezmintă. Prietinel, la noi, cumu-i întorci spatele, îți dă cu

⁸⁰ *Specialistul român* (V), în „Viața românească”, II, 1907, vol. IV, p. 425.

tifla. În casă-ți intră cu gînd să te spioneze, să te înșele, să-ți împrumute bani, să te lingușească în vederea vreunui profit etc. Pe drum te oprește ca să-ți propună vreo afacere păgubitoare, căci este invidios și totdeauna crede că ai ceva mai mult decît dînsul. Din cauza aceasta, lipsește complet spiritul de asociație și încredere. Oricît va fi de cinstită vorba pe care vei spune-o, fiecare crede că e spusă cu vreun gînd ascuns, de tragere pe sfoară ... N-auzi niciodată despre cei absenți o vorbă bună ... Cînd te găsești, din întîmplare, în mijlocul unor asemenea aprecietori, de pildă în foyerul teatrului ori în cancelaria școalei, te apucă groaza, pentru că îndată ce vei întoarce spatele, toate gurile vor începe să te latre⁸¹.

Nu o dată Philippide a atras atenția asupra diferențelor de tot felul între modelul occidental avut în vedere pentru emanciparea țării și posibilitățile reduse de asimilare naturală, imediată a valorilor specifice modului de viață european de către societatea românească: „Este *oarecare* deosebire între lumea de acolo și cea de aici, în ce privește toate clasele sociale, începînd de la țărani pînă la profesori universitari ... Din nenorocire, sămănăm însă cu frații noștri mai mari numai la răle⁸². Decalajele majore vin din istorie; de aici, probabil, și inaptitudinea românilor pentru organizarea democratică: „Noi, românii, în tot cazul, trăim în deplină autocrație (nu pot zice aristocrație, pentru că ar fi o ironie fără păreche, și nici oligarhie, pentru că totdeauna numai cîte unul stăpînește) ... Din fericire însă pentru democrația europeană – observa Philippide cu amară ironie – nu ține nimeni de noi nici o socoteală și ne lasă Europa să trăim de capul nostru, numai pentru că nu știe

⁸¹ Scrisoare către Suchier (10/23 octombrie 1903), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 206; cf. *Un specialist român la Lipsca* (I), în „Viața românească”, IV, 1909, vol. XV, p. 26.

⁸² Scrisoare către I. Iordan, (30 aprilie 1925), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 34.

ce-ar putea să facă cu noi altceva⁸³. În această situație, Philip-pide se vede dator să prevină Europa, printr-un avertisment dur: „Și acum, băgați seama, d[umnea]voastră, domnilor din Europa civilizată! Noi, momițele de aici, pe care ne vedeți cît sîntem de ridicule, am ajuns în acest hal în mare parte din cauza Dvs. Pe Dvs. v-am imitat, și dvs. de multe ori ne-ați încurajat, crezînd că e glumă. Dar băgați bine de seamă! Putregiunea de aici poate trece granița într-o bună dimineață și molima de aici poate răsări nici unde nu gîndești! Să nu vă uitați indiferenți la ciuma care bîntuie viața intelectuală din răsăritul continentului nostru. Ciuma e boală molipsitoare. Feriți-vă să nu vă pedepsească Dumnezeu pentru că ați dat din umere, cînd ați văzut arzînd casa altuia⁸⁴.

După primul război mondial, cînd, în pofida marilor împliniri naționale, intelectualul desăvîrșit întîrzia să se impună în viața publică și culturală a țării, dezamăgit, Philippide se retrage în cabinetul său de lucru, limitîndu-și anturajul la cei cîțiva foști elevi, acum discipoli, cu care nu a încetat să întrețină relații personale sincere și statornice. Această izolare îi va fi fost impusă și de faptul că după 1918 a început redactarea monumentalei lucrări, *Originea românilor*.

⁸³ Ib.

⁸⁴ Scrisoare către H. Suchier (14 aprilie 1902), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 195.

Folclorul – sursă pentru studiul istoriei

În primul său text tipărit, *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*, Iași, 1881 – teza de licență, susținută în același an⁸⁵ – Philippide tratează, în principal, o problemă de istorie a românilor. Sub influența lui Dimitrie Philippide și a lui Montesquieu⁸⁶, din a cărui operă derivau principiile și metodele istoriografiei vremii, tânărul Philippide își îndreaptă interesul spre modul de viață a masei oamenilor umili din epocile străvechi, desprinzându-se astfel de concepția tradițională, cultivată încă din antichitate, care reținea exclusiv momente și aspecte din existența conducătorilor: „A scrie despre

⁸⁵ Lucrarea, de dimensiuni reduse, a fost recenzată favorabil de A. D. Xenopol, în „Convorbiri literare“, XV, 1881–1882, p. 475. Ioan Petrovici o evocă, de asemenea, în termeni elogioși, în discursul de recepție la Academie, intitulat *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*, București, 1935: „*Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut*, scriere remarcabilă, personală, turnată în fraze limpezi și cadente, într-o limbă vioaie, cu savoare cronicăreasă. Cartea s-a retipărit mai târziu [1896] într-o a doua edițiune, – un noroc aproape necunoscut tezelor de licență, în genere cu tiraj unic, care și acela se desface îndeobște mai mult oferit decât cumpărat“ (p. 6). În 1983, Valeriu Rusu, în articolul „*Starea socială a unui popor în concepția lui Alexandru Philippide* (în vol. *Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte. Studii*, Iași, 1983, p. 15–17), o recomandă ca o lectură „incitantă, generoasă în idei și inițiative, care privesc pe dialectologi și pe istorici, deopotrivă“ (p. 17). Pentru G. Ivănescu, această scriere, astăzi aproape uitată, este „o adevărată capodoperă“, cu toate greșelile de interpretare pe care le conține (*Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. XVbis).

⁸⁶ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XIV.

ÎNCERCĂRI
ASUPRA
STĂREI SOCIALE

a

Poporului Român în trecut

DE

A. I. PHILIPPIDE

IAȘI

EDITURA LIBRĂRIEI ȘCOALELOR FRĂȚII ȘARAGA

**Coperta interioară a lucrării *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*, ediția a II-a.
(Pe copertă apare titlul *Încercare asupra stărei sociale a poporului românesc în trecut*)**

viața intimă a popoarelor e ceva foarte nou. Peripețiile politice și războaiele au fost acele cari au preocupat și în mare parte preocupă pe istorici. Cîte lupte s-au dat în cutare împrejurări, cine a comandat trupele, cine a provocat războiul ... Nimic despre popor, vreau să zic, despre masa cea mare, pe spinarea căreia apăsau și războaiele, și intrigele, și cruzimele. Și chiar dacă ici-cole se pomenește ceva despre dînsul, e vorba numai de silințele ce și-a dat pentru a se emancipa de sub tutela tiranilor sau pentru a sfarma obstaculele castelor și a-și face loc la guvernarea statelor. A se interesa însă în ce mod trăia, cîte mijloace de viață și ce grad de cultură avea, care era caracterul său, credințele și obiceiurile sale, gradul de tărie sau de slăbiciune a voinței sale, fu ceva necunoscut sau chiar desprețuit. Astfel încît, în timp ce cunoaștem cele mai mici întâmplări din războiul al doilea punic, ba chiar care era înălțimea și culoarea ochilor lui Cezar, abia am putea zice că știm ceva din viața țăranului latin⁸⁷.

Dovezile cele mai concludente privind starea socială, economică și politică a unui popor într-o anumită epocă decurg, firește, din analiza tipului de proprietate și a specificului relațiilor dintre oamenii aparținînd diverselor categorii existente în perioada respectivă. În istoriografia românească, datele referitoare la asemenea realități erau însă puțin cunoscute, incerte sau de-a dreptul false. Identificarea acestora urma să se facă, în primul rînd, pe baza documentelor istorice. Încercările anterioare, mai întii cele ale lui D. Cantemir (*Descriptio Moldaviae*), ambigue și uneori contradictorii, și apoi cele ale lui N. Bălcescu (*Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*), incomparabil mai ample și riguroase sub aspect științific, deși conduseseră „la

⁸⁷ *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*, ed. a II-a, Iași, 1896, p. 5–6.

rezultate drepte”, reprezentau pentru Philippide numai începutul unei „opere grele”. „Sute de vechi documente, care de care mai prețioase ..., stau îngrămădite prin diversele colecțiuni”⁸⁸ și își așteaptă cercetătorii. Philippide studiază o parte (este drept, mică) din aceste izvoare⁸⁹ și, cu ajutorul lor, reface anumite aspecte care îl privesc pe român ca proprietar și cetățean, între secolele al XIV-lea și al XVII-lea. Pe baza documentelor, el reconstituie, desigur, fragmentar și provizoriu⁹⁰, tipul de proprietate și relațiile dintre stat (sau domnitor) și boieri, pe de o parte, și țărani, fie răzeși sau vecini (rumâni), pe de alta (vezi capitolul *Proprietatea după actele publice*).

Dar rezultatele obținute în urma despuierii documentelor istorice nu-l satisfac pe cercetătorul ieșean. Constatînd că informațiile despre viața intimă și familială lipsesc, iar cele propriu-zis sociale sînt precare, căci în afară de relațiile dintre proprietari și de raporturile cetățenilor cu statul, alte date „nu se află în actele publice”⁹¹, Philippide, interesat deopotrivă și de viața individului, apelează la „poezia”⁹² poporului nostru, atît de frumoasă încît mult timp numai ca frumoasă a fost considerată, fără să treacă prin mintea multora din admiratori că nu numai frumuseța, ci și alte lucruri, tot atît de interesante, dacă nu și mai interesante încă se pot afla într-însa⁹³.

Analiza acesteia impune prudență, mai ales în ceea ce privește autenticitatea informației oferite de poetul anonim. Phi-

⁸⁸ *Op. cit.*, p. 13.

⁸⁹ Philippide cercetează documente din colecțiile lui Șincai, Hasdeu, Kogălniceanu, Th. Codrescu (*Uricariul*).

⁹⁰ Însuși Philippide atrăgea atenția asupra acestui fapt: „Că am aflat puțin este foarte adevărat, dar o operă perfectă n-a fost în scopul nostru, după cum nu este nici în puterile noastre” (*op. cit.*, p. 46).

⁹¹ *Op. cit.*, p. 13.

⁹² Prin *poezie* Philippide înțelege aici „orice operă literară” (*op. cit.*, p. 19).

⁹³ *Op. cit.*, p. 13.

lippide nu pierde din vedere situațiile – rare de altfel – în care creația populară poate reprezenta idealurile unei grupări „cu gusturi deosebite”⁹⁴ de cele ale marelui masă; de aceea transferul acestora asupra întregii societăți ar fi, din punctul lui de vedere, o eroare de metodă. În general însă, – conchide autorul – literatura populară este sinceră; în ea „se întâlnește totdeauna expunerea vieții poetului sau a societății, în care trăiește”⁹⁵. În aceste condiții, tradiția populară „poate face serviciul real istoriei sociale”⁹⁶. Și Philippide (în capitolul *Caracterul, proprietatea și familia după poezie*) trece la cercetarea faptelor istorice pe care le dezvăluie asemenea producții artistice. Specia potrivită scopului propus este poezia epică, balada, considerată mai veche și mai puțin încărcată de subiectivismul din creațiile genului liric⁹⁷. „Raporturile cu egalii, cu boierul, cu statul chiar, proprietatea și, mai presus de toate, familia ni sînt arătate prin prisma fantasiei în balade, cu toată naivitatea unui copil în doine și hori, în ambele cazuri atît de clar, cum nici în opera unui erudit n-am pute să le găsim”⁹⁸. Literatura populară devine astfel „o fîntînă bogată, cea mai bogată poate pentru cunoașterea intimă a societății”⁹⁹, și, în consecință, o sursă indispensabilă pentru studiul istoriei: „Va trebui să convenim că poezia poporului și viața sa, astfel cum o putem întrevide în puținele monumente istorice sînt probele cele mai puternice una pentru alta”¹⁰⁰. Din

⁹⁴ *Op. cit.*, p. 20.

⁹⁵ *Op. cit.*, p. 21.

⁹⁶ *Ib.*

⁹⁷ Vezi *op. cit.*, p. 25. Mai tîrziu, și Petru Caraman, în *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare la români* (în „Anuarul Arhivei de folklor”, I, 1932, p. 53–105, și II, 1933, p. 21–88), constata că balada este singura specie care oferă „cele mai multe șanse de a duce la oarecari rezultate în direcția unor astfel de cercetări” (p. 57).

⁹⁸ *Op. cit.*, p. 13.

⁹⁹ *Op. cit.*, p. 20.

¹⁰⁰ *Op. cit.*, p. 83.

această perspectivă, *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut* se înscrie între cercetările din epoca romantică a studiilor folclorice, când literatura populară era considerată ca sursă importantă, pe baza căreia se credea că pot fi reconstituite date și fapte neînregistrate în documentele istorice¹⁰¹.

În urma analizei conținutului unor balade, Philippide încearcă o tipologizare și o cronologizare a acestora¹⁰², în balade străvechi, datînd din cele mai vechi timpuri ale poporului român și pînă la începutul secolului al XVII-lea, ilustrate de *Miorița, Balaurul, Erculean, Inelul și năframa, Păunașul codrilor, Dolca, Șalga, Mihu Copilul, Toma Alimoș, Vidra, Gruia Grozavul*¹⁰³, și balade mai noi, create după secolul al XVII-lea, între care s-ar înscrie *Codreanul, Constantin Brîncoveanul, Bogatul și săracul, Bujor, Jianu* și altele. Pe baza interpretării baladelor românești, Philippide ajunge la idei interesante privind proprietatea funciară din trecutul îndepărtat, care urcă pînă înainte de întemeierea Principatelor, și din epocile mai noi, începînd cu sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea: „Pămînturile nu erau concentrate ca astăzi în mînele marilor proprietari. Cea mai mare parte din ele, și mai ales pădurile, erau proprietăți domnești. Aceste proprietăți domnești serveau de locuință și de hrană la o mulțime de aventurieri, cari, dominați de iubirea vieții rătăcitoare și independente, se retrăgeau prin codrii virgini sau rătăceau prin cîmpiele părăsite și ajungeau încetul cu încetul

¹⁰¹ Vezi Petru Caraman, *op. cit.*, p. 53.

¹⁰² Petru Caraman ignoră, în studiul citat, lucrarea lui Philippide; nici Al. I. Amzulescu, în *Introducere la antologia Balade populare românești*, vol. I, București, 1964, nu face vreo referire la *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*. Lucia Berdan însă, în studiul *Balada populară din Moldova*, care prefațează vol. *Balade din Moldova*, Iași, 1986, p. VI, remarcă faptul că cercetarea lui Philippide vizează și unele aspecte privind cronologizarea baladei.

¹⁰³ *Op. cit.*, p. 28-29.

să pună stăpînire pe ele (deși o stăpînire precarie), ca printr-un fel de drept de cucerire¹⁰⁴. Ei sînt așa-numiții „păunași ai codrilor“ (vezi *Toma Alimoș, Păunașul codrilor, Stoian Popa, Mișu Copilul* ș. a.), aflați într-o relație armonioasă cu stăpînirea, de vreme ce, în *Toma Alimoș*, de pildă, boierul este una din cele mai luminoase figuri. „Pe vremea lui Toma, țăranul era frate cu boierul și nu mare distanță era între dînșii. Unul avea cîteva fâlci de pămînt mai mult, ca recompensă domnească pentru ungurii uciși sau pentru tatarii alungați, dar nici un privilegiu, nici un drept, care să nu fi fost și al celui de pe urmă cetățean¹⁰⁵. Din baladele mai noi (*Codreanu, Donci-lă, Constantin Brîncoveanu, Bogatul și săracul, Vulcan, Bujor, Jianu, Chira, Fata cadiului, Iordachi al Lupului, Tunsul* ș. a.), Philippide deduce că proprietatea domnească se diminuează în favoarea boierilor (români sau străini), cu care țărăniile nu vor mai avea bunele relații de odinioară cu domnitorul: „Oamenii liberi se împruținau din ce în ce, dar tot mai rămîneau; alături cu satele boierești, ici-cole mai existau încă cele ale răzășilor îndărătnici, cari prefereau să ajungă la sapă de lemn și să îndure pe la curțile din capitală tot disprețul ciocolor, decît să-și părăsească vatra și mormintele străbunilor. O ruptură spăimîntătoare se produse atunci între sarac și bogat. Vechea prietenie, care făcuse pe poet să cînte vitejia lui Toma Alimoș încetează, și ura-i ie locul. Este drept că nici boierul, nici țăranul nu mai sînt aceiași. Boierul din timpurile aceste, de cele mai multe ori grec, este lacom, avar, dar mai cu seamă poltron, țăranul este sarac, amărît de necazuri, cu toate că încă plin de inimă¹⁰⁶. Acum apar haiducii, care, nici ei, nu mai sînt aventurierii de altădată, ci indivizi mînați de dorința răz-

¹⁰⁴ *Op. cit.*, p. 29–30.

¹⁰⁵ *Op. cit.*, p. 31.

¹⁰⁶ *Op. cit.*, p. 36–37.

bunării: „[Haiducul] nu era sălbătăcit de prea marea libertate, ci de suferință. El era țăranul cărui[a îi] răpise grecul pînea din vatră; era răzășul care-și vînduse viața boierului; era, mai înainte de toate, românul de demult, care căuta acum cu sila să-și facă loc în desișul codrului, unde părinții lui locuiseră”¹⁰⁷. Haiducul nu mai este un om liber; el e urmărit de poteră, „el rătăcește fără prietini, fără mîngîiere, ca o ființă damnată, ca o nălucă ducînd cu sine regretele și răzbunarea unui popor întreg”¹⁰⁸. Între acesta și masa țărănilor se stabilește o relație de complicitate: „Fiecare țăran era o gazdă de haiduc”¹⁰⁹.

Baladele vorbesc și despre înclinațiile sufletești, despre dărnicia, milostenia sau despre ospitalitatea românului: „Toma Alimoș întinde plosca inamicului care venea să-i răpună viața; Ianoș Ungurul, înainte de a începe lupta cu Mihul [Copilul], îl pofteste la masă și-l ospătează ca prietin”¹¹⁰. Manifestarea unor asemenea virtuți este pusă în relație cu situația materială a oamenilor: „Această ospitalitate era ușoară pentru că oamenii bogați nu erau atît de rari ca astăzi. Bogăția sta nu atît în întinderea pămîntului, cît în frumuseța și mărimea turmelor. Adesea, pe crestele munților, păstorii moldoveni se întilneau cu cei din Vrancea și din Ardeal și nu arareori cel mai puternic sau mai șiret punea stăpînire pe turmele soților săi [ca în Miorița]”¹¹¹. Desigur, cea mai respectată virtute era vitejia în luptă¹¹². Pînă acolo mergea prețuirea curajului și bravurii, încît Vidra îl preferă pe biruitorul propriului soț, refuzînd să-i acorde acestuia din urmă ajutorul cerut: „Că mi-i drag cine-i voinic, De se luptă făr-a cere Agiutor de la muie-

¹⁰⁷ *Op. cit.*, p. 37.

¹⁰⁸ *Op. cit.*, p. 38.

¹⁰⁹ *Op. cit.*, p. 39.

¹¹⁰ *Op. cit.*, p. 29.

¹¹¹ *Ib.*

¹¹² *Op. cit.*, p. 32.

re¹¹³. Din eposul acelor vremuri se deduce că viața de familie nu era prea încărcată de episoade sentimentale. „Voinicul era lipsit de pasiunile amoroase, el știa numai să cumpănească greutatea unei spade și să judece frumusețea fugarului [calului] ... Femeia din acele timpuri făcea cât și un barbat. Nu arareori ea-și apăra turmele mai bine decât păstorii și ucidea pe hoți din fuga calului [precum Șalga]”¹¹⁴. Nici mai târziu, „viața intimă a familiei nu era tocmai seducătoare. Foarte blînd și amabil cu femeile înainte de a se însura, atunci cînd focul tinereții [î]l făcea să suporte mai ușor nevoile cele multe, îndată ce reușea să poseadă pe iubita lui, românul devenea trist și îndărătnic. Nici un cuvînt de amor nu mai auzea femeia de la dînsul, cu toate că făcea tot ce-i sta prin putință ca să-l mulțamească”¹¹⁵.

¹¹³ *Op. cit.*, p. 34.

¹¹⁴ *Op. cit.*, p. 32–33.

¹¹⁵ *Op. cit.*, p. 43.

Istorie, teorie și critică literară

Din rațiuni didactice, pe vremea când era profesor la Liceul Național din Iași, A. Philippide redactează o *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, 1888, un manual pentru cursul superior al liceului („alternativ“ la *Istoria limbei și literaturii române*, a lui Ar. Densușianu, apărută la Iași, în 1885, și la *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, a lui I. Nădejde, apărută tot la Iași, în 1886). Și cu acest prilej, savantul ieșean desfășoară „bogăția, soliditatea și varietatea cunoștințelor sale”¹¹⁶, dovedind că „toate ramurile științei filologice îi erau familiare”¹¹⁷, științe filologice în care integra, la acea dată, studiul vieții omenești în toate manifestările sale¹¹⁸, adică istoria politică și socială, istoria artelor și istoria literară¹¹⁹. În aceste condiții, abordarea istoriei literare devenea inevitabilă pentru filologul ieșean, fiind considerată ca „acea parte a filologiei, care are ca obiect de expunere viața intelectuală”¹²⁰, „la care se cuprind toate cunoștințele pe care mintea omului le capătă de la natura exterioară și interioară

¹¹⁶ Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 71.

¹¹⁷ Id. ib.

¹¹⁸ Vezi *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, p. 7; cf. p. 5–6.

¹¹⁹ După 1914, Philippide părăsește această concepție, limitînd obiectul filologiei la studiul limbii și literaturii (vechi) (vezi G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. XXIII).

¹²⁰ *Op. cit.*, p. 7.

cu ajutorul simțurilor externe și al simțului intim¹²¹, adică istoria, știința și poezia (= literatură)¹²². Din această perspectivă, istoria literară (disciplină a filologiei) este definită ca „rezumatul literaturii [scrise a] unui popor, făcut fiind acest rezumat pe baza cunoașterii prealabile a limbei în care sînt scrise operele literare (interpretarea gramaticală), a cuprinsului lor (interpretarea istorică), a stilului genului literar din care face parte (interpretarea generică) și a stilului particular autorilor cărora se atribuiesc (interpretarea individuală), precum și pe baza cercetării prealabile, dacă o operă oarecare este scrisă în limba poporului căruia se atribuie (critica gramaticală), dacă cuprinde cunoștințele poporului aceluia (critica istorică) ori caracterele specifice ale genului literar din care face parte (critica generică sau estetică) ori caracterele specifice ale autorului căruia este atribuită (critica individuală), dacă, în sfîrșit, literele scrisoarei și materialul cu care s-a executat scrisoarea se potrivesc cu aceleași elemente din scrierile autentice ale cutărui timp, cutărui popor, cutărui autor etc. (critica externă)¹²³. Între disciplinele filologice, Philippide, sub influența unor savanți germani, în special a lui Gustav Körting, include și așa-numita istorie a limbii, concepută într-un sens larg, ca studiu diacronic dar și sincron al faptului lingvistic, cercetat în „toate transformările sale de la un moment dat în timp până la un altul” ori „precum este într-un moment dat¹²⁴, în subcapitole distincte: fonologia, morfologia, sintaxa, dicționarul (cu subdiviziunile etimologia și semasiologia), grafia (paleografia)¹²⁵. Importanța acordată cercetării acestor domenii este precumpănitoare. Apar considerații generale despre

¹²¹ *Op. cit.*, p. 4.

¹²² *Vezi op. cit.*, p. 8.

¹²³ *Op. cit.*, p. 8.

¹²⁴ *Op. cit.*, p. 11.

¹²⁵ *Vezi op. cit.*, p. 11.

limbajul uman, precum ideea că faptele lingvistice se sustrag în cea mai mare parte voinței (preluată de la A. Schleicher și de la neogramatici)¹²⁶, sau particulare, precum ideea că poporul român s-a format pe ambele maluri ale Dunării și că limba română reprezintă rezultatul acțiunii substratului asupra latinei: „Limba românească este provenită din transformările pe care le-a suferit în Dacia lui Traian și în Peninsula Balcanică limba latină populară vorbită de coloniștii aduși de împăratul Traian la an[ul] 107 p. Cr. din Italia, Galia, Ispania, Asia Mică și Siria, din care o parte au fost strămutați în Mesia de Aurelian la 274, și care s-au amestecat cu populațiunile indigene de origine tracă și s-au influențat de popoarele barbare, mai ales slave, cîte au cutrierat și locuit țările românești între veacurile [al] VI[-lea] și [al] XIII[-lea]. Cum că a fost la baza formațiunei limbei românești o influință din partea unei populații autohtone, care a transformat într-un mod propriu limba latină, de aceasta numai puțini s-au îndoit”¹²⁷. Așadar, în această lucrare, Philippide este adeptul continuității românilor la nordul Dunării (idee pe care o va abandona în *Originea românilor*¹²⁸): „Românii, după retragerea legiunilor din Dacia la an[ul] 274, au trăit prin munții Transilvaniei o parte, de unde au împănat Carpații până în Moravia, iar cei mai mulți în Peninsula Balcanică, de unde mulți s-au întors înapoi, de-a stînga Dunărei, atunci cînd au încetat invaziile barbarilor, iar alții s-au întins prin Dalmația și insula Veglia până în Istria (veac[ul al] XIV[-lea] și veac[ul al] XVI[-lea]”. Argumentul invocat pentru susținerea separării românilor „într-un timp relativ recent” îl constituie constatarea că „deosebirile între cele trei dialecte, istrian, macedonean [în care includea și

¹²⁶ Ib. Vezi și G. Ivinescu, *op.cit.*, p.XXVIII.

¹²⁷ *Op. cit.*, p. 19.

¹²⁸ Vezi mai departe, cap. *Istoria limbii române*.

meglenoromânul] și dacoromân, mai ales între cele două din urmă, sînt puțin importante¹²⁹. Urmează prezentarea particularităților dialectale și subdialectale ale românei, extrase din documentele istorice și din scrierile literare cunoscute în acea vreme și comentate pe baza unei impresionante bibliografii. Un alt capitol de interes actual, prin sugestiile oferite pentru o interpretare corectă a diferitelor grafii, este *Istoria scrierii cu chirilic și cu litere latine la români de la al XVI[-lea] veac până astăzi*.

În materie de istorie literară propriu-zisă, intenția expresă¹³⁰ a lui Philippide a fost alcătuirea unei bibliografii cât mai complete referitoare la literatura română de la origini pînă la 1830 și crearea, în acest mod, a unui instrument de lucru necesar specialiștilor la elaborarea unei opere ample de acest gen. În vederea realizării acestui scop, manualul lui Philippide absoarbe, în cea mai lăudabilă atitudine de valorificare a tradiției culturale românești, mai toată informația din lucrările predecesorilor, în special din *Analectele și Principiele de limbă și de scriptură* ale lui T. Cipariu¹³¹. Cu acest prilej, el susține, între altele, eliminarea biografiilor din istoria literară (idee reluată și dezvoltată de G. Ibrăileanu), motivînd că acestea nu țin de istoria culturală, ci de istoria publică sau privată, deși recunoaște rostul cunoașterii vieții scriitorilor, ca „foarte trebuitoare pentru înțelegerea istoriei literare”¹³²;

¹²⁹ *Op. cit.*, p. 26.

¹³⁰ *Vezi op. cit.*, p. 17.

¹³¹ Un detaliu semnificativ ar fi acela că, pe baza indicațiilor adunate din întreaga operă cipariană, Philippide întocmește aici lista scrierilor vechi din biblioteca personală a învățatului ardelean, adică primul catalog al cărților și al manuscriselor aflate în posesia acestuia. Concluzia imediată care s-ar impune este aceea că *Introducere în istoria limbii și literaturii române* oferă informații utile și, în tot cazul sigure, încă nevalorificate.

¹³² *Op. cit.*, p. 17.

de aceea, sînt prezente în lucrarea sa și numeroase asemenea date biografice. Chiar dacă maniera pozitivistă de tratare nu corespunde exigențelor istoricului literar contemporan, cartea lui Philippide oferă numeroase aspecte demne de reținut în istoria disciplinei¹³³.

Faptul că în *Introducere în istoria limbei și literaturii române* lipsesc considerațiile critice referitoare la valoarea artistică a operei scriitorilor prezentați își găsește justificarea în concepția lui Philippide referitoare la critica literară, despre care vom vorbi mai departe. Aceasta nu înseamnă că asemenea judecăți „subiective“, e drept, sporadice, nu există în scrierile lui, mai ales în legătură cu scriitorii preferați sau cu opera acestora. De pildă, Neculce, „cel mai mare istoric al românilor, ... transformă istoria ca știință într-o operă literară: Neculcea nu relatează faptele, ci pune neconținut în acțiune pe autorii lor, așa încît istoria sa devine o dramă lungă, unde diverse personaje, sultani, veziri, domni, boieri, soli leșești, împărați rusești, toți cu o individualitate deosebită, pe care o susțin fără dezmințire în tot timpul acțiunii, trec neconținut pe dinaintea noastră. Istoricul ni-i înfățișază, ni-i lasă să-i privim din toate părțile, apoi [î]i aruncă și vorbește el. Însă aci, dacă dă probe ca și ceilalți de multă, și poate de mai multă pătrundere, și dacă legile stabilite de el între evenimente sînt de cele mai multe ori juste, părtinirea sa vădită [î] face cîteodată să greșească ... Neculcea este atît de inimos și cu atîta sinceritate spune tot ce are în suflet, încît, pe lîngă calitățile dramatice ale operei sale, adăogîndu-se și aceasta curat lirică, nu putem zice că mai cetim, dar devorăm paginile scrise de

¹³³ Alături regretele mele celor exprimate de colegii literați, care l-au omis pe Alexandru Philippide din prima ediție a *Dicționarului general al literaturii române (P/R)*, București, 2006. Rămîne speranța că, la următoarele ediții, savantul ieșean își va afla locul convenit în această operă.

dînsul, și nu suferim decît cînd le videm sfîrșindu-se, fiindcă am voi să nu se mai sfîrșască niciodată¹³⁴.

Monografiile lui Philippide au reținut ca o particularitate „excesivă și, aparent, contradictorie”¹³⁵ atitudinea lui față de poezie, exprimată în diverse locuri din opera scrisă. Iordan își amintea că și „la lecțiile sale și în convorbiri particulare definea poezia, folosind intenționat cuvinte din vorbirea curentă, ca «o minciună spusă cu meșteșug»”¹³⁶. Pe măsură ce se adîncea în studiul limbii, profesat cu rigoarea și obiectivitatea impuse de știință, Philippide cel pasionat în tinerețe de poezie, cu solide cunoștințe despre literaturile antice și moderne și cu vădite înclinații literare, ajunge să-și reprime aceste „slăbiciuni”¹³⁷ și să se manifeste în termeni persiflanți și uneori chiar ostili față de frumosul artistic, pe care îl asimila, de fapt, cu subiectivitatea. La întrebarea ce anume va fi determinat o asemenea schimbare în starea sufletească a savantului ieșean, Ioan Petrovici formulează un răspuns plauzibil: „a fost convingerea că poezia este un obstacol și o primejdie în calea cercetării și elaborării științifice”¹³⁸. La aceasta, filozoful mai adaugă și un factor conjunctural: „Cînd filologul de la Iași a coborît în arenă, a găsit instalată domnia aproape neatinsă a lui B. P. Hasdeu, om, necontestat, de geniu, cu spiritul foarte ager, cu erudiție vastă, dar și cu o fantezie constructivă din care izvorau abundente teorii și ipoteze de o temeinicie dubioasă. Pentru Philippide, Hasdeu, cu care n-a întîrziat să în-

¹³⁴ *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*, p. 8.

¹³⁵ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 31.

¹³⁶ *Op. cit.*, p. 32.

¹³⁷ Natura s-a răzbunat. În fiul său, Alexandru, talentul poetic a izbucnit cu mai multă consistență și vigoare, iar faptul că acesta s-a dedicat poeziei a constituit, în realitate, prilej de mulțumire pentru Philippide (vezi Ioan Petrovici, *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*, p. 19; Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 32).

¹³⁸ *Op. cit.*, p. 12.

crucișeze sabia, era exemplu viu al omului de știință osîndit să facă o operă precară din cauza alianței cu poezia, care l-a abătut de la calea cea dreaptă, de la metoda solidă a cercetării. Știința urmează să-și găsească ținta și forțele în ea însăși, să-și circumscrie cuminte cîmpul explorării, să nu se orienteze după alte năzuințe ale spiritului omenesc, care răspund altor nevoi sufletești decît aceea a cunoașterii obiective și adevărului curat¹³⁹.

Cu articolul *Idealuri*¹⁴⁰ Philippide se angajează în polemica dintre Maiorescu și Dobrogeanu-Gherea, în sprijinul ideologiei junimiste amenințate de noua direcție lansată de „Contemporanul“, care cultiva, în opinia autorului, un ideal artistic alterat de sociologism¹⁴¹. Întîmpinărilor estetice, Philippide le adaugă argumente de natură etică, menite să ducă la implementarea proiectului său moral în societatea românească¹⁴². G. Ivănescu, în monografia citată, face o analiză minuțioasă a acestui articol, insistînd, în special, pe aspectele etice pe care textul le cuprinde. Ideea esențială enunțată de Philippide și susținută cu exemple din literaturile europene antice și moderne – care se constituie în principala obiecție adusă ideologiei gheriste – este aceea că idealul moral, oricît de înalt ar fi, nu poate da valoare unei opere artistice sau științifice: „De la idealul scriitorului atîrnă numai direcția în care lucrează; un om adecă patriot va produce scrieri patriotice, un om religios va scrie lucruri evlavioase și tot așa mai departe, dar cît de

¹³⁹ Ib. p. 13.

¹⁴⁰ Publicat în „Convorbiri literare“, XXV, 1891, p. 1015–1023, și XXVI, 1893, p. 289–320.

¹⁴¹ Prima parte a articolului a provocat replica dură a lui C. Dobrogeanu-Gherea, *Idealurile sociale și arta*, în *Literatură și știință*, I, p. 247–272, fapt care vorbește și despre puternica impresie produsă de *Idealurile* lui Philippide asupra criticului ieșean.

¹⁴² Vezi și scrisoarea către H. Suchier (25 mai 1893), în *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 90.

durabile, adecă adevărate, și înțelese, și frumoase vor fi scrierile, aceasta atîrnă de atîte împrejurări altele independente de idealul scriitorului (cultură, inteligență, bani, sănătate, gust de a scrie etc.), încît, cu tot focul lor de iubire pentru Dumnezeu n-au putut face părinții bisericii imnuri care să poată susține comparația cu poeziile lui Catul, cele inspirate din pasiuni trecătoare pentru Lydia, Livia, ori cum se mai cheamă ele, amorezatele poetului, și, că, cu tot patriotismul lui Eliade Rădulescu, n-au putut ieși din pana lui lucruri tot atît de samă ca cele ieșite din pana, nu zic a lui Eminescu, ... ci din pana lui Conachi, iar Pietro Aretino, ... cu toată imoralitatea lui, a produs singurele comedii de valoare în secolul al XVI-lea, secolul de aur al literaturii italienești¹⁴³. Găsim aici abordări dintre cele mai serioase în domeniul literaturii și aprecieri judicioase, precum evidențierea rolului Junimii la crearea literaturii române moderne: „Din cercul acestei societăți a ieșit o școală nouă poetică ...; în locul unei poezii beată de vorbe, au inaugurat Eminescu, Caragiale și Creangă pe aceea a entuziasmului și a naturalului, în care imaginile fantaziei se îngrămădesc într-o limbă precisă, unde nici o vorbă nu este de prisos¹⁴⁴. Ivănescu constată că, în *Idealuri*, Philippide prezintă totuși o concepție despre artă diferită de aceea a lui Maiorescu. Pentru Philippide, literatura nu este o activitate desprinsă de orice legătură cu viața; opera de artă are, cel mai adesea, o ideologie, o tendință, fără ca între acestea și valoarea creației artistice să existe intercondiționările menționate de Gherea. „Avem a face – opinează Ivănescu – cu o prefigurare a teoriei lui G. Ibrăileanu și chiar a lui M. Dragomirescu despre literatură. Foarte probabil, Philippide a împrumutat această

¹⁴³ *Art. cit.*, p. 316.

¹⁴⁴ *Art. cit.*, p. 1018–1019.

idee din critica și istoria literară germană, însușită de el atât de temeinic în anii de studii în Germania¹⁴⁵.

Un text care, pe lângă ideile interesante prin originalitatea lor, marchează, probabil, desprinderea definitivă de Maioreșcu, este *Istoria și critica literară. Un raport asupra Catedrei de Istoria literaturii române de la Universitatea din Iași*¹⁴⁶, articol care reia ideile unui raport universitar din ianuarie 1906, semnat de Philippide (și contrasemnat de A. Naum), raport păstrat la Arhivele Statului din Iași¹⁴⁷. Din interiorul paradigmei epistemologice anunțate în *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, pozitivistul Philippide pledează pentru profesionalizarea activității de istoric literar, în vederea formulării unor aprecieri obiective în acest domeniu, enunțând, și de această dată, observații pertinente, demne de reținut, în legătură cu obiectul și metodele de cercetare specifice unei asemenea discipline: „Aici trebuie, ca la toate celea, om de meserie, pe care să-l fi învățat întâi profesorul carte și care apoi să-și fi dat el singur osteneală, nu cetind critici, ci istorii literare și literaturi de tot felul de limbi, și vechi și nouă. Aici trebuie, apoi, om cu cumpăt, care să acorde același interes tuturor manifestărilor activității intelectuale, iar nu numai acelor care i-ar conveni lui, din vreun punct oarecare de vedere. De multe ori, buretele pucios (*Phallus impudicus*) are mai multă importanță pentru aflarea adevărului în istoria plantelor decât cel mai frumos, mirositor ananas, iar pentru priceperea activității intelectuale românești, tot atât de importante sînt – poate mai importante – horele oțelite ale lui Aron Densușianu, zoilul lui Eminescu, ca și poeziile lui Eminescu.

¹⁴⁵ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 6'.

¹⁴⁶ Publicat în „Viața românească”, I, 1906, nr. 1, p. 38–45.

¹⁴⁷ Textul raportului este prezentat și comentat de I. Opreșan, în *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 217, nota 1.

Noi, iștialalți, putem alege și zvîrli, istoricul literar trebuie să cetească tot, cu răbdare îngerească. De vor fi bune ori rele, frumoase ori urîte, produsele literare înregistrate de istoric sînt pentru acesta numai niște manifestări ale naturii, care trebuiesc *pricepute*, nu lăudate, nici batjocorite. Botanistul nu face glume și scălimbături asupra formei și mirosului buretelui pucios; chirurgul nu se îngreșează cînd examinează o rană, istoricul literar nu știe ce vrea să zică dispreț și batjocură. Aici trebuie, în sfîrșit, un om care să pună o stavilă criticei pătimașe și să arăte odată ce vrea să zică, într-adevăr, o istorie literară¹⁴⁸.

De acest domeniu ține – în opinia lui Philippide – și recenzia, un tip de lucrare alcătuită după criterii și cu metode riguroase, menită să asigure informarea obiectivă a publicului interesat în legătură cu noile apariții din diferitele domenii. „O recenzie este o istorie literară în mic ... Macar că mică, dar e foarte importantă recenzia, căci ea ține în curent pe învățat cu noutățile apărute în domeniul acestuia ... Recenzia trebuie să îndeplinească toate condițiile unei istorii literare, astfel că în ea cetitorul să găsească reflexul fidel al operei însăș. Recenzentul trebuie să cetească *cu adevărat*, apoi să priceapă și apoi să judece din punct de vedere al genului literar căruia aparține opera. Calitățile și defectele trebuiesc constatate din punctul de vedere al noțiunii acestui gen literar, noțiune pe care recenzentul trebuie numaidecît să o poseadă. În sfîrșit, recenzentul trebuie să țină socoteală de raporturile operei, de împrejurările adecă în care ea a apărut și în care se găsește¹⁴⁹.”

Critica literară nu poate fi o disciplină de studiu și nici o profesie, deoarece se sustrage oricărei deontologii. Ea nu este nici artă, nici știință, nici istorie. Criticul literar impro-

¹⁴⁸ *Art. cit.*, p. 43–44.

¹⁴⁹ *Specialistul român (I)*, în „Viața românească”, I, 1906, vol. III, p. 500.

vizează, el operează fără metodă și cu criterii „la întâmplare, după inspirația momentului”¹⁵⁰. În aceste condiții, sarcina lui devine „cea mai ușoară din toate carierile literare. Pentru orice breaslă îți trebuie să știi ceva, să fi învățat ceva; pentru a fi critic literar îți trebuie numai să știi ceti și să fi inteligent ori să crezi că ești. Îți fixezi îndată un punct oarecare de vedere și apoi judeci ..., adică, vorba vine, în realitate criticul ori laudă ori dezaprobă. Ca unele ce sînt din puncte de vedere variabile pornite, aceste laude și dezaprobări sînt diferite de la un critic la altul. Cîteodată deosebiri sînt extreme. Despre acelaș poet un critic spune că «este merit a face epocă în literatura noastră», iar altul că «are un suflet de vagmistru, și naturalismul lui e bestialitate curată» („Curentul nou“, I, 1, 41; I, 2, 72). În asemenea caz, criticii se apucă adesea la ceartă între dînsii. «Las-o mai domol unde nu te pricepi!» zice unul, cel mai cu sînge rece din toți („Convorbiri literare“, XXV, 894). «Gaffeur!» strigă altul („Curentul nou“, I, 2, 75). «Filfizion filfiit, neghiob!» țipă altul mai ... cu temperament („Sămănătorul“, IV, 921, 922). Iar autorii cei tăvăliți sub numele de critică se rocoșesc și ei cîteodată. Astfel, poetul cel cu suflet de vagmistru amenință cu un „răspuns tare“, iar criticul se apără cu revolverul („Curentul nou“, I, 2, 116). În mijlocul acestor păreri contradictorii și aceștei dezlănțuirii de patimi, opinia publică, pentru lămurirea căreia scriu criticii, chipurile, devine tot mai încurcată, nu atît din punct de vedere al valorii scriitorilor, căci valoarea acestora mai curînd ori mai tîrziu își capătă adevărata ei cotare, fără voia și în ciuda criticilor, ci din punct de vedere al chipului cum trebuie făcută o istorie literară. Pentru mulți, care nu sînt oameni de meserie, dar iubesc poezia și sînt în curent cu criticele, un istoric literar ori un profesor

¹⁵⁰ *Istoria și critica literară*, p. 41.

de istoria unei literaturi ar fi un fel de om de propagandă, care prin entuziaste declamații dă direcții artistice¹⁵¹.

Lui I. Opreșan îi datorăm remarca potrivit căreia rolul jucat de Philippide în cadrul „Vieții românești“, deși considerabil, a fost total neglijat: „Trecută, în genere, cu vederea de istoricii literari, atenți în primul rînd la colaborarea scriitorilor de prestigiu și la orientarea ideologico-literară a publicației, contribuția filologului se pare că a fost mult mai însemnată decît ne-o sugerează bibliografia concretă a scrierilor sale tipărite în paginile revistei“¹⁵². Chiar în formația spirituală a lui G. Ibrăileanu pot fi întrezărite anumite influențe din partea „mentorului din umbră“ al grupării de la „Viața românească“ sau numai unele afinități între cei doi, precum înclinația spre realismul de sorginte naturalistă, raționalismul, spiritul critic etc. Cert este că ortografia revistei este aceea propusă de Philippide, care încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea a promovat principiul fonetic în scrierea limbii române, respingînd mai întîi etimologismul ciparian, iar mai tîrziu neacceptînd diversele propuneri pseudoetimologice venite dinspre Academie. În sensul și în continuarea atitudinii lui Philippide se înscrie refuzul membrilor Școlii lingvistice ieșene de a se conforma noilor amendamente ortografice, din 1993, motivate de false nostalgii latiniste dublate de atitudini politice pretins anticomuniste, prin care scrierea limbii române a fost abătută de la principiul fonetic acceptat de reforma din 1953, care, în conținutul ei, statua sistemul ortografic rațional instaurat pe temeuri și cu argumente științifice de Philippide și acceptat, de-a lungul vremii, de elevii acestuia și de numeroși oameni de cultură.

¹⁵¹ *Art. cit.*, p. 41–42.

¹⁵² *Un mentor din umbră al „Vieții românești“: Alexandru I. Philippide*, prefată la vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, II, p. 10.

Gramatica limbii române

Domeniul predilect și definitiv al savantului ieșean este lingvistica, cu multitudinea specialităților ei. După elaborarea primei sale opere fundamentale, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894 (lucrare care va fi prezentată în capitolul *Teoria limbii*), Philippide redactează o *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, 1897¹⁵³, „o operă unică în lingvistica românească”¹⁵⁴. Concepută ca un auxiliar¹⁵⁵ pentru necesitățile propriului studiu al istoriei limbii române¹⁵⁶ – precum mărturisește – („Nici una din gramaticile de pînă acum nu-mi putea face ... vreun serviciu ... Am fost nevoit atunci să-mi fac singur o gramatică și am făcut-o ca pe un lucru secundar, ce trebuie să servească numai la ajungerea unui țel mai înalt”)¹⁵⁷, această lucrare se distinge,

¹⁵³ În același an au apărut, la aceeași editură (Kuppermann), de fapt, două gramatici: lucrarea citată, numărînd 384 pagini și o a doua, *Gramatică elementară a limbii române pentru cursul secundar (Înțelesul formelor)*, de la p. 197–384, conținînd, așadar, numai ultimele două fascicule (vezi și *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 151, nota 1).

¹⁵⁴ G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. LVI.

¹⁵⁵ Philippide nu a predat niciodată un curs de gramatică descriptivă a limbii române, considerînd materia „prea ușoară pentru a mai fi predată în universitate” (G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 7).

¹⁵⁶ Vor fi fost și nevoi pecuniare la mijloc. În iulie 1896, îi scria lui Suchier: „M-am învoit anume cu un librar din Iași să scriu o gramatică elementară a limbii române. Aș câștiga ceva bani” (*Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 134).

¹⁵⁷ *Gramatică elementară a limbii române*, [prefață nenumărată]. În același sens îi scria și lui Suchier, în aprilie 1898: „Mie ... îmi face această gramatică mari servicii. Dintr-însa am învățat întîiași dată puțină sintaxă românească” (*Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 156).

înainte de toate, prin bogăția și noutatea faptelor de limbă, extrase din scriitorii români cu stil popularizant (Creangă și Ispirescu), prin intermediul operei cărora au pătruns în limba română literară numeroase particularități dialectale¹⁵⁸. Reducerea la minimum a dezvoltărilor teoretice este suplinită de o judicioasă și originală organizare a materialului¹⁵⁹ și de numeroasele și inspiratele subdiviziuni care explică succint situațiile gramaticale și care „fac mai mult decât discuțiile teoretice banale din alte lucrări de gramatică românească” – consideră G. Ivănescu¹⁶⁰. Faptul că Philippide tratează sintaxa după principiul categoriilor morfologice îl determină pe G. Ivănescu¹⁶¹ să vadă în lucrările lui Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, și ale unor neogramatici, precum B. Delbrück, *Vergleichende Syntax*, K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik* și alții, modelul concepției gramaticale a lui Philippide. Așadar, această gramatică nu conține capitole despre părțile principale și secundare ale propoziției (subiect, predicat, atribut, complement) și nici despre propoziția principală și cea secundară, ci despre funcțiile sau sensurile formelor nominale, pronominale și verbale¹⁶². Pentru acest mod de structurare a sintaxei se poate admite și o influență venită dinspre *Gramateca limbei române. Partea a II-a Sintetica* a lui T. Cipariu¹⁶³, unde faptele sintactice sînt urmărite atît din per-

¹⁵⁸ Vezi G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne* (editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda), Iași, 2005, p. 161.

¹⁵⁹ Vezi I. Iordan Alexandru *I. Philippide*, p. 114–115; D. Irimia, *Structura gramaticală a limbii române în concepția lui Alexandru Philippide*, în AUI, Serie nouă, Secțiunea III, Științe sociale, e. Lingvistică, tom XVI, 1970, p. 35–44.

¹⁶⁰ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. LVI.

¹⁶¹ Vezi *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. LVI–LVII; cf. *Curs de sintaxa limbii române moderne*, p. 25–28.

¹⁶² Vezi G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. LVI.

¹⁶³ Vezi, în special, *Recțiunea*.

spectiva părților de propoziție, cât și din aceea a categoriilor gramaticale (timp, caz, grade de comparație, determinare)¹⁶⁴. Lucrarea, astăzi complet ignorată de specialiști, rămîne plină de sugestii demne de interes. Încadrarea cuvintelor în categoriile gramaticale adecvate („Numeralele multiplicative intră în categoria adiectivelor. Numerele adverbiale intră în categoria adverbilor și cele substantivale în categoria substantivelor“ (p. 269)); definirea categoriilor gramaticale din perspectivă semantică („Cazul numit vocativ în gramatica latinească arată voința vorbitorului de a spune ceva celui interpelat. Pentru aceea acest caz, măcar că înșirat alături de celelalte, seamănă foarte puțin cu aceste din urmă și se apropie mai mult de înțelesul modurilor“ (p. 226)); („Conjunctiv[ul] arată nesiguranța în mai multe feluri: a) Posibilitatea, în propoziții principale și în propoziții subordonate: *și apoi să fi văzut pe neobositul părinte* (p. 272); b) Dorința, în propoziții principale: *afurisit să fie cîinele de vornic* (p. 274); c) Voința (ordin), în propoziții principale: *să știi că eu dorm iepurește* (p. 275); d) Concesia, în propoziții principale și subordonate: *nu mă duc, mamă, ... macar să mă omori* (p. 277); e) Îndoiala, în propoziții principale și interogative indirecte: *cel mare se dă după ușă și – să tragă, să nu tragă?* (ib.); f) Frica, în propoziții principale: *să nu spun minciuni, erau vreo zece* (p. 278); g) Mirarea, în propoziții principale: *nici noaptea să nu mă pot odihni de incotele voastre?* (p. 279) etc.“), semnalarea implicațiilor de natură semantică în topică și, în general, în organizarea enunțului („Adiectivele care înseamnă ceva nenorocit [„demn de milă, de dispreț“] se pun de obicei înaintea substantivului: *nemernica drumeață, zbuciumata lui soție*“ (p. 220) sau „Cînd nu mila, ci iubirea ori

¹⁶⁴ Vezi Timotei Cîpariu, *Gramateca limbei române. Partea a II-a. Sintetică*, în *Opere*, vol. II (ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Introducere de Mioara Avram), București, 1992, p. 257–432; cf. nota 146.

ura se naște în vorbitor prin lucrurile despre care vorbește, se intervertesc rolurile între substantiv și adiectiv; adiectivul se articulează cu articolul substantival, iar substantivul se alipește de el supt forma de atribut a prepoziției *de*: *al dracului venetic și ceapcîn de popă; hapsîna de nevastă*“ (ib.), indicarea semantismului prepozițiilor și conjuncțiilor („Cu. Arată: a) Însoțirea: *umblu cu cineva* (p. 356); b) Modul: *vorbesc cu ciudă* (ib.); c) Concesia (împreună cu *tot*): *cu toată părerea de rău, trebuie să-ți spun* (p. 257); d) Instrumentul: *înfășur cu ceva* (ib.)“ etc., conferă gramaticii un plus de originalitate și de modernitate, în același timp. Între meritele lucrării, G. Ivănescu¹⁶⁵ distinge în special descoperirea aspectului verbal (*actio continua, actio iterativa, actio instans, actio perfecta, actio aorista*), care îl conduce pe Philippide la redefinirea modurilor și timpurilor din perspectiva acestei categorii¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Vezi *Curs de sintaxa limbii române moderne*, p. 183; *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 13.

¹⁶⁶ Ivănescu va continua să susțină, cu noi argumente, existența aspectului verbal în limba română, într-o serie de lucrări: *Curs de sintaxa limbii române moderne*, p. 165 și urm., *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistique publiées à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 23–61.

Dicționarul limbii române al Academiei

Un capitol important din activitatea științifică a lui Philippide este legat de Dicționarul Academiei, al cărui destin pare, la o nouă privire retrospectivă, să fi fost serios marcat de contribuția acestuia. Despre aportul savantului ieșean la realizarea *Dicționarului limbii române* s-a scris, cu accente subiective, chiar pătimase, în epocă¹⁶⁷; mai târziu, caracterul obiectiv al cercetării a fost afectat de informațiile incomplete, pe baza cărora s-a reconstituit etapa pregătitoare a acestei lucrări monumentale¹⁶⁸, desfășurată între 1897 și 1907, anul apariției primei fascicule¹⁶⁹. Publicarea unor documente inedite referitoare la

¹⁶⁷ Vezi, de pildă, G. Pascu, *Limba comună și dicționarul nostru*, în „Arhiva”, XVI, 1905, nr. 12, p. 547–556; Grammaticus [= G. Pascu], *Dicționarul limbii române și d. Philippide*, în „Viața românească”, I, 1906, vol. III, p. 425–431; A. Philippide, *Cum se apără specialistul român*, în „Viața românească”, III, 1908, vol. VIII, p. 16–28; Philologus [= A. Philippide], *Dicționarul Academiei sau basmul cucușului roș*, ib., p. 257–261.

¹⁶⁸ Vezi I. Șiadbei, *Lexicografia română și istoria cuvintelor*, în LR, VI, 1957, nr. 6, p. 22; D. Macrea, *Opera lingvistică a lui Alexandru Philippide*, în LR, VII, 1958, nr. 1, p. 10–11 și *Alexandru Philippide*, în *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 189; G. Ivănescu, *Alexandru Philippide (1859–1933). Omul și opera*, în „Orizont”, 1965, nr. 4, p. 57; Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 18–20; Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, București, 1969, p. 34–42; Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide și Dicționarul limbii române al Academiei*, în LR, XXX, 1981, p. 487–497.

¹⁶⁹ Cunoașterea operațiilor preliminare redactării Dicționarului Academiei (DA) devine cu atât mai interesantă, cu cât Academia se află acum în faza de finalizare a primei ediții a *Dicționarului limbii române*

elaborarea Dicționarului Academiei, din perioada 1897–1905, în *Scrisori către Ioan Bianu*¹⁷⁰, și descoperirea, în toamna anului 1982, a manuscrisului *Dicționarului limbii române*¹⁷¹, redactat de Philippide în această perioadă, fac nu numai posibilă, dar și necesară rediscutarea acestui subiect.

O primă descriere a manuscrisului dicționarului am făcut în comunicarea *Dicționarul limbii române redactat de A. Philippide*¹⁷². Acesta cuprinde porțiunea A – *dăzvăț* și numără 11 744 de coli ministeriale: vol. I (A, f. 1–2 904; B, f. 2 905–5 610; C, f. 5 611–11 280) și vol. II (D – *dăzvăț*, f. 11 281–11 744).

(DLR), urmînd, probabil, ca în curînd să conceapă proiectul unei noi ediții, desigur, îmbunătățite sub toate aspectele, care presupune, între altele, unificarea normelor din seria veche și seria nouă, revizuirea bibliografiei, în sensul eliminării edițiilor mai puțin reușite ale scrierilor unor autori și înlocuirea lor cu cele reeditate în ultimele decenii, cu mai multă acribie (precum opera lui I. Agîrbiceanu, V. Alecsandri, Gr. Alexandrescu, L. Blaga, I. Creangă, B. Delavrancea, C. Negruzzi, I. Slavici ș. a.), refacerea unor sigle prea neeconomice, acomodarea la tehnologia actuală informatizată, în vederea unei mai ample și mai exacte documentări și, nu în ultimul rînd, stabilirea realistă a termenelor de realizare a fiecărei etape de lucru, prin implicarea responsabililor lucrării în elaborarea efectivă a *Dicționarului*, care ar asigura și controlul riguros și avizat din partea acestora etc. etc.

¹⁷⁰ Ediție de Marieta Croicu și Petre Croicu, III, București, 1976, p. 259–350.

¹⁷¹ *Dicționarul* s-a aflat în lada cu manuscrise, depozitată în podul casei poetului Al. A. Philippide, fiul lingvistului, care, fie pentru că nu a știut de existența acestuia, fie n-a dorit să-l pună la dispoziția lui Mircea Seche, i-a comunicat acestuia că „opera se va fi pierdut probabil în timpul celui de-al doilea război mondial” (Mircea Seche, *op. cit.*, p. 37, nota 2). Astăzi manuscrisul dicționarului se află la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, fondul A. Philippide (inventar nr. 75 673).

¹⁷² În colaborare cu Victoria Zăstroiu, la Sesiunea Institutului de lingvistică, istorie literară și folclor (actualul Institut de Filologie Română „A. Philippide”), din iunie 1986. Am publicat apoi o succintă prezentare, *Manuscrisul Dicționarului limbii române*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, II, nr. 1, p. 9–11.

În comunicarea *Alexandru Philippide și Dicționarul limbii române*¹⁷³, G. Ivănescu a descris, pe baza unor documente inedite (cîteva ciorne¹⁷⁴ ale rapoartelor trimise de Philippide Academiei Române și porțiunea *d – dăzvăț* din manuscrisul dicționarului, puse la dispoziție de poetul A. Philippide)¹⁷⁵, atmosfera creată în jurul dicționarului lui Philippide, relațiile dintre autor și Academia Română, fazele conflictului ivit, cu deznodămîntul nefast atît pentru lingvistul ieșean, cît și pentru lexicografia românească. În monografia *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, Ivănescu reia informația oferită cu acea ocazie. În cele ce urmează, voi rezuma momentele principale ale elaborării *Dicționarului limbii române*, din capitolul *Munca lui Alexandru Philippide la Dicționarul limbii române* (1897–1905), din monografia citată.

În ședința din martie 1897, N. Kretzulescu, pe atunci președintele Academiei, constata că *Etymologicum Magnum Romaniae*, așa cum fusese conceput, nu putea fi terminat într-un termen rezonabil¹⁷⁶. De aceea, supune dezbaterii și aprobării înaltului for problema alcătuirii unui nou dicționar. O lună mai tîrziu, se constituie o Comisie a Dicționarului, alcătuită din cinci membri¹⁷⁷: Ion Kalinderu, Titu Maiorescu, Gr. G. Tocilescu, N. Quintescu, D. A. Sturdza și, ca secretar, I. Bianu. Se decide reluarea lucrării la 1 aprilie 1898. Gîndul tuturor se îndreaptă către A. Philippide, cum reiese dintr-o scrisoare

¹⁷³ Susținută la sesiunea *Istoria științei ieșene*, organizată de Filiala Iași a Academiei Române, în noiembrie 1974.

¹⁷⁴ Originalele au fost publicate ulterior de Marieta Croicu și Petre Croicu, în *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 259–350.

¹⁷⁵ Aceleași documente au stat, prin bunăvoința lui G. Ivănescu, și la baza articolului subsemnatei, *Alexandru Philippide și Dicționarul limbii române al Academiei*.

¹⁷⁶ Vezi „Analele Academiei Române”, Seria II, tomul XIX, 1896–1897, Partea administrativă și dezbaterile, p. 142–151.

¹⁷⁷ *Ib.*, p. 164–165, 180–181.

adresată de Maiorescu lingvistului ieșean, la 3/15 aprilie 1897, prin care acesta îl „prevenea” că „mai mulți dintre noi [membrii Comisiei Dicționarului], printre care și D. A. Sturdza, ne gândim la D-ta pentru această lucrare, în colaborare cu alții, dacă s-ar mai găsi”. Și continuă: „Nu e vorbă, va mai fi un an pînă atunci și nu e încă nimic hotărît asupra persoanelor. Dar totuși îți scriu despre chestia aceasta, ca să nu te găsească peste un an cu totul făr’ de veste. La cine altul s-ar putea adresa românimea decît la D-ta pentru așa lucrare capitală asupra limbii române?”¹⁷⁸. Comisia însă hotărăște, în ședința din 10 iunie 1897, să-i încredințeze lui Philippide lucrarea chiar mai devreme, așa că lingvistul ieșean este invitat la București pentru o discuție, în ziua de 17/29 iunie¹⁷⁹. De îndată Philippide începe lucrul. La 23 iunie/5 iulie, el propune o primă listă, provizorie, a colaboratorilor săi, un *Proiect de dicționar al limbii române* și o listă cu autorii și operele acestora, din care urma să se excerpteze materialul lexical. La 24 august, trimite Academiei și *Planul cum să se adune materialul*¹⁸⁰. Philippide propunea să se fișeze, pentru început, 70 de volume¹⁸¹ din operele celor mai reprezentativi scriitori și traducători români, din epoca veche și modernă. Totul era foarte riguros sistematizat. Textele fac o bună impresie, încît în urma ședinței din 10/22 octombrie 1897, Academia îi înmînează decizia prin

¹⁷⁸ Vezi G. Ivănescu, *Scrisorile lui Titu Maiorescu către Alexandru Philippide*, în „Cronica”, IX, 1974, nr. 17, p. 6.

¹⁷⁹ Vezi „Analele Academiei Române”, Seria II, tomul XX, 1897–1898, Partea administrativă și dezbaterile, p. 360–361.

¹⁸⁰ Atît *Proiect de dicționar al limbii române*, cît și *Dicționarul. Planul cum să se adune materialul* au fost publicate în vol. *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 262–270.

¹⁸¹ Numărul acestora va spori mereu. Deja în noiembrie 1898, Philippide vorbea despre 104 volume (vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 283), iar în 1900, despre 209 volume (vezi „Analele Academiei Române”, Seria II, tomul XXII, 1899–1900, Partea administrativă și dezbaterile, 1900, p. 518–520).

care este însărcinat cu elaborarea *Dicționarului limbii române*¹⁸². Așadar, în toamna anului 1897, Academia Română i-a încredințat lui A. Philippide sarcina elaborării unui nou dicționar al limbii române, dat fiind că atît cel realizat de Laurian și Massim, cît și *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui Hasdeu erau considerate neconforme cu obiectivele urmărite de Academie și de Rege (finanțatorul lucrării)¹⁸³. Se pare însă că nici Academia nu avea conturată, la acea dată, o idee clară în legătură cu acest nou proiect.

Activitatea a fost eșalonată în două etape: în primii doi ani urma să se adune materialul, iar în următorii trei (1889–1903) să se redacteze întreg dicționarul. Philippide acceptă asemenea termene nerealiste. Aceasta este marea greșeală comisă de lingvistul ieșean, singura care a stat, în fond, la baza neînțelegerilor și conflictelor ulterioare cu Academia, eroare pe care o va regreta în zadar mai târziu¹⁸⁴. Dicționarul urma să apară în

¹⁸² Vezi Marieta Croicu și Petre Croicu, *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 261; G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. LXXIV.

¹⁸³ Se impune o primă precizare. Istoria *Dicționarului limbii române* al Academiei, supranumit „Dicționarul tezaur” (cunoscut sub siglele DA, seria veche, și DLR, seria nouă), nu începe nici cu Dicționarul și Glosarul lui A. T. Laurian și C. I. Massim (1873–1877), nici cu *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui Hasdeu (1887–1893), cum se afirmă adesea. Între aceste dicționare nu pot fi stabilite relații de filiație, fiind foarte diferite sub aspectul structurii, al informației oferite, al normelor de redactare etc. (vezi și Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, p. 37). Continuitate este numai între DA și DLR, care păstrează concepția generală a seriei vechi, preluînd, este drept, cu numeroase amendamente, normele de redactare, sursele documentare etc. Toate aceste dicționare însă reprezintă concretizări autonome, mai mult sau mai puțin izbutite, ale programului academic de realizare a unui dicționar al limbii române. Primele două au fost considerate multă vreme ca încercări nereușite. (Vezi analiza corectă a acestora, la Mircea Seche, în *op.cit.*, I, București, 1966, p. 131–180, și II, p. 9–79).

¹⁸⁴ „Cum mi-am putut eu închipui că în trei ani voi scrie Dicționarul? Am fost prost, n-am avut experiența lucrului, dar n-am fost numai eu prost, și eu nu-s țapul din Biblie care să fie alungat în pustiu cu păcatele

patru volume, format octav, de câte 1 000 de pagini fiecare, tipărite pe două coloane. Pentru realizarea acestora lexicograful ieșean își organizează munca cu exemplară abnegație. Nimic nu-i scapă din vedere: comandă casetele pentru fișe, procură cărți și reviste, face rost de dulapuri și de rafturi speciale, selectează echipa (G. Teodorescu-Kirileanu, C. Botez, I. Botez, I. Popovici, G. Ibrăileanu), alcătuiește bibliografia, schițează normele de redactare. Philippide raportează Academiei toate activitățile, iar aceasta are o permanentă comunicare cu lingvistul ieșean. Totul părea să meargă perfect. Într-adevăr, pe perioada de organizare și de adunare a materialului lexical, relațiile dintre Academie și Philippide au fost ideale. G. Ivănescu constată că „de îndată ce s-a trecut la redactarea operei [pe la sfârșitul lui ianuarie 1900]¹⁸⁵ s-au ivit două tendințe: pe de o parte, tendința omului de știință sau, mai exact, a specialistului, care voia să înregistreze toate cuvintele limbii române, deci și toate neologismele, să distingă toate sensurile, să dea la fiecare cuvânt un mare număr de citate din scriitori, citate care aveau rostul de a sprijini sensurile identificate, și să discute amplu etimologiile; pe de altă parte, tendința Regelui, însușită apoi și de membrii Comisiei Dicționarului, care voiau nu un dicționar pentru specialiști, ci un dicționar pentru tot publicul cult românesc, un dicționar care să fie un îndreptar de limbă și ortografie, care să elimine deci un mare număr de neologisme, ce păreau Regelui și unor membri ai Academiei de prisos, un dicționar care să prezinte la toate cuvintele înregistrate minimum de citate și minimum de discuție etimologică. Socoțim – precizează pe drept cuvânt Ivănescu – că Philippide avea dreptate, căci în fond el voia să dea o operă atît pentru publicul

lui Israel în spinare“ (6 februarie 1902, *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 327).

¹⁸⁵ Vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 324.

cel mare intelectual, cât și pentru specialiști. Și, de altfel, dicționarul elaborat ulterior de Pușcariu și colaboratorii săi s-a întemeiat pe aceleași principii, ca să nu mai vorbim de faptul că a fost redactat într-un tempo și mai lent: după aproape o jumătate de secol n-a apărut decît pe jumătate, că cealaltă jumătate s-a redactat abia după 1948, pînă în vremea noastră, și încă nu integral¹⁸⁶. Dar era firesc să dureze atît elaborarea acestui dicționar. O lucrare de complexitatea și de anvergura Dicționarului Academiei, așa cum a fost conceput de Philippide și de Pușcariu – cei mai mari lingviști români – cerea efort și timp pentru a deveni ceea ce este: cea mai importantă operă din cultura românească, oricînd comparabilă, sub toate aspectele, cu lucrările similare din culturile europene. Ciocnirea celor două concepții a dus – în opinia lui G. Ivănescu¹⁸⁷ – la conflictul ireductibil din 1905. Consider că nu neaparat concepția lexicografică a lui Philippide era respinsă, ci timpul necesar elaborării dicționarului pe aceste principii i-a impacientat pe Rege și pe membrii Comisiei, cărora, ca și mai tîrziu tuturor celor neimplicați în realizarea lucrării, inclusiv lui G. Ivănescu, perioada de finalizare li s-a părut exagerat de mare. Și apoi, un deplin consens în privința lucrării ar fi fost imposibil. Erau și atunci, ca și acum, multe, prea multe păreri divergente, unele pasionale (și neprofesioniste), altele de-a dreptul absurde ori aberante. Dacă Philippide ar fi realizat dicționarul, așa cum îl proiectase, în numai cei cinci ani conveniți (ceea ce ar fi fost o imposibilitate, de care toți erau conștienți), Academia s-ar fi învoit să accepte mare parte din propunerile savantului ieșean. Problema însă o constituia timpul necesar redactării și acest lucru reiese clar din raportul din 14 decembrie 1901, în care Philippide, tot mai iritat, face unele concesii cerințelor Comi-

¹⁸⁶ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 84.

¹⁸⁷ *Vezi op. cit.*, p. 85.

siei, numai pentru a urgenta, la rîndul său, finalizarea lucrării (ajunsesse cu redactarea la porțiunea *bo-*): „Fiindcă știu că nu este vorba numai de a face dicționarul, ci mai ales de a-l face răpede, am hotărît, cu tot ajutorul pe care-l aștept de la colaboratorii mei, următoarele: 1) voi traduce cuvîntul numai în general. De pildă, poate are cuvîntul *om* 100 de înțelesuri, eu voi traduce numai [lat.] *homo*, [fr.] *homme*; 2) orice bilet care nu va fi înțeles de la prima vedere va fi zvîrlit; 3) nu voi da nici un *omonim* și nici o *variantă*; 4) cuvintele care nu se găsesc în biletele mele le voi da întocmai cum sînt în dicționarele și listele altora, citînd exact, fără nici un adaos de la mine; 5) voi da numai acele etimologii pe care deja le știu eu, pe care deja le presupun alții ori pe care le aflu îndată. La rest voi pune semn de întrebare. Vreo discuție etimologică nu va avea loc; 6) în Comisia examinatoare pentru examenul de capacitate de limba română – mart 1908 – nu voi lua parte. Luna lui mart, începutul primăverii, este cea mai priitoare pentru muncă ...; 7) pentru a cîștiga timp am întrerupt orice corespondență cu prietenii mei, iar pentru a cîștiga inteligență am întrerupt citirea oricărei reviste românești. În sfîrșit, este lămurit lucru că orice se poate face cu poruncă, chiar să treacă gîsca prin urdiniș, numai știința nu. Pentru aceea, nu este altăceva de făcut decît să ne rugăm lui Dumnezeu să fim sănătoși, pentru ca d-voastră să-mi dați sfaturi și încurajări de pe mal, iar eu să mă frămînt și să mă lupt la mijlocul torentului”¹⁸⁸.

Pe parcursul lucrării s-au ivit și tot felul de situații neprevăzute. Una dintre ele, foarte gravă, neîntrevăzută pînă în 1900, era aceea că în materialul excerptat din bibliografie nu se regăseau toate cuvintele limbii române; așa că s-a trecut la fișarea tuturor dicționarelor (Buda, Iser, Polizu, Pontbriant, Costinescu, Laurian, Cihac, Barcianu, Damé, Tiktin) și glo-

¹⁸⁸ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 325.

sarelor (din anuarul lui Weigand, din „Columna lui Traian“, Viciu ș. a.) publicate anterior¹⁸⁹.

Philippide trimitea regulat mostre din Dicționarul de la Iași. Dar pe măsură ce acesta se realiza, creșteau nemulțumirile din partea celor „de pe mal“. Obiecțiile cele mai vehemente și mai greu de acceptat veneau dinspre unii membri ai plenului Academiei (Gr. Ștefănescu, de pildă, îi propunea să nu mai înregistreze în *Dicționar* cuvintele de origine franceză, pe care le considera „barbare și cu totul străine limbii române“, iar dacă Philippide ar ține cu tot dinadinsul, să le publice separat, într-o anexă sau supliment; D. Olănescu cerea chiar supravegherea mai îndeaproape a lucrării, fiind Dicționarul Academiei, iar nu al lui Philippide – celui istovit de munca uriașă pe care o depunea –, care, opina „nemuritorul“, ar trebui să se simtă onorat și numai pentru că îi va apărea numele pe copertă; și alte asemenea)¹⁹⁰. Toți, inclusiv Comisia și Regele, erau îngrijorați de dimensiunile colosale ale proiectatului dicționar și de timpul necesar finalizării acestuia. Nimeni nu mai avea răbdare. Rezultă limpede acest lucru din scrisoarea lui Maiorescu adresată lui Philippide, în 1902: „Am citit raportul D-tale din urmă către Comisia Academiei a Dicționarului (din care știi că fac și eu parte și a cărei majoritate îți este prietenă), am văzut buna D-tale împunsătură în contra celor de pe mal, care dau sfaturi celui ce luptă cu valorile, bună ca stil, dar nu dreaptă. *Mă vei crede* dacă îți scriu următoarele: noi, majoritatea, care te-am luat pe chezășie înaintea Regelui donator și a Academiei, dorim ca D-ta și numai D-ta să ne dai un dicționar portativ al limbei române [așadar, se renun-

¹⁸⁹ Vezi *Raportul din 3 martie 1900*, în *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 309.

¹⁹⁰ „Analele Academiei Române“, Seria II, tomul XXIV, 1901–1902, Partea administrativă și dezbaterile, p. 180. Vezi discuția amplă la Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 93–94.

țase la cele patru mari volume proiectate inițial, ca și la multe alte exigențe convenite], într-un timp cât mai scurt posibil, fără dezvoltarea controverselor etimologice, cu ceva exemple și citații (cât mai puține, strictisim necesare), care să ne ia de pe suflet o piatră (înfundată de Hasdeu), să ne degaje înaintea Regelui, să slujească școlarilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim, D-tale să-ți fie un schelet, *peste care să așezi în viitor carne și mușchi*, adecă un al doilea dicționar, îndoit, întreit, înzecit de mare, cu toate controversesele etimologice, cu mult mai multe citații. Dar pentru moment, pentru acest lustru al noului secol *nu vrea Regele, nu voim noi, nu-ți cere nimeni colosala muncă* ce ți-am văzut-o depusă în proba trimisă din litera B. Te rugăm să faci de zece ori mai puțin decît faci și tot va fi o adevărată binefacere pentru public, pentru Rege, pentru noi. Nu-ți consuma puterile, nu te ameți cu prea mult. Lucrează vesel, cu mai multe ore de repaos intercalat, micșorează proporțiile planului pentru acum. Făcînd mai puțin, vei face mai mult. Am cetit în biografia și corespondența lui Darwin cum – după un studiu de 20 de ani – adunase atîtea date asupra originii speciilor și a selecțiunii naturale, încît nu mai isprăvea cu redactarea lor într-o expunere sistematică și începuseră alții să i-o ia înainte (d. e. Wallace). Atunci l-a silit amicul său, geologul Lyell, să publice mai întîi un *rezumat prealabil* într-un volum. Cu chiu cu vai, *mit den grössten moralischen Lauchscherzen*, s-a hotărît în sfîrșit Darwin să facă așa, și a apărut în 1859 acel mic volum al *Originii spețelor prin selecțiune naturală*, care a revoluționat lumea naturaliștilor. După acel volum a putut publica Darwin patru alte, cu cele mai multe amănunte, dar le-a publicat în tîcnă, și pe urmă a recunoscut că dacă nu făcea așa, adecă un prealabil rezumat scurt, nu ajungea niciodată la un rezultat și murea nefericit. Ești om de inimă și om inteligent: trebuie să simți cine îți vrea

III ~~5~~ De acord. În intalgera.

Pînă la sfîrșit de acord a xice. Ma. D. II 149. — Se
găsește de acord. Ma. C. II 153.

II! Acord (acórd) v. în acordare, acordăi, acordat,
acordînd ~~favorabilă, acordat, acordînd~~

— st.: în acordare. acordare, acordesc.

acordă, acordăm, acordate, acordăți (acordăți,
acordăm, acordate, acordăți) — acord
de favorabilă — acordă (favorabilă).

III 1. Acord, acordare, acordare. — Concedere, permite, in-
dulgera. Acordare.

Vladu Vodă ... acordă neguțitorilor din Po-
lonia ... unui privilegiu loganiar. R. 6. —
Teama mă e că, acordîndu-mă mă o asa ...
precădore, n-a reacut. O. III 9. — A li a-
corda favorabilă D văstră. Ma. D. I 82.

III 2. Pătrunde Amule unui instrument. — Tendere.

Acordare

Prin stale acordantă îngreui harpa lor. A.

III 105. — Ea stare era îmi acordantă. N.

II 55.

III 3. Impac pe apara cu cară cu cu apara, Compasce
compasce. Acordare. Compasce, compasce.

Unu și altu se acordare intre o unice și
intre un rost. A. t. 94. — Acosta kană mă
acordat cu lînga, a făcut ca o legătură între
mine și între lînga. Co. IV 84 (B). — A acorda
verbul cu substantiv.

! Acordare (acordare) i. f. / pl. acordări (favorabilă)

binele D-tale, binele lucrării și binele neamului românesc. Cruță-te, lucrează mai puțin. *Puținul terminat* va fi mare lucru; orce mare plan neisprăvit va fi, din contra, o rușine mare pentru Rege, după cele pățite cu Hasdeu¹⁹¹.

Așadar, Academia, prin Maiorescu, se dezice de proiectul inițial. I se cerea, practic, lui Philippide o lucrare superficială, improvizată, o „formă fără fond“. Recomandările neadecvate situației, venite din partea lui Maiorescu, îl exasperează pe Philippide, singurul, la acea vreme, care știa exact (căci proiectul îi aparținea integral) cum trebuia să arate Dicționarul Academiei Române. Găsim răspunsul, indirect, al savantului ieșean, epuizat de muncă și de îngrijorare, în raportul din 10 martie 1903: „Cum s-ar mai putea grăbi lucrul? Nici într-un chip“ – ripostează ferm Philippide. Reia apoi seria argumentelor raționale susținute de practica oricărui demers lexicografic și, în general, de deontologia științei: „Știu că D-voastră vă tot gândiți la citațiile cele multe, ca la o piedică a repeziciunii lucrării¹⁹². Eu m-am silit să vă conving de contrariu în rapoartele mele trecute, dar n-am putut. Să vă mai spun, cu toate acestea, și acum ceva. De unde voiți D-voastră să scot eu, de pildă, înțelesurile lui *cel*? Din cap de la mine? Firește că din citații! Am însă un șirag de o mie de citații. Voiți să rup jumătate din teanc și să-l zvîrl pe foc? Dar de unde știu că tocmai cele mai rari, mai vechi, mai importante din vreun punct oarecare de vedere înțelesuri nu se vor găsi în jumătatea de teanc zvîrlită? Dar ar fi aceasta o procedare de om cuminte, în special de om de știință? Vă puteți D-voastră închipui un botanist teafăr la minte care să dea pe foc jumătate din colecțiile sale înainte

¹⁹¹ Text reprodus după G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 94–95.

¹⁹² Trebuie să recunoaștem că în manuscrisul Dicționarului, citatele sînt în exces, dar probabil că însuși autorul le-ar fi eliminat pe unele în faza reviziei finale, premergătoare tiparului.

de a face clasificarea? Trebuie să răsfoiesc cele 1 000 de citații una câte una și să fac din ele tot grupuri de înțelesuri. De acest lucru nu mă pot dispensa și-l face provizor un colaborator (I. Popovici), iar eu îl fac definitiv ... Scrisul lor în manuscris pe mine nu mă privește și pe mine nu mă costă timp, pentru că unul din colaboratori n-are altă însărcinare, pentru 100 de lei pe lună, decît să facă această treabă de grefier. Voiți un dicționar de un volum, nu publicați citațiile, voiți un dicționar de 4 volume, publicați-le. Cum poștiți! Ori se vor publica, ori nu se vor publica, ori se vor scrie în manuscris, ori ba, aceasta pe mine nu mă privește, nici nu m-ajută întru nimic. Sper că am vorbit lămurit. Mai este încă o manifestare a acestui miraj, de curînd ieșită la iveală. Ea se numește *rezumat* și despre dînsa vreau să vorbesc cîteva cuvinte. «Rezumează ca Darwin!» mi-a scris un coleg [Maiorescu] de la Academie, un om de altfel foarte inteligent. Mult m-am muncit eu să dau vreun înțeles acestor vorbe și n-am putut. Mai întîi ca Darwin mi-a părut ceva nepotrivit, măcar că nu curios, căci știu doar bine că românul nu poate dormi liniștit pînă ce nu se va compara cu Bismark, Napoleon, Alexandru Machedon etc. Dar după aceea mi-au venit alte considerații în minte, care m-au lăsat pe gînduri asupra enigmei aceștia: *rezumat*. Ca să rezumezi, trebuie să ai un lucru mai mare oarecum *gata*. Darwin a rezumat, după ce adunase studii peste studii în timp de 20 de ani și mai bine. Lăsați-mă și pe mine să gătesc dicționarul și pe urmă l-oi rezuma. Cum voiți să-l rezum înainte de a-l găti? Ori poate vă gîndiți la un rezumat *șirai, șirai, petit-à-petit, nach und nach*? Voiți adică să rezumez pe cel de pe acum, de pildă? Ei, cum să-l rezum? Să nu citesc citațiile toate și să nu clasific înțelesurile toate, cîte vor ieși din ele? Despre aceasta am vorbit mai sus și ne-am convins cu toții că ar trebui să fiu lipsit de simțul științific, pentru ca să fac una ca aceasta.

Apoi, atunci, cum să rezum? Dacă am aflat zece înțelesuri, să pun numai cinci? Dar mai întâi este aceasta treabă de om cuminte? După ce m-am chinuit o zi întreagă frământînd o mie de citații, să dau cu piciorul la munca mea întreagă numai pentru gustul de a economisi cel mult cinci minute? ... Dar să presupun că aș face pozna aceasta, pe care înțelesuri să le las la o parte? Unul este important pentru că e mai întrebuițat; altul tocmai pentru că e mai puțin întrebuițat, mai vechi, mai izolat, care apropie limba română de cutare limbă neolatină soră; altul este important pentru că e nou, răsărit întîiași dată în mintea vreunui conțopist cunoscător superficial de limba franceză, dar care și-a făcut drum larg în limba comună etc. etc. Pe care să aleg pentru auto-da-fé? ... Dacă n-ar fi dicționarul dicționar, ci vreo știință teoretică oarecare, dacă adevărat n-am avea a face cu cataloage de sunete, de cuvinte, de înțelesuri, cu petrecerea prin cap a tot felul de limbi, cu răsfoirea a tot felul de gramatici și de dicționare, dacă n-am avea a face cu un nămol de individe, toate deosebite unul de altul și care toate trebuiesc înregistrate, ci am avea a face cu noțiuni asupra lucrurilor acestora, am putea face atunci teorii tot mai generale și mai rezumate. Din nenorocire dicționarul este un studiu istoric, iar nu filozofic, unde ai a face cu cutare cuvînt, iar nu cu noțiuni asupra cuvintelor. Aceste cuvinte – nu-i vorbă – în capul nostru sînt prinse de conștiință mai mult ca cuvinte-tip, ca noțiuni adevărat formate pe baza cuvintelor pronunțate și auzite la diferite ocazii, dar aceste noțiuni sînt sute de mii și tendința lexicografului este de a le ține separate unele de altele și de a le simboliza prin scris una cîte una cu toate caracterele lor specifice, iar nu de a le amesteca în noțiuni tot mai mari și mai generale¹⁹³. În același raport, Philippide se pronunță ferm, subliniind textul, în

¹⁹³ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 331–332.

legătură cu termenul de finalizare a Dicționarului Academiei: „Nu se poate scrie un dicționar, nici chiar mizerabil, în cinci ani de zile. Iar eu nu pot în mai scurt timp decât de zece ani de acum înainte să gătesc dicționarul, cu care m-a însărcinat cea mai înaltă instituție culturală din România¹⁹⁴. Terminul este

¹⁹⁴ Nu se poate ști dacă Philippide, cu puținii și tinerii lui colaboratori, ar fi reușit să ducă la sfârșit *Dicționarul* în cei zece ani pe care îi mai cerea în acest scop. Un lucru este sigur. Lui S. Pușcariu și echipei sale alcătuite din lingviști temeinic pregătiți (C. Lacea, Th. Capidan, N. Drăganu, Th. Naum și alții) i-au trebuit treizeci și șapte de ani pentru puțin peste o treime din Dicționarul Academiei, iar mai noilor echipe din București, Cluj și Iași, lipsite de revizia finală și de coordonarea unui mare lingvist și lexicograf de talia lui Pușcariu, dar cu lexicografi eminenți, precum Mircea Seche, Corneliu Morariu și mulți alții, le-au fost necesari circa cincizeci de ani pentru celelalte două treimi (DLR). De altfel, graba impusă autorilor de către Academie s-a dovedit a fi, paradoxal, tocmai cauza principală a întârzierii apariției Dicționarului Tezaur. „Experiențele făcute aiurea ar fi trebuit să convingă pe academicienii noștri că graba e rea povățuitoare” – arăta S. Pușcariu, în *Călare pe două veacuri*, București, 1968, p. 340. Și invoca, în acest sens, tot felul de pilde: „Cînd Mussolini, dictatorul tipic, a dat ordin să se scrie în cîțiva ani *Dicționarul național*, Iuliu Bertoni s-a apucat să lucreze și înainte de termenul fixat a sucombat omorît de surmenare ... *Deutsches Wörterbuch*, început la 1852 de frații Grimm, nu e nici azi [aprecierile erau făcute în 1926], după trei sferturi de veac; *Dicționarul de Oxford*, început la 1857 și reorganizat în 1879, s-a isprăvit în zilele noastre, avînd o mulțime de colaboratori; ... *Rjecnik* -ul de la Zagreb, pornit la 1888, abia a trecut de jumătate”. Și seria exemplurilor continuă. În concluzie, S. Pușcariu, marele lexicograf, recomanda „să ne obișnuim a ne acomoda mersul cu al lumii întregi”, atrăgînd și el atenția, asemenea lui Philippide, că „nerăbdarea nu este un bun povățuitor”. În plus, sugera Academiei să se deprindă cu gîndul că „pe lîngă talent și muncă, lucrul bun cere și timp. Un *Dicționar academic*, în care se reoglindește sufletul însuși al unui popor în dezvoltarea sa de veacuri, nu poate fi o operă scrisă de autori grăbiți, care, preocupați mai mult de scopuri didactice sau mercantile, se mulțumesc să compileze scrieri anterioare. El este, dimpotrivă, opera fundamentală care crește încet, fiindcă are temelii adînci ... *Dicționarul* merge încet, fiindcă autorii lui trebuie să aibă cîinstea științifică de a nu fugi de greutăți, ci de a căuta rezolvarea lor, să aibă dragostea mare și egală pentru orice cuvînt pe care-l studiază, indiferent dacă li se pare interesant sau nu, să

Dela P. 1 și 3 singular și P. 3 plural noi
 putem conchide că și P. 2 singular reși =
 eři*, eři*, eări*, aři*, dr. aři; iar
 P. 2 plural reși = eři*, eři*, eări*,
 eări*, aři*, dr. aři; în sfârșit
 P. 1 plural reși = eři*, eři*, eări*,
 aři*, dr. aři. De unde putem
 face tabloul final următor:

~~Forme~~
 Singular. P. 1: reși, eři, eări*, aři*, aři*, aři.
 2: reși, eři*, eři*, eări*, aři*, aři
 3: re, eři, eři*, eări*, aři, aři, aři, aři
 Plural. P. 1: reși, eři*, eři*, eări*, aři*, aři.
 2: reși, eři*, eři*, eări*, aři*, aři.
 3: re, eři, eři*, eări*, aři, aři, aři, aři

Una și xia, formele istriane și cele dacoromane,
 care la prima vedere s-ar părea a se de-
 scrie între ele, formează unul și același
 lucru, iar xfrantele, ca ~~reși - aři~~,
 reși - aři, re - aři, etc. sînt eșle u-
 nele din altele prin metateză! Care
 însă din care?

Dacă următoarele considerații ne fac să
 admitem ce chymon imperfectul ver-
 bului volo, vrea (vr. = vrea), vrea,

foarte scurt pentru oamenii cu răbdare, căci asemenea muncă este chiar o minune că se poate sfârși în așa de scurtă vreme¹⁹⁵. Tot acum, Philippide refuză invitația Comisiei de a se întîlni pentru o discuție la București: „Ce aş putea să vă spun oral în afară de cele scrise mai sus? Ce întîmpinări ați putea să-mi faceți în afară de cele pe care le știu deja și la care am răspuns de atîtea ori? Prin scris oamenii se înțeleg mai bine. În cursul discuției orale multe vorbe se spun, care n-ar trebui spuse¹⁹⁶. Așa începe conflictul cu Comisia Dicționarului și iau sfîrșit bunele relații între Philippide și Maiorescu și aici se pune capăt corespondenței dintre cei doi.

În cursul anului 1903, Philippide continuă redactarea literei c, cu care urma să se încheie primul volum al *Dicționarului*. Trimite spre lectura Comisiei fragmente din lucrare; observațiile lui Kalinderu îl mulțumesc „pentru că probează că aprecierile pe care le face asupra mea, în chip așa de favora-

se oprească cu același devotament la cuvintele de toate zilele ca și la cele rare“ (p. 341). Zadarnic însă au fost prezentate de diverși autori, în diferite epoci, toate aceste probleme și aspecte specifice activității lexicografice. Academia Română se arată neînduplecată la orice argument, iar vocile celor „de pe mal“ continuă să îngîne stereotip același leitmotiv: „Lene tradițională, dificultăți neprevăzute, spirit de resemnare, filozofia lui «ce o fi o fi» și «ce atîta grabă, las' că nu dau turcii?!» ... Probabil cite citeva din toate. Cercetătorul român lucrează încă în ritmuri cosmice și își propune proiecte care să-l țină, netulburat, pînă la pensionare ... Uneori chiar mai mult decît atît. *Dicționarul Academiei* (dicționarul tezaur) a fost început de Hasdeu, acum o sută și mai bine de ani, și n-a fost încheiat nici azi ... Muncă de Sisif, firească pînă la un punct. Nefiresc este doar ritmul de melc, lipsa noastră de concentrare și lipsa noastră, endemică, de grabă în istorie ... Pornim, cu fervoare, proiecte mari pe care, apoi, le abandonăm. Cam pe la cuvîntul *bărbat* [Hasdeu] sau la cuvîntul *lojniță* [Pușcariu]. Cum să facem să ajungem odată la coada alfabetului?” – se întreba indignat Eugen Simion, pe atunci președintele Academiei, în *Cuvînt înainte la Micul dicționar academic, A-C*, București, 2001, p. V-VI.

¹⁹⁵ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 335.

¹⁹⁶ *Ib.*, p. 334-335.

vrea, vream, vreați, vrea : 1) În limbile române este o corelație între forma futurului și a optativului, în acel sens că unele verbe se izolează alături de infinitivul și celo și dincolo. În celelalte limbi române verbul care se izolează este habeo pentru futur și habebam pentru optativ. În românește vreau delat futur cere, deci, vream sau volebam la optativ, ca corelativ. 2) În vr. a. lașuri în formule de aș, aș, ai, ar, etc., auxiliarul optativului are și pe ~~la~~ cele ale verbului vreau la imperfect, vrea, vreați, vrea, etc. (Introducere 106).

3) În dialectul macedo-român forme de ale lui vreau, izolate până la conjuncții, forma-ză optativul. 4) În vr. aș, ai, ar, etc. se introduce în urma infinitivului, apar forme cu ă, o, înăpăoară, olăoară, care nu se pot explica agentiv, ci, comparate cu forme analoge ale futurului, închinărea, fiăa, numeii prin vocalizarea lui v (Principiu 34). 5) Din vrea, vreați, vrea, vream, vreați, vrea ~~și~~ pot es. foarte lesne

Avangardia română, sub comanda Buzucilor, înainta pînă la satul la Buzinești. Băl. 55.

+

^{***} Avangardie (avangărdie). Substanțiv f. Pl. a -
vangardii (avangărdiei) = Avangarda. —
Et.: rus авангард + rus армия

Subț. papa cîrnagiul, avan-gardie purta, cu
boabe ca' avea trei suciori, supunere arăta. B.
Ed. 48. — Boala se pune la cele avan-gardie
pomene, foarte înalt după dîndu și cîelaltu nă-
văle. B. Ed. 75.

+

^{**} Avarie (avarie). Substanțiv f. Pl. avarii (a-
varii). Văcaș, supăcare. — Vocabul. Avarie.
— Et.: Avar avan. Cuvîntul este dat de Sla-
vian, ceea ce ar proba că în abvar exis-
tă ca un corespondent al lui avan. Cu tot
se aștepta că ar socră că e un neologism,
francezul avarie.

Totă acelu avarii ale Turcilor slise răbdarea
poporului și a lui Michailu. Băl. 48.

+

^{*} Avanție (avanție). Substanțiv f. Pl. ? Supăcări,
plăbășos, care se vîcă nepoftit. — Imporțunus,

plidulă abnega[une înbărbătează pe cei supuși la operațiile chirurgicale. M. A. D. II 134.

! * Abnormitate (abnormitate). *s. f. pl.* abnormități (abnormități). În lucru extraordinar în rău, ceva contra bunului și al dreptului. — *Abnormitas*. Societatea este destul de bine organizată pentru a se garanta în contra unor asemenea abnormități. M. A. D. I 313.

! ABO (Abô). 'Admiranță pariculă' ANON. CAR. Interjecție, care arată mirare. — Et.: Sunet reflex.

! ABOA (Abôas). Interjecție, cu carejodăm mamele copiilor. — Et.: Imperativul lui abău.

Haide luluș a-boua, că mama te-a legănas. MAR. NAȘ. 323 [Hucovins]

! ABOALĂ (abouă! abouă!). *s. f. pl. ?* Epilepsie, boala copiilor, boala res, năvârșile, duca-se pe puțtii MARIAN — Morius comitiis. Epilepsie. — Et.: a (=illa) + bouă, adică boala cea.

! Aboure (abouere) = Boure. — HABDEU.

! Abolere (abolere). *v. tr.* tr. abolire, aboli, abolit, abolind (abolire, abolind, aboli, abolit). Desăfinez. *Abolere*, *Abolir*. — Et.: fr. abolir.

A abolit toate regulile restrictive și stabilite. O II 322. — Nă abolit și art. 7 din constituție. M. A. D. II 184.

! Abolire (abolire). *s. f. pl.* aboliri (aboliri). Faptul de a aboli. — *Abolito*, *Abolition*. — Et.: infinitivul lui aboleș, aboliție, abolitune.

! * Abolitiie (abolitiie). *s. f. pl.* aboliții (aboliții) Abolire. — Et.: fr. abolition.

Comuniții noștri aci sunt nemulțumii că n'am cerut abolitiia proprietății. GII. A. III (Bălcescu).

! * Abolitiune (abolitiune) = Abolitiie.

Abolitiunea robiei ... abolitiunea drepturilor de nascere. GII. A. 195.

! Abominabil (abominabil). *ad. f.* abominabilă (abominabilă). *p. m.* abominabil, *f.* abominabilă (abominabil, abominabilă). Rău, îngrozitor, demn de disprețuit. — *Abominabilis*, *Abominabile*. Et.: fr. abominable.

ABONAMENT (abonament). *s. ct. pl.* abonamente (abonamente) Faptul de a se abona la ceva (teatru, ziar, mâncare). — *Factum*, *Abonnement*. — Et.: fr. abonnement.

Citiți cărăci am putea face fericiți cu abonamentul unei loje la teatru! N. I. 253

! Abonare (abonare). *s. f. pl.* abonări (abonări) — Abonament *Mai abstract înău decit acesta*. — Et.: infinitivul lui abonez.

Au sprijinit acest așezămint prin cumpărare și abonare la tipăriturile asociației. UR. III. 343.

! * Abonariseac (abonariseac) = Abonez.

M'am abonarist la masa paraponisilor. A. T. 91.

! Abonat (abonat). *ad. și la m. s. f.* (abonată abonată). *p. m.* abonat, *f.* abonată (abonată, abonată). Care s-a abonat. — *Factus*, *Abonné*. — Et.: *Participlul* lui abouer.

! * Abondant (abodas) = Abundant.

! * Abondantă (abodas) = Abundantă.

! * Abondanție (abodasție). *s. f. pl.* abodanții (abodanții) = Abundantă.

Locul, la care năvălesc [și domniului] este devotat la cheariceș, unde ești bigag și cîtă abondanție te cîlă matrie? E. V. 288.

! ABONDARE (abodare) = Abundare.

! ABUNEXIT (abodet). = Abundent.

! ABONDER (aboder) = Abundez.

! Abonez (abouez). *v. rfi.* abonare, abonat, abonat, abonind (abouere, abonăre, abonat, abonind). Mă înțeleg cu vinătorul să-l cumpăr mai multă vreme un lucru, cu condiție să lasă mai efin și să-l plătesc banii odată. — *Facili*. *S'abonner*. — Et.: fr. abonner.

! * Aher (aber) = Abur.

Cînd îl prind frigurile [pe cai], priste tot trupul o asudat. ... aberal îi taste cald și puturos. COL. 162.

— Mămăliga fărîntă de eștă abori din ea. POP. RET. P. III. 83.

! * Aher (abor). *v.* = Obor. — CL. XX. 1. 1004.

! * Aherd (aburd) = Abordas. aborzi, abordă, abordăm, abordată, abordă (aborz, abordă, abordăm, abordată, abordă). — aborde (aborde). — abordă (abordă).

! * Abordabil (abordabil). *ad. f.* abordabilă (abordabilă). *pl. m.* abordabili, *f.* abordabile (abordabil, abordabile). *La care poți ajunge. — Facilis aditu*. — *Abordable*. — Et.: fr. abordable.

Locurile cele mai puțin abordabile din regiunea munților. ION. M. 41.

! * Abordez (abordéz). *v. tr. și ntr.* abordare, abordă, abordat, abordind (abordare, abordăre, abordat, abordat, abordat). *a. tr.* Opreș pe cineva, ca să-și spun ceva cu dușmănie; mă apuc de ceva, întreprind ceva. — *Couppellare*; *aggrd*. *Abocder*. *b. ntr.* Trag la [țăr]. Mă lipesc de [țăr]. Mă apropi de uscat. — *Appeli*. *accidere*. — *Prendre terre*. — Et.: fr. *aborder*, *abord*.

a. II abordează cu piept deschis, zicându-și. N. I. 273. — Iuziile junetei, care abordează cu curaj ori ce întreprindere. N. I. 342. — Teodorici, Lechian puteau aborda acum orice rol. N. I. 344.

b. Bastimentul pe care eram, a și abordat întruna din schelele ei [insulei]. GII. A. 232.

! Abore (abore) = Abur. — HUDA.

! Aboreală (aboreală) = Abureală. — HUDA.

! ABOREL (aborel) = Aburel. — Hadesu sub aburel.

! Aboreș (aboreș) = Aburesc. — HUDA.

! Aburire (aburire) = Aburire. — HUDA.

! Aborigen (aborigen și aborigen). *ad. și la m. pl.* *s. f.* aborigenă (aborigenă și "aborigenă") *pl. m.* aborigeni, *f.* aborigene (aborigeni și "aborigeni", aborigene și "aborigene"). Care aparține unei țări din cele mai vechi timpuri, locuitorii cel mai vechi ai unei țări. — *Aboriginus*; *aboriginus*. *Aborigen*. — Et.: fr. aborigène.

! Abort (abört). *s. ct. pl.* aborturi (abörturi).

! Ferzanie, pierdere. — *Abortus*, *abortio*, *Abortement*. — Et.: lat. *abortus*, *avort*.

! * Abortare (abörtare). *s. f. pl.* abörtări (abörtări) = Abort. — Et.: infinitivul lui abortez.

! Abortez (abörtéz). *v. ntr.* abörtare, abörtat, abörtat, abörtind (abörtare, abörtat, abörtat, abörtat). A pierde un copil, a pierde. — *Abortare*, *Avorter*. — Et.: lat. *abortare*, *avorter*.

! Aboteș (aboteș) = Ioteș.

Dialecta Sîrbilor, o coteasă de multe destimpte limbă abotită. P. M. 275.

! * Abracadabrant (abracadabrant). *ad. f.* abracadabrantă (abracadabrantă). *pl. m.* abracadabranți, *f.* abracadabrante (abracadabranți, abracadabrante). Extravagant, curios, bizar. *Jocularis*, *Abracadabrant*. — Et.: fr. *abracadabrant*.

Apare pe scenă într-un costum abracadabrant. C.S.R. N. 92.

ABRAȘ (abrăș). *ad. și ad. f.* abraș (abrăș). *pl. m.* abrași, *f.* abrașe (abrăși, abrașe). 1. 'Celui e abraș, când are o pată albă sub coadă'. DAME T. 48. — *Mucosus albus sub coada*. *Qui e des taches blanches sous la queue*. 2. 'Când frunța ei ochii [cailui] sînt cărări'. HABDEU. Materii cărării ou alb. — *Fronte varia*. *Qui e le front rayé de blanc*. 3. Iiță, burșuș, pe dos. *Difficilis, morosus, malus*. *Mausuade*, *méchant*, *mauvais*. 4. Alțel de cum vom. — *Irritus*. *De travers*, *mal*, *manqué*. 5. De puțină valoare, fără valoare. — *Purvi pretti*. *De peu de valeur*. — Et.: turc arab *abraș*, *bariold*, *bigarré*, *trinité*, *cheval nuandé de taches blanches* LENKER 3 C. abraș, *fabras*.

3. De omul abraș tae-ți haina și fugi. CO. V. I. 99. (N.). — Am auzit pe o mulțime fericiind o numai col mai abraș o pizmuc. CO. VI. II. I. (N.).

! * Pitanurile cele mai bine întemeiate rîmîn adev. abrașe. A. T. 791. — Vulpe s-a gudurat pe lităș lto-

bil, sînt bazate pe o lectură serioasă a manuscriptului, deci pe convingere ... De toate observațiile, cîte s-au făcut pînă acum, eu am ținut și țin socoteală și mulțămesc din suflet tuturor aceluia care au binevoit să mi le facă¹⁹⁷. Urma să se facă revizia acestui prim volum, lucrările auxiliare (definitivarea bibliografiei, siglelor), redactarea prefetei etc. Toate păreau să re-
intre într-un oarecare echilibru, cînd Academia îi solicită noi ajustări, chiar mutilări ale lucrării. Reacția lui Philippide apare în scrisoarea din 27 februarie 1904. Argumentația lingvistului ieșean vizează, mai mult ca oricînd, temeiurile Dicționarului Academiei, conceput de el ca opera capitală a culturii române: „Decît să renunț la traducerea latină mai bine renunț la cap; nu pierd nici un timp cu ea; este una din trebuințele și podoabele totodată ale Dicționarului ...; ar fi păcat de Dumnezeu ca într-un dicționar atît de muncit, unde avem limba latină veșnic înaintea ochilor, ca o limbă mamă a limbii căreia se face Dicționarul, să renunțăm la darea înțelesului printr-un cuvînt latin și să recurgem la limba aceea așa de banală, pe care o știu și cîinii în țara aceasta, dar pe care foarte puțini o știu dincolo de granițele Franței și ale României ... *Eu*, în tot cazul, voi continua pînă la capăt de a traduce în latinește. Vă rog apoi, în numele științei, lăsați exemplele așa cum sînt. Dicționarul va fi mai înainte de toate un izvor pentru toți acei ce dintr-un punct de vedere ori altul vor studia limba română. Din exemplele cele multe se vor afla *întîiași dată* formele limbii noastre (cazuri, numere, persoane, genuri, timpuri, moduri etc.) din diferite timpuri și diferite provincii. Din exemplele cele multe se vor afla *întîiași dată* înțelesurile acestor forme. Din exemplele cele multe se vor putea înjgheba *întîiași dată* morfologia și sintaxa limbii noastre, care lipsesc pînă în momentul de față. Din exemplele cele multe vor ieși studii comparative

¹⁹⁷ *Ib.*, p. 337 (scrisoare din 28 sept. 1903).

folcloristice între poezia populară română și alte poezii populare din punct de vedere al cutărei comparații, al cutărei imagini, al cutărei preferințe, al cutărei deprinderi etc. Dacă luați exemplele, decapitați Dicționarul. Au să vă facă răspunzători pentru aceasta generațiile viitoare¹⁹⁸.

În ședința Comisiei Dicționarului din 7 mai 1904, I. Kalinderu formulează critici, în unele privințe juste, referitoare la ultimele 32 de pagini din porțiunea *a* (revizuită), trimise de Philippide spre lectură. Între observațiile întemeiate, numărul mare de citate din același autor (chiar și 30), situație care, și pentru că se repeta sistematic, se cerea, pe bună dreptate, remediată. Interesantă, prin vizionarismul și pragmatismul ei, este propunerea de reorganizare a muncii la Dicționar, făcută, de altfel, și cu un an înainte. Kalinderu cerea distribuirea materialului mai multor echipe alcătuite din lingviști și filologi (Ov. Densusianu, I. Bianu, S. Pușcariu) și scriitori consacrați (G. Coșbuc, I. Slavici ș. a.), care să se alăture celei de la Iași (formate din I. Botez, C. Botez, I. N. Popovici și G. Ibrăileanu) conduse de A. Philippide. „Aceștia și cu dl Philippide, care ar continua a lucra cu același zel ca pînă acum

¹⁹⁸ Ib., p. 339. Aceleași obiecții i-au fost aduse de Academie, prin D. A. Sturdza, mai târziu, lui S. Pușcariu, care continua să aplice – și nici nu s-ar fi putut altfel realiza Dicționarul Tezaur – principiile și normele decise de Philippide: „Primeam în *Dicționar* prea multe neologisme și provincialisme, dădeam prea multe exemple și prea lungi; discutam prea amănunțit etimologiile ... În zadar căutai eu să-l conving că bogăția exemplilor e o cerință esențială la asemenea opere, care trebuie să dea o idee și despre frecvența în limbă a cuvintelor și despre răspîndirea lor în timp, în spațiu, în diversele straturi sociale, în limba literară sau numai în cea vorbită de popor, că cuvintele culturale și neologismele au ajuns să egaleze în frecvență adesea pe cele vechi ... Octogenarul cu experiență știa însă că nu prin discuții, ci numai prin sacrificarea mai-bunului poți ajunge la bun, și că Regele a spus cu multă dreptate că urgența *Dicționarului* era mai dorită decît perfecția lui” (p. 352).

partea ce-i permit forțele de a lua, în loc de a fi copleșit, cum a fost pînă azi, de o însărcinare prea grea chiar pentru un om cu capacitate excepțională de muncă cum e d-sa, ar constitui un mănunchi de 9 lucrători, cu cari ... am putea cu tot dreptul să sperăm a avea în curînd terminată opera pe care o așteaptă cu nerăbdare și suveranul țarei și toți fiii săi culți¹⁹⁹. Salutar este și apelul la specialiști din domeniile tehnic, medical, juridic etc., pentru redactarea termenilor speciali, imposibil de definit corect de lexicografi lingviști. („Experiența a confirmat dar că cuvintele tehnice ar putea să rămînă, atît ca omisiuni cît și ca erori, o parte slabă a dicționarului, dacă nu facem apel la specialiști“)200. Revine insistent, și de această dată, cererea Academiei de a se elimina traducerea latină, menținîndu-se numai traducerea franceză. O lună mai tîrziu, prezent la ședința din 11 iunie 1904, Philippide, la rîndul lui, venea cu o altă propunere organizatorică, anume „ca doi din vechii“ săi colaboratori, C. Botez și I. Popovici, „să fie însărcinați să redacteze dicționarul de la î înainte“201, ajutați fiecare de cîte un nou colaborator, iar în locul acestora Philippide urma să-și aleagă alte două ajutoare202. Promite, totodată, să reducă la strictul necesar numărul citatelor ilustrative203.

Imixtiunile și controlul excesiv din partea Comisiei Dicționarului pe tot parcursul anilor 1904–1905, l-au determinat pe Philippide să renunțe la continuarea lucrării. În ședința Comisiei din 6 mai 1905, se dă citire declarației lui Philippide făcută la Iași lui Kalinderu, pe atunci președintele Academiei Române: „În urma propunerii d-voastră de a veni la București, vă declar că nu pot veni. În ce privește însă propunerea

¹⁹⁹ Ib., p. 343.

²⁰⁰ Ib., p. 344.

²⁰¹ Ib., p. 346.

²⁰² *Vezi Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 346.

²⁰³ Ib., p. 346–347.

d-voastră de a rezilia contractul pentru facerea dicționarului, declar că o primesc, cu următoarele condiții: 1) Mi se vor plăti 3 500 de lei pentru cărți procurate Academiei prin Șaraga; 2) Mi se vor plăti 2 500 de lei ca despăgubire de locuință etc.; 3) Se vor plăti onorariile întregi pe mai, atît mie cît și colaboratorilor mei; 4) La rîndul meu, voi restitui la 20 ale prezentei luni: a) toate fișele adunate de mine și de colaboratori, împreună cu dulapurile; b) toate cărțile, atît cele cumpărate de mine pentru Academie, cît și cele trimise de Academie pentru trebuințele dicționarului, care cărți sînt proprietatea Academiei; 5) Manuscriptul dicționarului scris pînă acum rămîne proprietatea mea²⁰⁴; 6) Pentru predarea celor de mai sus, se va încheia un îndoit proces verbal, subscris de delegatul Academiei și de mine²⁰⁵. Comisia acceptă toate propunerile lui Philippide, probabil și cu un sentiment de ușurare, căci nu-i fusese nici ei ușor să colaboreze cu savantul ieșean. La rîndul său, lingvistul ieșean se declara eliberat. „Să nu crezi că am fost cît de puțin supărat prin aceea că am rupt relațiile cu Academia Română – îi scria el lui H. Suchier, în noiembrie 1905. Am scăpat ca dintr-o temniță, unde temnicerii ar fi fost nebuni ... Sfință

²⁰⁴ Se poate întreba oricine de ce nu a predat Philippide manuscriptul *Dicționarului*. Din perspectiva experienței acumulate în acest domeniu în cei peste o sută de ani, explicația nu poate fi decît una singură. S-a văzut că elaborarea unui dicționar al limbii române, de anvergura și complexitatea celui proiectat de Philippide, la care proiect au sfîrșit prin a adera atît Pușcariu, cît și echipele mai noi, a cerut, pe lîngă pregătire și devotament, timp, mult timp. Numai după revizii succesive și lecturi repetate, articolele capătă o formă corespunzătoare exigențelor lexicografului, în primul rînd. Or, Philippide n-a avut parte tocmai de timpul necesar unor asemenea operații indispensabile realizării oricărui dicționar. În aceste condiții, textul redactat la Iași nu putea fi definitiv, precum se poate constata astăzi, la lectura acestuia. Philippide era primul conștient și nemulțumit de imperfecțiunile *Dicționarului* său, altfel grandios și încă plin de sugestii interesante.

²⁰⁵ *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 349–350.

libertate, să trăiești, nu-i nimic mai dulce decât tine!²⁰⁶. Philippide brava. În realitate, a suferit în urma acestui eşec. Dovadă, seria de articole în care își exhibă virtuțile lexicografice, minimalizînd, totodată, mai pățimaș ca oricînd, realizările confracților, între care tocmai se remarcase *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*²⁰⁷ al lui H. Tiktin²⁰⁸. Sesimțea nu numai nedreptățit, ci și discreditat, și încerca astfel, probabil, să diminueze prejudiciul moral suferit. La 20 mai 1905, are loc schimbul convenit²⁰⁹. Așa se încheie colaborarea lui Philippide la *Dicționarul limbii române* al Academiei. Pentru Academia Română urma un secol de așteptare încordată.

Philippide își propunea – în principiu – tratarea exhaustivă a lexicului limbii române²¹⁰. În intenția de a realiza „un Littré” al românilor, a căutat formula lexicografică cea mai adecvată pentru a surprinde complexitatea lexicului românesc, în specificitatea lui. Dar, în special, includerea neologismelor a generat controverse. Academia, conservatoare prin menire,

²⁰⁶ Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii, I, p. 215.

²⁰⁷ Vezi *Specialistul român*, în „Viața românească”, I, 1906, vol. III, p. 504–524, II, 1907, vol. IV, p. 15–43.

²⁰⁸ În realitate, Philippide prețuia lucrarea lui Tiktin, pe care a recomandat-o studenților întotdeauna în termeni elogioși: „O capodoperă putem să-i spunem, măcar că are lipsă de cuvinte; mai ales îi lipsesc neologismele” (*Istoria limbii române*, cap. *Istoria sunetelor românești*, în caietul I. Lăzărescu).

²⁰⁹ Vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 350.

²¹⁰ B.-P. Hasdeu își propusese același lucru, dar nu a reușit. Comparînd porțiunea *a* – *ad* din *Etymologicum Magnum Romaniae* cu aceeași porțiune din manuscrisul său, Philippide constata că a introdus, față de Hasdeu, 628 de cuvinte, din care „140 de cuvinte dintre cele mai întrebuițate, probate prin tot felul de scriitori și mari și mici” (*Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 310; cf. Raportul din 3 martie 1900). Multe dintre ele erau acum pentru prima dată înregistrate, inexistente, așa-dar, în vreun alt dicționar sau glosar: *abur* (II, III), *abuu*, *acana*, *acar* (II), *acăstăi*, *achiu* (I), *acinaș*, *aconit*, *acrid*, *acumuș* (vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 311).

s-a opus inițial „invaziei galicismelor“, înainte de a fi analizat cu luciditate și pragmatism posibilitățile de exprimare adecvată a românilor în domeniile științifice și tehnice, în filozofie și chiar în viața cotidiană modernă, cu mijloacele oferite de cuvintele neoașe. Philippide, lingvistul realist și omul de o exemplară fermitate în respectul deontologiei culturii – cum am văzut –, a refuzat să aplice în dicționar principiile puriste de selectare a neologismelor, promovate de Comisia Dicționarului și de Rege²¹¹.

În *Proiect de Dicționar al limbii române*, trimis Academiei la 23 iunie 1897, Philippide expune succint concepția lucrării și metoda sa de lucru²¹². Dintr-un alt text preliminar, *Dicționarul. Cum să se adune materialul*, se desprinde preocuparea pe care Philippide a avut-o pentru selectarea operelor și autorilor care urmau să figureze în bibliografie, operație care presupune o bună cunoaștere a istoriei limbii și literaturii române și care asigură, în mare măsură, calitatea unui dicționar. Așadar, bibliografia Dicționarului Academiei, seria veche și seria nouă²¹³, are, ca nucleu, lista întocmită de A. Philippide. Faptul a fost recunoscut de Pușcariu, în subsolul paginii XLIII din *Prefața Dicționarului limbii române*: „În bibliografia aceasta

²¹¹ La intervenția Academiei, a renunțat totuși la tratarea unor neologisme. Mai mari concesii a făcut, în acest sens, mai târziu, S. Pușcariu. De aceea, în seria veche a Dicționarului Academiei nu se regăsesc numeroase cuvinte (și nu numai neologisme) înregistrate de Philippide în lexiconul său și, respectiv, în machetă, precum: *abalgibaș, abandona, abaroca, abatesă, abă, abăluță, abdal, abdes, abdicafie, abece, abete-dă, abietinee, abima, abiturient, abject, abjura, abjurare, aboa, aboare, abolire, abominabil, abonarisi* etc. (la Mircea Seche, *op. cit.*, II, p. 37; vezi și G. Pascu, *art. cit.*, p. 548, 553). În seria nouă a Tezaurului s-a revenit însă la dezideratul lui Philippide, pentru că exigențele științifice au impus acest lucru.

²¹² Vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 262–263.

²¹³ În seria nouă a Dicționarului Academiei, bibliografia a fost mult sporită; ea numără, în prezent, peste 2 260 de titluri.

se cuprind toate cărțile extrase de dl A. Philippide și de colaboratorii săi, precum și câteva extrase în urmă“. Lingvistul ardelean a eliminat din bibliografia lui Philippide: S. Florea Marian, *Inedite*, două scrieri ale lui V. Săghinescu (reintroduse în seria nouă) și a selectat în special lucrări noi, aparținând unor autori consacrați: Agîrbiceanu, Brătescu-Voinești, Delavrancea, Densusianu, Iorga și alții. Bibliografia publicată de Philippide în a doua „tipăritură de probă“ cuprindea 199 de titluri, siglate foarte economic. Pușcariu a modificat siglele, creînd un sistem mai explicit, dar neeconomic, preluat și de seria nouă a dicționarului.

Pentru o riguroasă și eficientă operație de adunare a materialului în vederea redactării, lingvistul ieșean a conceput un adevărat program. *Dicționarul. Planul cum să se adune materialul* grupează, în patru capitole, pe 12 pagini, normele de fișare pentru realizarea unei liste de cuvinte cât mai complete și pentru surprinderea bogăției semantice a termenilor discutați în proiectatul dicționar. În *Proiect de Dicționar al limbii române* Philippide anunța că intenționează să publice lista de cuvinte a dicționarului și să o distribuie fiecărui colaborator și, evident, membrilor Comisiei. Din articolele *Dicționarul limbii române și d. Philippide, Limba comună și Dicționarul nostru, Dicționarul Academiei Române sau basmul cucoșului roș*, din rapoartele către Academie, din unele scrisori adresate lui I. Bianu de lingvistul ieșean, precum și din afirmațiile lui S. Pușcariu²¹⁴, rezultă că numărul fișelor excerptate de A. Philippide și de colaboratorii săi variază de la cinci sute de mii pînă la un milion. În articolele publicate, Philippide nu a indicat niciodată o cifră exactă, ci numai G. Pascu a menționat cifra de „aproape un milion de citații“²¹⁵,

²¹⁴ Vezi *Prefața Dicționarului limbii române*, tom. I, partea 1, p. X.

²¹⁵ *Limba comună și Dicționarul nostru*, p. 555.

cifră care a părut multora exagerată. Același număr este indicat și în „Analele Academiei Române”. Seria II, tomul XXII, 1899–1900, Partea administrativă și dezbaterile, p. 253, unde se arată că „s-a notat pe bilete aproximativ un milion de citații”. Doi ani mai târziu însă, în „Analele Academiei Române”. Seria II, tomul XXIV, 1901–1902, Partea administrativă și dezbaterile, p. 177–178, se găsește o altă cifră: „numărul de extrase din scriitori efectuat de Philippide și colaboratorii săi se ridică la peste 600000”. Alexandru Philippide, în raportul din 8 decembrie 1899²¹⁶, dată la care operația de adunare a materialului se sfârșise²¹⁷, afirmă că are 450000 de fișe. Având aceste informații, putem aprecia că cele „cîteva sute de mii de extrase”, pe care Pușcariu declara că le-a primit de la Philippide se aproximează la 500000, cantitate enormă față de cele numai 55000 cîte a mai adăugat lingvistul clujean. De fapt, S. Pușcariu, deși recunoaște contribuția ieșenilor la grăbirea redactării dicționarului prin efectuarea anevoioasei operații de fișare, nu apreciază în totalitate munca lor, căci în *Raport către Comisiunea Dicționarului*²¹⁸, el afirmă că a luat „de bază extrasele, de multe ori neegale ca valoare și exactitate, pe care a le fi adunat rămîne în cea mai mare parte meritul d-lui A. Philippide și al colaboratorilor săi”. Pușcariu îi mai reproșează, în același raport, și ponderea mare acordată scriitorilor moldoveni din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Semnala și chestiuni de amănunt, precum faptul că în materialul cules de Philippide nu se găsește atestat „prin nici o citațiune cuvîntul *abona*, deși nu există un echivalent românesc care să expri-

²¹⁶ Vezi *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 302.

²¹⁷ Este vorba, desigur, de o primă și strict necesară etapă, fără de care nu se poate trece la redactarea propriu-zisă. Se știe însă că orice lexicograf continuă fișarea pe tot parcursul elaborării unui dicționar.

²¹⁸ Vezi *Cercetări și studii*, ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, București, 1974, p. 104.

me aceeași idee²¹⁹. Trebuie precizat că asemenea lacune nu-i pot fi imputate lui Philippide. În manuscrisul dicționarului, ca și în machetă figurează cuvântul *abonez*, cu mențiunea! (= nou), definit „mă înțeleg cu vînzătorul să-i cumpăr mai multă vreme un lucru, cu condiția să lase mai ieftin și să-i plătesc banii odată”. Urmează echivalentele latinesc *pacisci* și franțuzesc *s'abonner*; apoi etimologia: fr. *abonner*²²⁰. Mai mult, în Raportul din 3 martie 1900 trimis Academiei, Philippide întreba de ce sînt respinse „cu dispreț” cuvinte ca: *absent*, *absorb*, *abonez*, *accept*, *act*, *actor*, și își expunea, din nou, punctul de vedere, nesocotit, se vede, de Comisie: „Cuvintele ... oricare ar fi acelea, care au fost odată întrebuițate în scris și în vorbă de români, în limba românească, aparțin limbii aceștea ... Poți să le notezi d-ta, lexicograful, cu o sută de steluțe, poți să le botezi că-s neologisme, că-s rare, că nu-s populare, că-s dialectale, că se găsesc numai la cutare pedant, la cutare franțuzit –, dar de fost au fost și nu le poți șterge cu buretele. Din acela că nu-s des întrebuițate? D-apoi ce-i des și ce-i rar în lumea asta? ... Ori poate vrei să te pui din punctul de vedere al neologismului, ca adecă să scoți din limba românească cuvintele mai noi și să le lași pe cele mai vechi? D-apoi aceeași graniță care nu se poate stabili între des și rar nu se poate pune nici între vechi și nou²²¹. Și, în continuare, Philippide explică: „Vechi în limba noastră, *curat vechi*, sînt numai elementele latinești moștenite din limba latină de pe vremea cînd roma-

²¹⁹ *Ib.*, p. 113.

²²⁰ În DA, verbul *abona* este ilustrat tot numai cu citate de autor: *Abonez o lojă la teatru. M-am abonat la primărie pentru ridicarea gunoaierilor. Mă abonez la un jurnal*; așadar nici echipa Pușcariu nu reușise să descopere, în bibliografia dicționarului, vreo atestare a acestui cuvînt, care însă circula în epocă (cu siguranță se utiliza în presă, cea mai receptivă la innoirile lexicale).

²²¹ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 308.

nizau romanii pe traci și pe daci ... Încolo, toate cuvintele intrate în românește, de la cele dintii elemente slavonești pînă la *tramvaiul* de astăzi, au fost și sînt neologisme ... După cum s-a născut în mod firesc în limba românească *abitir*, tot așa de firesc – ori chiar mai firesc – s-a născut *accent* și *absent* [termeni pe care Comisia îi cerea să-i elimine din lista de cuvinte a Dicționarului]. După cum a răspuns unei necesități *abitir* și *chior* – pare că n-am fi avut pe *orb!* – tot așa, ba încă mai mult, a răspuns unei necesități *accent*, căci într-adevăr cuvînt omolog în românește pentru *accent* n-am avut²²².

În perioada în care Philippide redacta dicționarul, Academia i-a cerut să tipărească două machete, fragmente de probă (pe care lingvistul și Academia le-au numit „specimene“), care să ilustreze modul concret de alcătuire a lucrării. Primele informații despre existența a două specimene (machete) parvin de la I. Șiadbei²²³; el menționează că au fost tipărite din dicționarul lui Philippide două extrase în versiuni (și din porțiuni) diferite, semnalînd, totodată, și faptul că ambele machete lipsesc din bibliografia operei lui Philippide. Prima machetă cuprinde cuvintele din porțiunea *a – abia; c – cabaret*; ea este diferită de cea de a doua, care cuprinde cuvintele din porțiunea *a – acord*. Primul specimen, mai ales, este o raritate bibliografică²²⁴. Însuși Philippide, în *Specialistul român*²²⁵,

²²² *Ib.*, p. 308–309.

²²³ *Vezi Lexicografia română și istoria cuvintelor*, în LR, VI, 1957, nr. 6, p. 22.

²²⁴ Din scrisoarea din 10 decembrie 1904 adresată de Philippide lui Bianu, aflăm că autorul nu posedă nici un exemplar, după cîteva luni de la tipărirea ei. („Rog să mi se trimeată 12 ex. din cele 12 pagini de Dicționar definitiv, tipărit în luna lui septembrie și din care nu mi s-a trimis încă nici un exemplar”. *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 348). Din cele relatate de D. Macrea, în *Opera lingvistică a lui Alexandru Philippide*, în LR, VII, 1958, nr. 1, p. 11, se deduce că nici I. Șiadbei nu văzuse cea de a doua machetă. Nici eu nu am reușit să descopăr acest text.

²²⁵ În „Viața românească”, I, 1906, nr. 2, p. 511.

vorbește numai despre cea de a doua „tipăritură de probă“, publicată de Academie, în care se află, pe primele cinci pagini, prescurtările și bibliografia dicționarului. Mircea Seche²²⁶ își bazează minuțioasa analiză a realizărilor lexicografice ale lui Philippide tot pe cea de a doua machetă, căci observațiile se referă numai la cuvinte din porțiunea *a* – *acord*, și nu și la cele din porțiunea *c* – *cabaret*, cuprinse numai în primul specimen.

Majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de activitatea desfășurată de A. Philippide la elaborarea *Dicționarului limbii române* al Academiei au vorbit despre colaboratorii lingvistului (în număr de șase, mai rar, de patru) numai ca despre ajutoare la alcătuirea fișierului. Mircea Seche²²⁷ notează că lingvistul ieșean își ia ca „ajutoare pentru strângerea materialului lexical“ pe Simion Florea Marian, Jan Urban Jarník și patru dintre foștii săi studenți, G. Ibrăileanu, C. Botez, I. Botez și I. N. Popovici. Este drept că într-o scrisoare adresată lui D. A. Sturdza, din 15 octombrie 1897, Philippide, vorbind despre colaboratorii săi (C. Botez, Ioan Popovici, G. Ibrăileanu și C. Teodorescu-Kirileanu, înlocuit din motive de sănătate cu I. Botez), pe care urmărea să-i impună Comisiei Dicționarului, îi recomanda astfel: „Acești tineri, toți elevi ai mei, pe care-i cunosc ca onești și harnici, s-au învoit să lucreze câte cinci ore pe zi pentru suma de 100 lei“²²⁸. La 12 martie 1900 însă, Philippide clarifică situația, vorbind despre colaboratorii săi, despre aptitudinile și pregătirea fiecăruia: „G. Ibrăileanu, ca oricare bun român, știe numai franțuzește. De altfel, de breasla lui e filozof și s-a făcut profesor de românește, așa, de oca-

²²⁶ Vezi *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, p. 34–42.

²²⁷ *Op. cit.*, p. 35.

²²⁸ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 304; cf. și „Analele Academiei Române“. Seria II, tomul XXII, 1899–1900, Partea administrativă și dezbaterile, p. 515.

zie. Cursurile mele de filologie nu le-a ascultat, elevul meu n-a fost, chiar să citească cu chirilic acum de curînd a învățat și încă nu știe bine. I. Popovici știe franțuzește, latinește și puțin grecește. C. Botez știe destul de bine franțuzește, nemțește, englezește, italienește, latinește, apoi, puțin grecește ... I. Botez știe franțuzește și inglezește, dar, ca și Ibrăileanu, e filozof de breaslă și tot așa de străin de studiile filologice²²⁹. Mircea Seche crede, de asemenea, că A. Philippide a efectuat singur munca de redactare a dicționarului. Realitatea este oarecum diferită. Din *Planul cum să se adune materialul* aflăm că, în adevăr, Jarník a contribuit la excerptarea materialului din lucrări de folcloristică, iar într-un raport către Academie se arată că fișau și preotul S. Fl. Marian, Iosif Popovici și M. Carp. Ceilalți patru însă au efectuat, pe lângă fișare, și alte operații în vederea redactării dicționarului. În raportul din 10 martie 1903, Philippide declara: „Doi din ajutoarele mele cercetează [= verifică] și completează citațiile, al treilea clasifică provizor înțelesurile, al patrulea scrie citațiile în manuscris, iar eu fac restul²³⁰. Într-o scrisoare către T. Maiorescu, G. Ibrăileanu relatează următoarele: „Dl Philippide e foarte doritor să facă așa ca să isprăvească mai degrabă. Deja munca lui e mai puțină și noul mod de lucrare, care ne permite și nouă a lucra de-a dreptul la redactare, înjumătățește timpul necesar pentru isprăvire. Noi clasificăm citațiile după înțeles (de pildă), clasificăm exemplele verbului dau în atâtea grupe câte înțelesuri are acest verb. Apoi dl Philippide ia aceste citații, mai corijă clasificarea unde nu-i mulțumit, face etimologia cuvîntului, îl traduce în franțuzește [renunțase, la cererea Academiei, la traducerea în latină a definițiilor], explică [= definește] în-

²²⁹ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 334; cf. și „*Revista critică*“, III, 1929, p. 106.

²³⁰ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 331.

telesurile deosebite ale cuvîntului²³¹, și noi transcriem, din bilețele citațiile corespunzătoare fiecărui înțeles, în ordinea cronologică a autorilor. Cum vedeți, de redactare, de scrisul brut (care cere atîta vreme) dl Philippide e scutit. Deja sîntem la mijlocul lui *c*, care e litera cea mai mare²³².

În lumina celor arătate în legătură cu modul de redactare a dicționarului de către Philippide și echipa sa, devin explicabile foile albe și spațiile goale, începînd de pe la mijlocul literei *a*. Trebuie precizat însă că primele 1262 de file sînt scrise integral de Philippide. În rest, numai cuvintele-titlu, formele gramaticale, discuțiile etimologice (din ce în ce mai puține), definițiile, construcțiile fixe cu explicațiile aferente sînt scrise de Philippide. Colaboratorii urmau să copieze citatele în spațiile goale, lăsate special de magistru în acest scop.

În ciuda faptului că nu a avut posibilitatea să cerceteze manuscrisul dicționarului, Mircea Seche²³³ reușește o primă și concludentă estimare a meritelor dicționarului lui Philippide, numai pe baza machetei și a altor materiale auxiliare. Constatarea esențială se referă la faptul că „dicționarul academic conceput și în parte elaborat de Alexandru Philippide are o structură în multe privințe foarte diferită de aceea a *Etymologicului*. Organizarea strictă, exemplară a materialului lexical rezultă din aplicarea unor principii ferme de lucru. Volumul articolelor este mult mai restrîns în comparație cu acela din opera lexicografică a antecesorului, în primul rînd prin eliminarea tuturor datelor enciclopedice, lucrarea devenind astfel prin excelență un dicționar al limbii, al explicării cuvintelor,

²³¹ În fișierul *Dicționarului limbii române* al Academiei fișele extrase în acea perioadă poartă un număr (1', 2', 3' etc.) și scurte definiții, adesea echivalentul latin.

²³² I. Crețu, G. Ibrăileanu. *Restituiri literare*, București, 1968, p. 26.

²³³ Vezi *op. cit.*, p. 34–42.

nu a noțiunilor²³⁴. Diferită este și secțiunea explicativă; „în dicționarul lui Philippide nu există cuvînt, cît de neînsemnat, care să fie lipsit de definiție; ... explicațiile date sînt ... explicite, dar reduse la trăsăturile semantice strict necesare [ca în actualul DLR]”²³⁵. În legătură cu paragraful etimologic, Mircea Seche remarcă faptul că „precizarea etimologică apare la absolut toate cuvintele înregistrate (moștenite, împrumutate sau derivate în interiorul limbii române). La cuvintele cu origine necunoscută un semn de întrebare arată imposibilitatea precizării etimonului. Cu rare excepții, etimologia este concentrată la maximum, reducîndu-se la indicarea limbii și formei de origine sau, la derivate, a cuvîntului-bază românesc. (*Abdominal*: „– Et.: fr. *abdominal*“; *ablas*: „– Et.: ?“; *aberațiune*: „– Et.: fr. *aberration*“; *accelerare*: „– Et.: infinitivul lui *accelerez*“; *accelerat*: „– Et.: participiul lui *accelerez*“ etc.).” Și Seche continuă: „Deși nu putem trage concluzii categorice asupra acestei secțiuni din cauza insuficienței materialului publicat, după care ne-am condus, ni se pare că ne aflăm în fața unei opere de o valoare excepțională, în care aproape toate explicațiile etimologice au rămas și astăzi valabile”²³⁶. În machetă, – precizează Mircea Seche – citatele ilustrative se dau, în ordine cronologică, la sfîrșitul articolelor; în cazul cuvintelor polisemantice, izvoarele grupate sînt numerotate corespunzător schemei semantice²³⁷. Cercetătorul bucureștean identifică însă în extrasele din dicționar publicate de Philippide în *Specialistul român*, „o serie de modificări ..., care i-au ridicat în mod sensibil valoarea”²³⁸. El constată că aici Philippide „a renunțat la ierarhizarea cu-

²³⁴ *Op. cit.*, p. 37.

²³⁵ *Op. cit.*, p. 39.

²³⁶ *Op. cit.*, p. 40.

²³⁷ Vezi *Op. cit.*, p. 40.

²³⁸ *Op. cit.*, p. 41.

Teoria limbii

A. Philippide și-a expus doctrina lingvistică în câteva lucrări, redactate în momente diferite ale vieții: *Principii de istoria limbii* (Iași, 1894), *Introducere în știința limbii* (curs universitar redactat în 1914) și *Fiziologia sunetelor*²⁵⁵ (curs universitar redactat înainte de 1914), ambele cursuri litografiate în anul universitar 1920–1921²⁵⁶ și *Originea Românilor* (II, p. 245–309), într-o notă amplă, care reflectă concepția ultimă a lingvistului ieșean, în special în legătură cu cauzele schimbărilor limbii; toate aceste texte au fost reeditate în 1984, în volumul *Opere alese. Teoria limbii*. Mai ales în tratarea capitolului referitor la chestiunile doctrinare din opera lui Philippide, analiza și comentariile lui Ivănescu, cuprinse în studiul introductiv al acestei ediții, intitulat *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*²⁵⁷, care, de multe ori completează și nuanțează ideile acestuia, sînt indispensabile pentru

²⁵⁵ Philippide considera că fiziologia și acustica sunetelor vorbirii sînt științe auxiliare lingvisticii, în vreme ce Ivănescu le integrează atît în lingvistica generală, cît și în fiziologie și acustică (fizică) (vezi G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică*, în „Buletinul de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, V, 1938, p. 55–139, și în vol. *Lingvistică generală și românească*, Timișoara, 1983, p. 219–295).

²⁵⁶ Vezi Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii, Prefață*, p. VI.

²⁵⁷ Acest text a fost integrat și în monografia *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, capitolele: *O nouă epocă în dezvoltarea spirituală a lui A. Philippide ... Elaborarea Principiilor de istoria limbii, Noi idei de lingvistică generală. Redactarea cursului de Introducere în știința limbii* (1914) și *Definitivarea lucrării despre originea românilor ... Noua concepție despre limbaj a lui Philippide*.

înțelegerea, în forma ei autentică, a gândirii fondatorului Școlii lingvistice ieșene.

Două precizări preliminare conduc la limpezirea cadrului general al discuției: a) concepția lingvistică a lui Philippide a fost elaborată în două etape, reflectând poziții doctrinare substanțial diferite; prima, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în plină epocă neogramatică, sub influența lucrării lui H. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle Saale, 1880 (ed. a II-a 1886), dar și sub aceea a lui G. von der Gabelentz, *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1891²⁵⁸; a doua, între 1914–1921, odată cu redactarea cursului *Introducere în știința limbii* (pe baza unei noi și ample bibliografii) și a lucrării *Originea românilor*²⁵⁹. Pentru G. Ivănescu, în special concepția lingvistică din această a doua perioadă constituie „una din cele mai valoroase teorii despre limbaj din câte au fost create de-a lungul timpurilor”²⁶⁰; b) doctrina lui Philippide nu urmează o singură direcție, cea neogramatică²⁶¹ nici măcar în *Principii* (cum se afirmă adesea); ea este, în ansamblu luată, asociaționistă (pe linia lui H. Paul și K. Brugmann)²⁶², naturalistă (pe linia lui A. Schleicher)²⁶³, psihologistă sau, mai exact, etnopsihologistă (pe linia lui W. von Humboldt, G. von der Gabelentz și H. Steinthal)²⁶⁴, materi-

²⁵⁸ Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XVI.

²⁵⁹ Vezi *op. cit.*, p. XXVI.

²⁶⁰ *Op. cit.*, p. XXVI.

²⁶¹ În *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981, p. 99, Ivănescu afirmă chiar că „Philippide nu se integrează între neogramatici, ci alcătuiește o direcție nouă, apropiată de aceea a lui W. von Humboldt”.

²⁶² Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XIX.

²⁶³ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XIX.

²⁶⁴ Un psihologism care respinge reprezentările, probabil sub influența lui J. E. Erdman, fostul său profesor de filozofie de la Universitatea din Halle, vorbind numai de cunoștințe, idei sau concepte (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XX).

alistă (pe linia lui L. Feuerbach)²⁶⁵, pozitivistă (sub influența lui Auguste Comte)²⁶⁶. Este adevărat că ponderea în care este influențată mai mult sau mai puțin de una din aceste direcții variază de la o etapă și de la o lucrare la alta.

Se știe că *Principiile de istoria limbii* au avut ca model²⁶⁷ lucrarea lui Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, „manualul de căpătii al lingviștilor epocii ...”, prima sistematizare a principiilor lingvisticii²⁶⁸, în care sînt tratate, în special, diferitele categorii de schimbări ale limbii. Dar între cele două lucrări există și deosebiri esențiale²⁶⁹, remarcate de specialiști cu diverse ocazii²⁷⁰. După o minuțioasă comparație, Iorgu

²⁶⁵ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXVIII, XLI. Pentru atitudinea antiidealistă a lui Philippide, vezi *Originea românilor*, II, p. 263–264, 271–272.

²⁶⁶ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXII.

²⁶⁷ Philippide precizează acest lucru: „Lucrarea de față datorește prea mult principiilor lui Paul pentru ca s-o pot eu aici arăta în cîteva rînduri. Cine va ceti însă cu băgare de samă amîndouă cărțile va pricepe îndată asemănările, dar și deosebirile” (p. 344; în *Opere alese*, p. 224).

²⁶⁸ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XII.

²⁶⁹ Vezi, în special, Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 72–83; G. Ivănescu, *op. cit.*, passim.

²⁷⁰ W. Meyer-Lübke, în recenzie publicată în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XVI, 1895, col. 170, preciza: „Faptul că autorul a avut de model *Prinzipien der Sprachgeschichte* ale lui Paul nu scade deloc valoarea cărții: căci este vorba de a expune pentru români ceea ce un învățat german scrie pentru un cititor german, lucru care s-a făcut nu numai prin înlocuirea exemplelor germane cu exemple românești, ci a necesitat o concepție cu totul nouă, o prelucrare și transformare originală a chestiunilor discutate de Paul” (apud Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 73–74). În același sens, se pronunța H. Suchier, în *Literarisches Zentralblatt*, 1895, col. 1051: „Titlul singur arată că Philippide a avut de model «Biblia lingvistului», remarcabila operă a lui Hermann Paul. Cu toate acestea, modul de a vedea al lui A. Philippide este cu totul original. După ce și-a asimilat metoda filologiei germane, el aplică problemele acesteia la studiul limbii materne și le tratează din nou pe baza unui material prea puțin exploatat de lingviștii germani ... Nu este nici un capitol în care problema pusă să nu fi progresat atît prin modul de a privi, cit și prin exemplele aduse” (apud Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 74).

ALEXANDRU PHILIPPIDE

OPERE ALESE

TEORIA LIMBII

editate de

G. IVĂNESCU ȘI CARMEN-GABRIELA PAMFIL

Cu un studiu introductiv și comentarii

de G. IVĂNESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București, 1984

Coperta interioară a ediției
Opere alese. Teoria limbii!

nesc. Totuși, în cazul unor etimologii dificile sau controversate, Philippide nu ezită să facă ample comentarii, în maniera lui Hasdeu²⁴⁹, fapt imputat – cum am văzut – de Comisie. Pentru

²⁴⁹ Iată, de exemplu, discuția etimologică s. v. *balaur* (reluată de Philippide în *Rumänische Etymologien*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXI, 1907, p. 296; cf. și *Originea românilor*, II, p. 633–634, 697): „Înțelesul fundamental este acel de «animal monstruos, în formă de șerpe înaripat, care umblă prin nori, poartă norii și aduce furtună» (vezi exemplul din Șez[ătoarea], I, 244, supt 1), adică un *Windsdrache*, un *belua aurae*, o *bală a aurei*. Cuvântul *belua*, cu înțelesul de «animal monstruos», există și până astăzi în românește și e foarte întrebuințat (vezi *bală*), iar pentru înțelesul de «furtună» al cuvântului *aura* și pentru legătura dintre *solomonari* și *balauri* (vezi citația a doua de supt 1) [„Cînd voiesc solomonarii să se suie în nori, iau frîul cel de aur și se duc la un lac fără de fund sau la o altă apă mare, unde știi ei că locuiesc *bă-laurii*, ce sînt meniți ca să-i poarte călare. Sosind la lac, se plimbă puțin încolo și-ncoace pe mal, rostesc dintr-o carte nește cuvinte misterioase și scuturînd frîul văd îndată *bă-laurii* ieșind din fundul lacului și venind la dînșii. Atunci solomonarii le aruncă frîul cel de aur în cap, se suie călare pe dînșii, se urcă degrabă în nori și aici încep a ferbe gheața pînă ce prefac norii în sloi“], Hasdeu, din Marian, în *Aurora română*, 1878, p. 55), compară Du Cange: „*Aura* «furtună, vînt puternic». *Aura levatitia* «furtună stîrnită în aer de solomonari». *Aura levata* «furtună stîrnită în aer prin farmece». Du Cange citează următoarele texturi din latinitatea medievală: Podul s-a rupt și a ucis o mulțime de lume care fugise acolo de groaza furtunii (*propter horrorem aurae*). Spun, îndată ce aud tunetele și văd fulgerele, că-i *aura levatitia*. Dacă-i întrebi ce-i aceea *aura levatitia*, răspund că e o furtună ridicată (*levatam*) prin farmecele unor oameni care se numesc *solomonari* (*tempestarii*), și pentru aceea se numește *levatitia aurora*. Dispoziție contra *balaurului* (*ordo contra auram levatam*): îndată ce se va vedea că se ridică prea mare furtună (*aura immoderate levari*), să stropească preotul cu agheazmă spre dînsa“. Românel și-a închipuit că trebuie să fie vreun drac, vreo dihanie, vreo *bală a furtunei*, vreo *bală aură*, *balaură*, cu care intră în înțelegere solomonarul, și tot astfel și-a închipuit și germanul un drac al furtunei în al său *Windsdrache*. Prin alunecarea sunetului, din *belua aurae* tocmai *balăură* a trebuit să iasă în românește, și încă și până astăzi cuvîntul există izolat al supt forma aceasta (vezi *bă-laură*). Din cauza genului masculin al lui *șerpe*, pe de o parte, și din cauza închipuirii, pe de alta, că așa dihanie puternică trebuie să fie un barbat, s-a schimbat genul și declinarea cuvîntului, astfel că din *balaură* s-a prefăcut în *balaur*“. Vezi și discuțiile etimologice s. v. *aș* (< *vrea*), *bade* și altele.

neologisme, mai ales, Philippide propune etimologii multiple: *apodictic* < fr. *apodictique*, germ. *apodiktisch*. Foarte nuanțat conține concepse lingvistul ieșean originea abstractelor (vezi *acufundare*, *adaptare*, *adăpostire* vs. *abnegare*). Tratate întotdeauna ca articole autonome, acestea au descrieri semantice și indicații etimologice similare celor practicate astăzi în DLR; 8) izolările (sintagme, locuțiuni, expresii) ocupă spații extinse. În manuscrisul Dicționarului, sub verbul *a avea* autorul înregistrează 75 de asemenea construcții²⁵⁰, sub verbul *a bate*, 135, iar sub verbul *a da*, 266; 9) citatele ilustrative (adesea prea numeroase din același autor) sînt înșiruite în ordine cronologică. În general, descrierea semantică se realizează din perspectivă istorică, urmărindu-se și schema logică a semantismului (vezi, de pildă, s. v. *acopăr*). Bogăția semantică a cuvintelor tratate de Philippide este impresionantă. Verbul *a da*, structurat în trei mari secțiuni, conține: I. tranz., 64 de sensuri; II. intranz., 52 de sensuri; III. refl., 30 de sensuri; în total, 146 de sensuri, cu tot atîtea definiții, surprinzînd cele mai subtile nuanțe semantice. Faptul a fost apreciat și de Comisia Dicționarului. În ședința din 23 martie 1901, I. Kalinderu, în urma lecturii unei părți a manuscrisului, trimis de Philippide pentru a fi supus examinării Comisiei, constata că se dă „importanța cuvenită cuvintelor cu multe întrebunțări și cu multe înțelesuri ... Cuvîntul *bag* (*a băga*), foarte important în limbă, ocupă în manuscris, cu paginile lăsate pentru exemple, paginile 3 003–3 055 și e analizat în o mulțime de înțelesuri și de izolări”²⁵¹.

Soluții inspirate oferă Philippide și pentru elementele relaționale, structurate din perspectivă sintactică, cu descrieri

²⁵⁰ Vezi și *Specialistul român* (II), în „Viața românească” (I), 1906, vol. III, p. 514–524.

²⁵¹ „Analele Academiei Române”. Seria II, tomul XXIII, 1900–1901, Partea administrativă și dezbaterile, p. 190–191.

semantice contextuale, ca în seria veche a Dicționarului Academiei. Adverbului *ba*, de pildă, îi sînt rezervate în manuscris f. 2 905–2 923 (18 pagini)²⁵². *Da*, conjuncție și adverb, (< *dar*) este astfel structurată: 1. (Arată opoziția între două lucruri). Însă. 2. (La începutul unei întrebări) Arată nerăbdarea cu care se așteaptă răspunsul ori importanța mai mare ce se dă celor următoare decît celor precedente. 3. (La începutul unei exclamații) Arată importanța mai mare ce se dă celor prezente decît celor precedente. 4. (În ordine și dorinți) Arată nerăbdarea. 5. Concesie. 6. (Între aceleași cuvinte) Arată puterea afirmării ori hotărîrii. Al doilea cuvînt poate fi reprezentat printr-un atribut. 7. (După o propoziție negativă ori cu înțeles negativ) Arată inferioritatea celor următoare. 8. (La începutul unui răspuns) Anunță răspunsul „cu tărie”. 9. *Da ... da. Ori ... ori.* Între izolări Philippide înregistrează: *d-apoi, d-apoi bine, d-apoi da*, exprimă un răspuns cu scuze ori cu îndreptare; *da bine, da bine că nu, da că, da de, da cum nu!*, arată negarea cu ironie a unei afirmări: – *Am să reușesc la alegeri.* – *Da de!*; *da de nu!*, arată negarea cu ironie a unei negări: – *N-ai să sfirșești dicționarul!* – *Da de nu!*; *da nu cumva?*, arată îndoiala cu frică și tăgăduirea cu ironie: *Da nu cumva mi-oi găsi beleaua voind să fac o îndatorire?*; *da zău!*, arată îndoiala mare că s-ar putea răspunde negativ la o afirmare: *Adică stăi! Ce fată moare dac-o săruți puțin? Da zău!* Coș[buc], B[alade], 67.

Desigur, în cele peste 11 000 de file se găsesc și erori, și neglijențe, și aspecte desuete. Philippide știa că un dicționar tezaur, mai ales la prima ediție, nu poate fi desăvîrșit, dar se alina cu nădejdea (întemeiată) că „restul îl vor face cei ce vor veni după mine”²⁵³. Cum anul acesta se va finaliza *Dicționarul limbii române* (DLR) al Academiei, urmează ca noua generație de

²⁵² *Ib.*, p. 191.

²⁵³ *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, p. 324.

lexicografi – care va elabora o ediție îmbunătățită și actualizată a Tezaurului – să studieze acest manuscris²⁵⁴, pentru sugestii de îmbunătățire a principiilor lexicografice și pentru adoptarea unor soluții lingvistice judicioase. Cultura română ar avea de profitat.

²⁵⁴ Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române intenționează să posteze pe internet *Dicționarul* lui Philippide.

vintelor-titlu cu ajutorul caracterelor tipografice²³⁹, adoptînd un unic sistem de transcriere, cu majuscule; că a înlocuit numeroase abrevieri inaccesibile prin altele explicite; că a strîns toate variantele lexicale imediat după forma-titlu principală [în machetă, variantele lexicale figurau numai la locul lor alfabetic]; că citatele, pînă acum izolate de definiție, la sfîrșitul articolului, au fost deplasate imediat după definiția pe care o ilustrează; că a fost lărgită enorm secțiunea „izolărilor“, adică a unităților frazeologice (proverbe, locuțiuni, expresii și sintagme neutre), lucrarea devenind, din acest punct de vedere, una dintre cele mai bogate din istoria lexicografiei naționale; în sfîrșit, că secțiunea fundamentală a dicționarului, filiația și explicația semantică, au fost supuse unei analize și mai amănunțite față de prima versiune [macheta dicționarului]²⁴⁰. În finalul minuțioasei analize, Mircea Seche conchide: „Lucrarea elaborată în parte de Alexandru Philippide promitea să devină o remarcabilă operă lexicografică și ni se pare regretabil faptul că autorul a fost împiedicat să o continue; și din punct de vedere cantitativ erau speranțe ca ea să înregistreze mari progrese, dovedite în cei șase ani de muncă efectivă a lingvistului²⁴¹. Pe drept cuvînt, în capitolul *Activitatea lexicografică a lui A. Philippide*, M. Seche a făcut un act de dreptate reconstituind

²³⁹ Philippide a utilizat caractere tipografice distincte pentru diferitele categorii de cuvinte; astfel, forma-titlu a termenilor considerați fundamentali era redată cu majuscule aldine (**ABDOMEN**, **ABIA**), termenii de importanță medie, cu caractere minuscule aldine (**Abator**), iar raritățile, cu minuscule cursive (*abnormitate*). A utilizat o serie de semne convenționale (? = îndoielnic, '' = rar, + = vechi, ! = nou, ' = dialectal), plasate înaintea cuvîntului-titlu, pentru a marca situația în limbă a termenului, care se puteau cumula pentru situații complexe (+'' = vechi și rar, !'' = nou și rar, +' = vechi și dialectal etc.) (vezi și Mircea Seche, *op. cit.*, p. 38).

²⁴⁰ *Op. cit.*, p. 41.

²⁴¹ *Ib.*

„aportul plin de sacrificii al lingvistului ieșean la marile eforturi pentru realizarea dicționarului Academiei Române”²⁴².

Analiza manuscrisului dicționarului realizat de Philippide și de echipa ieșeană întărește concluziile lui Mircea Seche. Într-adevăr, avem a face cu o cuprindere aproape exhaustivă a lexicului românesc, astfel încât atît lista de cuvinte cît și descrierea acestora sînt surprinzător de bogate. Sute de termeni atestați la scriitorii vechi, precum *aforchîst*, *apoghénic*, *apocorachînță* (Dosoftei), *aftádie*, *anápat* (Cantemir), *andesíne* (Varlaam) etc. își găsesc locul, cu precizările necesare, în dicționarul lui Philippide (la fel ca în seria nouă a tezaurului academic), oferind cercetătorilor limbii și, în general, ai operei scriitorilor vechi explicații exacte ale unor asemenea rarități lexicale. Inventarul lexical conține, de asemenea, un mare număr de neologisme, chiar dintre cele recent utilizate în epocă.

Faptul că Philippide acorda statut autonom variantelor fonetice ale unor cuvinte (*absintez* – *absentez*, *avangardie* – *avangardă*, *baștă* – *bașcă*, *baștenă* – *baștină* etc.), soluție inacceptabilă în numeroase cazuri, își găsește justificarea într-un principiu clar formulat în *Specialistul român* și respectat cu consecvență în corpul dicționarului. Constatînd că Tiktin „confundă înțelesurile la cuvintele care au o asemănare oarecare de schelet între dînsese, îndată ce această asemănare e bazată pe o comunitate oarecare de origine”²⁴³ și că în *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* „*acest = cest = acesta = cеста, acel = cel = acela = cela, aci = aici, acolea = colea, acolo = colo*”²⁴⁴ etc., el expune rațiunea pentru care respinge asemenea rezolvări. Mai întîi, atrage atenția că inclusiv „acolo unde ai a face cu

²⁴² *Op. cit.*, p. 42.

²⁴³ *Specialistul român* (II), în „Viața românească”, II, 1907, vol. IV, p. 19.

²⁴⁴ *Ib.*

variante ale aceluiaș cuvînt în deosebite dialecte (*acu – amu < eccu + modo*), trebuie să te aștepți să existe deosebiri de înțeles ... Cu atît mai mult trebuie să te aștepți la deosebite înțelesuri atunci cînd variantele unui cuvînt au loc în unul și acelaș dialect (*acela – cela, acel – cel*) ... Și, de fapt, într-adevăr, *acela* nici n-are acelaș înțeles cu *cela* ori *acel* cu *cel* etc.²⁴⁵. Urmează apoi demonstrația, un adevărat model de analiză semanticogramaticală, care a și impus soluția lui Philippide în lexicografia românească, firește, numai în cazurile adecvate (la variantele lexicalizate): „*Acel – cel* sînt într-adevăr amîndouă pronume și amîndouă au înțelesurile demonstrativ, determinativ, relativ, au apoi amîndouă acelaș etymon *ecce + illu*, sînt cu toate acestea cu deosebite înțelesuri și nu trebuiesc confundate într-o rubrică [în corpul unui articol] ... Voi scoate numai cîteva fapte la iveală. *Acel* demonstrativ e substantival numai la neutru singular; *cel* demonstrativ e substantival numai la masculin. *Acel* demonstrativ adiectival e foarte des; *cel* demonstrativ adiectival e rar și aproape arhaic. *Acel* determinativ substantival există numai în corelație cu *care*; *cel* determinativ substantival n-are această corelație. *Acel* determinativ adiectival arată lucrul cunoscut și important, despre care se va vorbi mai la vale și care e lămurit printr-o propoziție relativă ori consecutivă; acest înțeles lipsește la *cel*; *cel* determinativ adiectival se întrebuițează pe lîngă substantive; acest înțeles lipsește la *acel*”²⁴⁶.

Articolele din dicționar au următoarea structură internă: 1) cuvîntul titlu (marcat de diverse semne indicînd statutul acestuia în limbă; s-a renunțat la folosirea unor caractere tipografice pentru diferențierea categoriilor de cuvinte, procedeu folosit în machetă); 2) transcrierea fonetică a cuvîntului²⁴⁷,

²⁴⁵ Ib.

²⁴⁶ Ib., p. 25.

²⁴⁷ Mircea Seche considera faptul „adesea superfluu, de vreme ce ortografia limbii române este prin excelență fonetică” (*op. cit.*, p. 39).

care își găsește în concepția lui Philippide următoarea justificare: „Obiceiul de a da cuvintele numai în ortografia specifică diferitelor limbi este un obicei rău al tuturor dicționarelor, care îngreueie enorm cercetările științifice. Numai cine s-a ocupat cu studii comparative de limbă știe ce dificultăți fără seamăn prezintă dicționarele cele scrise în tot atâtea ortografii câte limbi sînt. Eu socot că am făcut în aceasta o inovare fericită, de care-mi vor fi recunoscători studioșii”²⁴⁸. Astăzi, dicționarele românești au introdus și numeroase indicații ortoepice; 3) categoria gramaticală; 4) indicații morfologice complete (mai toate formele nominale și verbale vechi și actuale); 5) definiția este, de regulă, analitică și concis formulată. Trebuie să recunoaștem că, adesea, definițiile sînt mai izbutite la Pușcariu. În schimb, Philippide are un sistem mai unitar și mai riguros de analiză semantică. În primul rînd, toate cuvintele primesc explicații și lămuriri asupra sensului, în vreme ce în DA lipsesc uneori definițiile propriu-zise, fiind înlocuite cu precizări de natură gramaticală; 6) traducerea în latină a definiției și echivalentul francez al cuvîntului-titlu (ex. *analizez* Explicare, enodare, ad principia reducere, in elementa dissolvere. Analyser); 7) etimologia vizează sursa directă a cuvîntului româ-

²⁴⁸ *Scrisori către Ioan Bianu*, III, p. 311. Și în Raportul din 8 decembrie 1899, Philippide insistă asupra necesității menținerii transcrierii fonetice a cuvintelor, pentru a oferi astfel și un îndrumar ortoepic vorbito-rilor: „O ortografie fonetică este grea în limba noastră, pe care acum întîiași dată o catalogăm și a cărei pronunțare acum întîiași dată o bănuim, cîteodată o știm, de zece ori o gîcim prin fantasticele ortografii ale scriitorilor“ (ib., p. 302). În 1904, în discuția asupra celui de al doilea specimen al dicționarului, I. Kalinderu își exprima opinia contrară celei a lui Philippide: „Cred că figurarea pronunțării nu e trebuincioasă, după cum zice Academia Franceză (în prefață la edițiunea din 1879 a dicționarului): «Nu se învață pronunțarea dintr-un dicționar; ea nu s-ar putea învăța decît rău, oricîtă osteneală și-ar da cineva ca s-o reprezinte ochilor ... Pronunțarea cea bună se învață în societatea oamenilor cu știință bună de carte“ (ib., p. 340).

Iordan demonstrează că diferențele dintre cele două lucrări sînt „cantitativ vorbind, enorme”²⁷¹ și că „mai importante sînt deosebiri calitative, adică de conținut”²⁷². Remarcabil este și faptul că în cartea lui Philippide se găsesc cele mai noi concepte cu care operau lingviștii europeni în acea vreme (*uz = Sprachusus, langue; vorbire ocazională = individuelle Sprech-tätigkeit, parole; limbă ca creare = langage etc.*), chiar dacă nu întotdeauna redată cu cea mai adecvată terminologie (*alunecarea sunetului = Lautwandel „schimbare fonetică”, lămurirea psihică a cunoștințelor „dezvoltarea gândirii” etc.*).

Principiile lui Philippide au abordat problemele fundamentale ale limbajului, în toate timpurile obiect de reflecție pentru lingviști. Multe din discuțiile aflate aici pot încă oferi sugestii care să aprofundeze și să nuanțeze studiul asupra realității lingvistice. De pildă, modul în care savantul ieșean concepe dinamica dintre *limbă, uz* (elementul conservator din limbă) și *vorbirea ocazională* s-ar putea înscrie pe direcția propusă de E. Coșeriu²⁷³, în zilele noastre: „Aceste *cuvinte-*

Recenzii favorabile au mai făcut și Th. Gartner și M. Gaster. În schimb, pentru Ov. Densusianu, în *Pagini din cultura noastră universitară*, București, 1900, p. 7–8 și în articolul *Cum se falsifică la noi titluri științifice*, I, în „Noua revistă română”, III, 1901, nr. 33, p. 418–425 și nr. 34, p. 447–453, *Principiile* lui Philippide sînt o simplă localizare după H. Paul, chiar un plagiat, pus pe două coloane (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XIV). Aceeași minimalizare, la S. Pușcariu, în articolul *Adevărurile dlui Philippide*, în „Convorbiri literare”, XLI, 1907, p. 205–208: „o localizare cu totul neizbutită după H. Paul, în care se găsesc atîtea vederi greșite, etimologii și explicații lingvistice atît de copilărești, o lipsă atît de desăvîrșită de cele mai elementare noțiuni de filologie romanică, încît nu cred să existe un om pe lume, care, respectînd timpul, să o fi citit întregă” (apud G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XV–XVI).

²⁷¹ *Op. cit.*, p. 74.

²⁷² *Op. cit.*, p. 75. Vezi și Teodor Roșculeț, în „Revista critică”, III, 1929, p. 89–94; G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XVII.

²⁷³ Vezi *Sistem, normă și vorbire*, în vol. *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, București, 2004. Cf. Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, Iași, 2006, p. 39–40.

tip, ca oricare idee, sînt nerealizabile și, ori de cîte ori voim noi să vorbim, de ar fi vorba de o reprezentare ori despre cea mai abstractă idee, tot la *cuvinte ocazionale* sîntem nevoiți să recurgem, adică la un cuvînt-reprezentare croit după norma *cuvîntului-tip*. Acest din urmă servește ca model oarecum, după cum ne îndreptăm la fiecare moment vorbirea, el este *uzul*, elementul conservator în vorbire, în jurul căruia gravitează aceasta din urmă, pe care am putea-o numi *vorbire ocazională*, într-o continuă apropiere și iarăș îndepărtare de dînsul. Și pentru aceea *uzul* schimbă limba. Supt ocrotirea acestuia cuvîntul ocazional poate varia la infinit, fără ca să poți zice că s-ar fi schimbat limba prin aceasta; de cum te atingi însă de elementele ideale ale cuvîntului, schimbarea are loc. Pe cuvîntul *cal* poți să-l variezi în pronunțare la infinit, cîtă vreme se va auzi un *c*, un *a*, un *l*, el va rămîne acelaș cuvînt românesc. De te vei apuca cumva să-l pronunți, *éal*, cu *c* palatal, strici *uzul* și schimbi limba²⁷⁴.

Asemenea lui H. Paul, Philippide, în *Principii*, este preocupat de schimbările lingvistice, pe care le clasifică în trei categorii: comoditatea (capitolul *Principiul comodității*, cu subcapitolele *Alunecarea înțălesului*, *Analogia*, *Contaminația*, *Crearea imediată*, *Izolarea*, *Discordanța între membrele psihologice și cele gramaticale ale propoziției*, *Ritmul*, *Metateza*, *Amestecul vorbirilor*), nevoia de claritate (capitolul *Principiul clarificării*, cu subcapitolele *Lămurirea psihică a cunoștințelor*, *Diferențierea cuvintelor*) și voința (capitolul *Principiul legiurii*, cu subcapitolele *Legiuirea în general și Limba scrisă*)²⁷⁵.

²⁷⁴ *Principii de istoria limbii*, p. 5.

²⁷⁵ De reținut faptul că în acest din urmă capitol, Philippide a abordat și problema ortografiei limbii române. Într-o epocă dominată încă de principiile scrierii etimologice cipariene, potrivit cărora sunetele originare ale limbii române se scriau cu literele corespunzătoare din alfabetul latin, iar cele derivate, cu sunetele originare din care acestea

Pentru că, la acea dată, nu făcea o delimitare între ceea ce este fizic și ceea ce este psihic în limbă, Philippide considera principiile studiate (comoditatea, ritmul sau eufonia, clarificarea sau lămurirea psihică a cunoștințelor și voința sau legiuirea) ca pe fațete ale unui tot unitar: „Dacă la sfârșitul discuției noastre voim să ne dăm socoteală de raportul în care principiile de schimbare înseș se găsesc unele față cu altele, constatăm că o limită bine hotărâtă între ele nu se poate trage, astfel că la cutare fenomen să poți constata numai acțiunea unuia din ele și la cutare fenomen altul numai acțiunea altuia: mai multe principii lucrează împreună și pentru a înțelegere o schimbare oarecare trebuie să le ai pe toate în vedere ... Acest tot nu este numai psihic, nici numai fizic, el este limba însăși care merge pe drumul fatal al mișcării universale, cu toate elementele ei atât de varii la prima vedere, dar atât de greu de deosebit unele de altele”²⁷⁶. Cu totul altfel va vedea lucrurile în *Originea românilor*.

Foarte importantă pentru înțelegerea concepției lui Philippide din această etapă este precizarea lui G. Ivănescu²⁷⁷, anume că în *Principii*, autorul considera că evoluția fonetică a limbilor este provocată de spirit, și nu de organele articu-

s-au derivat (vezi Timotei Cipariu, *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică*, București, 1869, p. 151, în *Opere*, II, p. 143), Philippide intuiește condiția unei scrieri ideale: „Culmea adaptării între scris și limbă stă în aceea că pentru fiecare element simbolizat să ai câte un simbol” (*Principii*, p. 246; cf. p. 270–271). El a creat astfel, urmînd direcția inaugurată de Junimea lui Maiorescu, fundamentul ortografiei fonetice (fonologice sau fonematice) românești, pe care l-au urmat și îl urmează, în forme tot mai adecvate, numeroși oameni de cultură și instituții, de mai bine de un secol, în pofida avatarurilor prin care a trecut și probabil va mai trece scrierea limbii române.

²⁷⁶ *Principii de istoria limbii*, p. 272–273. Vezi și G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXI.

²⁷⁷ Vezi *op. cit.*, p. XVIII; cf. p. XX.

Alexandru PHILIPPIDE

**ȘTIINȚA NOASTRĂ.
CUM ȘTIM. CUM AR TREBUI SĂ ȘTIM.
STAREA PSIHOLOGICĂ**

Text îngrijit și note de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil
Cu o postfață de Al. Andriescu

105

Foaia de titlu a lucrării
*Știința noastră. Cum știm. Cum ar
trebui să știm. Starea psihologică*
(publicată în „Analele Universității
«Ștefan cel Mare» Suceava”)

latorii²⁷⁸; în această perioadă, așadar, lingvistul ieșean are o concepție spiritualistă (formulată însă în termenii psihologiei) asupra naturii și cauzelor schimbărilor limbii, și nu materialistă (naturalistă), ca mai târziu.

Un merit incontestabil al *Principiilor* este acela că aici Philippide separă descrierea limbii de studiul schimbărilor limbii și că, spre deosebire de H. Paul, elimină descrierea faptelor de limbă din studiul istoric al limbii, ocupându-se numai de schimbări și de cauzele acestora. Acest mod de a gândi „a pregătit terenul pentru separarea celor două lingvistici ... Așa încât – constata Ivănescu – lucrarea lui Philippide rămîne, după aceea a lui von der Gabelentz ..., prima lucrare pe plan mondial care tratează lingvistica evolutivă (diacronică) generală separat de lingvistica descriptivă. Și – apreciază Ivănescu – Philippide a făcut aceasta în unele privințe mai bine decît a făcut-o F. de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, care n-a ținut seamă de o serie de descoperiri ale lui H. Paul, nici de concepția lui W. von Humboldt și G. von der Gabelentz despre limbaj, ca expresie a felului de a fi al unui popor și a concepției acestuia despre lume²⁷⁹. Sintetizînd teoriile celor mai importante direcții lingvistice de pînă la acea dată, „lingvistica etnopsihologică a lui W. von Humboldt și a lui H. Steinthal cu lingvistica asociaționistă a lui H. Paul, a lui K. Brugmann și a altora, Philippide a creat tocmai concepția care se impunea; căci în psihicul omenesc există fenomene asociative; dar există și ceva specific individului și colectivității-

²⁷⁸ Alți neogramatici, precum G. I. Ascoli și C. Nigra, vorbeau despre baza articulatorie. Dar Philippide nu cunoștea lucrările acestora, la acea dată. Le va fructifica mai târziu, în *Introducere în știința limbii și în Originea românilor*.

²⁷⁹ *Op. cit.*, p. XIX.

ților, fie acestea din urmă un trib, un popor, o ramură a unui popor²⁸⁰.

Se afirmă uneori că neogramaticii au fost preocupați de cauzele schimbărilor lingvistice. G. Ivănescu lămurește și acest aspect al problemei, precizînd că aceștia, deși „trăiau în epoca determinismului științific și filozofic, ... nu se gîndeau să se ocupe tocmai de cauzele schimbărilor limbii și numai întîmplător făceau aceasta²⁸¹. De altfel, în lucrarea lui H. Paul, ca și la Philippide, *principiile* nu desemnează în realitate „cauzele“, ci „categoriile“ de schimbări ale limbii²⁸². Dar, în timp ce Paul a neglijat total cauzele schimbărilor, pentru Philippide spiritul (pe care îl identifica cu psihicul) constituia cauza tuturor schimbărilor limbii.

Capitolul, de o noutate absolută față de cartea lui H. Paul, *Lămurirea psihică a cunoștințelor*, este definitoriu pentru concepția lui Philippide din acea vreme. Și în acest caz, explicarea mecanismelor limbajului se bazează pe datele realismului naiv, de la care au plecat numeroși mari creatori (filozofi sau lingviști), în dezvoltarea unor doctrine. „Lămurirea psihică” – îi preciza Philippide lui Suchier – eu o consider nu din punct de vedere al filozofului, ci din acel al judecății poporului [= al vorbitorului obișnuit]: toată frămîntarea aceea de lucruri și de raporturi, care atrage după sine anumite schimbări în limbă, are loc pentru că poporul n-a putut judeca altfel și n-a putut înțelege altfel, aceasta a fost pentru el clar, macar că nouă ni s-ar păre de multe ori mai obscur decît starea anterioară. Nu este o tendință absolută spre lămurire, căci atunci limbile ar fi în mod necesar cu atît mai perfecte, cu cît sînt mai nouă, ci o tendință relativă. Cu atît mai mult apăr eu acest punct de vede-

²⁸⁰ *Op. cit.*, p. XIX, nota 15.

²⁸¹ *Op. cit.*, p. XX.

²⁸² G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XX.

re istoric la judecarea principiului numit de mine «lămurirea psihică a cunoștințelor», încît, dacă nu mă înșel – căci nu mă pot lăuda că am priceput pe tot Paul, macar că l-am cetit de două ori cu cea mai mare băgare de samă – discuția acestui principiu este una din puținele părți originale ale lucrării mele [*Principii*]²⁸³. Iorgu Iordan sintetizează în același sens viziunea psihologistă (spiritualistă) dezvoltată în acest capitol: „Ideea de bază este că ceea ce se petrece în mintea vorbitorului prezintă o importanță hotărîtoare nu numai pentru exprimarea ideilor, ci și pentru evoluția limbii însăși. Vorbitorul luptă oarecum pentru a găsi cuvintele și formele gramaticale cele mai potrivite cu ceea ce el vrea să spună. Acest proces psihic foarte complex rămîne necunoscut interlocutorului, care reține din vorbele auzite numai scheletul lor fonetic, întrucît sensul li-l dă el însuși, datorită faptului că îl cunoaște tot atît de bine și întocmai la fel ca vorbitorul. Dar lupta de care amintesc, insesizabilă din afară, are efecte, acestea insesizabile și pentru vorbitorul însuși, asupra limbii, și anume în sensul clarificării sau lămuririi cît mai complete a raportului dintre conținutul de idei (și de raporturi logice) și exprimarea lui prin cuvinte propriu-zise (și prin instrumente gramaticale)²⁸⁴. Așadar, aici Philippide explică și anumite schimbări lingvistice prin dezvoltarea gîndirii vorbitorilor, îndepărtîndu-se de H. Paul și, în același timp, apropiindu-se de W. von Humboldt și de H. Steinthal, prin intermediul lui G. von der Gabelenz²⁸⁵. În acest fel, Philippide ajunge să studieze cauzele schimbărilor, căci *lămurirea psihică a cunoștințelor* reprezintă, în germene, *baza*

²⁸³ *Scrisoare către H. Suchier* (28 mai 1895), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 122.

²⁸⁴ *Op. cit.*, p. 76.

²⁸⁵ *Vezi G. Ivănescu, op. cit.*, p. XVII, XX.

lingvistica practică între 1900 și 1930-1950, când limba era explicată mai ales prin om: prin spirit, deci prin cultură, prin psihologia etnică și individuală, prin afect, prin istoria poporului. Acestei lingvistici diacronice îi lipsea explicarea sunetelor prin organele articulatorii, care a apărut în epoca anterioară (1878-1900) și a fost reprezentată după 1900 mai ales de Philippide. Noua direcție lingvistică trebuie numită **a n t r o p o l o g i c ă** deși, dacă adoptăm acest nume, este primejdia ca ea să fie confundată cu direcția întemeiată de Ed. S a p i r . Fără îndoială că lingvistica ^{se atașează} este ~~a n t r o p o l o g i e~~ ^{conținut} în sens larg. Dar câteodată această parte a antropologiei, lingvistica, a fost făcută — și este făcută și astăzi — într-un mod care refuză sau ignorează legătura cu restul omului, cu celelalte domenii ale realității om. În acest caz lingvistica se alienază; devine altceva decât trebuie să fie ea. Lingvistica a fost în general antropologică în acest sens de la începuturile ei, din antichitate, și mai ales de la 1810, cu W. von H u m b o l d t și Jacob G r i m m . Dar, în unele perioade, ca cea a neogramaticilor și cea structuralistă, ^{Lingvistica} n-a explicat limba prin om: pe vremea neogramaticilor, pentru că operația cea mai urgentă era atunci identificarea schimbărilor limbii, iar în vremea structuralismului, când s-a fetișizat ideea de structură, ^{pentru că} s-a crezut greșit că structura ^{limbii} determină evoluția limbii. ^{Pentru că} Readucerea lingvisticii la calea ei cea firească, este un demers **a n t r o p o l o g i s t** . ^{Pentru că} După noi acest demers trebuie să devină sarcina actuală cea mai importantă a lingvisticii. După circa trei decenii de lingvistică poststructuralistă (ne referim la structuralismul de până în 1955), care n-a reușit încă să explice limba și evoluția ei, este cazul să se pășească la o nouă sinteză lingvistică, mai largă decât toate cele realizate până astăzi. Lingvistica mondială nu se poate astăzi înnoi decât pe baza unor concepții lingvistice ^{poststructuraliste} ~~mai vechi~~, ignorate sau ne

Pagină din monografia
Viața și opera lui Alexandru
Philippide, de G. Ivănescu (aflată la
Biblioteca Filialei Iași a Academiei
Române)

psihologică, noțiune care, în *Originea românilor*²⁸⁶, desemnează una din cauzele de evoluție a limbii.

Schimbarea doctrinară de după 1914 este rezultatul unei sinteze mai cuprinzătoare a ceea ce era valoros în lingvistica europeană. „Această nouă concepție despre limbaj – observa Ivănescu – nu se deosebea în fond de ceea ce se susținuse pînă atunci în lingvistică, fie de către unii neogramatici, fie de către unii lingviști anteriori, fie de către unele din școlile care s-au afirmat începînd de pe la 1895–1905; dar învățații care o susținuseră mai înainte o expuseseră prea schematic”²⁸⁷. Ea este conturată în *Introducere în știința limbii* (pe baza informațiilor obținute din studiul lui Ed. Wechsler, *Gibt es Lautgesetze? din Festgabe für Hermann Suchier*, Halle a. d. S., 1900)²⁸⁸ și ulterior detaliată în *Originea românilor*, II²⁸⁹.

Dacă, în *Principii*²⁹⁰, Philippide nu reușea să separe ceea ce este fizic de ceea ce este psihic în limbă, explicînd fenomene lingvistice fizice prin spirit, în *Originea românilor* concepe limbajul ca pe o realitate duală²⁹¹, fizică și psihică (spirituală), fiecare din aceste laturi dihotomice manifestîndu-se distinct la diferitele nivele ale limbii: „Limba este un organ la producția căruia participă și fizicul și psihicul. În ea, ca și în restul organismului omenesc, se găsesc două părți constitutive, al căror progres nu este egal, ale căror dezvoltări nu se acopăr și n-au aceleași direcții. Partea fizică din limbă este reprezentată

²⁸⁶ Vezi *Originea românilor*, II, p. 247, 277.

²⁸⁷ *Op. cit.*, p. XXVII.

²⁸⁸ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXVII.

²⁸⁹ Vezi *Opere alese*, p. 341–398, cap. *Baza de articulație și baza psihologică*.

²⁹⁰ Vezi în special *Concluzii*, p. 272–274; cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXI.

²⁹¹ Vezi și D. Irimia, *Dualismul limbii în concepția lui A. Philippide*, în *Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte*, p. 27–32.

de sunete, partea psihică a ei e reprezentată de simbolizarea²⁹², prin mijlocirea sunetelor, a lucrurilor și raporturilor. Sunetele sînt părți fizice, pe care le procură organe fizice anumite ale corpului, simbolizarea prin mijlocirea lor a cunoștințelor este partea psihică, elaborată de suflet. Conform cu ceea ce se petrece în restul ființei omenești în privința feliului de a se comporta al celor două elemente constitutive ale acestei ființi, unul fizic și celalalt psihic, și aici, la limbă, sunetele se schimbă mai încet și mai treptat, iar simboalele (cuvinte, forme gramaticale și înțelesurile lor) se schimbă mai răpede și mai brusc, și adeseori, alături cu foarte mari asemănări de sunete, se găsesc enorme deosebiri de simboale [= semne]²⁹³. El respinge, ca reduționistă, ideea că dualismul fizic – psihic „ar fi numai un expedient pentru a pricepe lumea, în special limba, și că priceperea nu poate veni decît dacă te pui dintr-un punct de vedere ori exclusiv fizic ori exclusiv psihic ... Dualismul nu este ceva care să poți primi ori respinge, ci este ceva care se impune cu necesitate ... Neconținut venim în contact prin conștiința noastră cu fizicul și cu psihicul, pe care ... le pricepem ca atare: că sînt adecă, și că sînt foarte deosebite între ele²⁹⁴. Mai mult, în *Originea românilor*, el limitează activitatea spiritului, lărgind totodată rolul fizicului în actul de producere a vorbirii: „Psihic la operația producerii sunetului din vorbirea ocazională este numai noțiunea sunetului, sunetul-tip [= fonemul], care pozează în conștiință, și sentimentul care pune în mișcare nervul motor, dar cu începere de la acțiunea nervului motor, incluziv, până la producerea sunetului, incluziv, totul este ma-

²⁹² Pentru că – după Ivănescu – prin *simbolizare* Philippide înțelegea caracterul funcțional al limbii, acesta conchide că teoria lui Philippide cuprinde și elemente ale funcționalismului lingvistic (vezi *op. cit.*, p. XLVI).

²⁹³ *Originea românilor*, II, p. 379.

²⁹⁴ *Op. cit.*, p. 273.

terial și mecanic. Materială [= fizică] este acțiunea nervului, material este instrumentul format prin mijlocirea acțiunii aceleia, materială este vibrarea instrumentului, materiale sînt amplitudinea vibrațiilor și numărul lor în unitatea de timp, și durata lor, și variabilitatea duratei aceleia, material este sunetul însuș, care ar exista chiar dacă n-ar fi mintea să-l perceapă. Și acest sunet material, produs la vorbirea ocazională, se întipărește în minte ca o reprezentare, care se adaugă la celelalte reprezentări ale sunetului respectiv deja existente în minte, pe baza cărora s-a format noțiunea sunetului, ce a servit ca model pentru producerea noului sunet. Reprezentarea cea nouă este, alături cu noțiunea sunetului și cu sentimentul provocat de acesta, singurul fapt psihic în toată înlănțuirea de fapte materiale care au avut loc din momentul cînd a apărut în conștiință noțiunea sunetului până la acela în care s-a întipărit în minte noua reprezentare a lui²⁹⁵. În concluzie, „este hotărît lucru că limba este și fizică și psihică, fizică ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică ca cunoștinți simbolizate prin acele sunete și ca cunoștinți ale acestor sunete înseși²⁹⁶. De aceea – conchide Philippide – „și cauzele schimbării limbii trebuie căutate și în fizic și în psihic²⁹⁷. La fel gîndește și G. Ivănescu. Așadar, creatorii Școlii lingvistice ieșene susțin atît natura materială, cît și

²⁹⁵ *Op. cit.*, p. 266–267; cf. p. 273. Vezi și *Principii de istoria limbii*, p. 233–234. Cf. G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXVIII. Aceste idei au fost valorificate de G. Ivănescu, în special, în *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* și în *Die Erzeugung der Rede*, în *Logos semantikos, Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, 1921–1981*, II, Madrid, Berlin, New York, 1981, p. 89–114 (și versiunea românească, nerecomandată de autor, *Producerea vorbirii, în Cunoaștere, creativitate, comunicare*, supliment la tomul XXVI al „Analelor Universității «Al. I. Cuza»”, Iași, Serii III, e, f, vol. 2, *Probleme de metalimbaj și metaliteratură*, Iași, 1981, p. 3–8), ca și în manuscrisele *Naturalism și idealism în lingvistică și Natura și cauza schimbărilor fonetice*.

²⁹⁶ *Op. cit.*, p. 273.

²⁹⁷ *Ib.*

spirituală a limbajului. De aceea, adepții declarați ai doctrinei Philippide – Ivănescu, ar urma să accepte, la rîndul lor, partea materială, fizică a limbii, produsă de baza de articulație.

Mai trebuie precizat că Philippide a respins ideea originii limbajului ca produs al voinței și, de aici, caracterul social al limbii, idee susținută în epocă de F. de Saussure²⁹⁸, G. Bertoni, Elise Richter și alții: „Va să zică, limba este o instituție, o convenție, o legislație; ea-i rezultatul oarecum al unui congres al primilor vorbitori, care s-au hotărît să facă limba, pentru că au constatat că e ceva trebuitor”²⁹⁹ – comenta cu ironie (provocată de o înțelegere deficitară) lingvistul ieșean.

În întreaga sa operă, dominată de istorism, Philippide a fost preocupat, cu rezultate din ce în ce mai concludente, de descoperirea cauzelor schimbărilor lingvistice, și aceasta pentru că explicațiile oferite de lingviștii de pînă la el nu-l satisfăceau. Într-o epocă în care – cum am văzut – interesul pentru acest lucru scăzuse, savantul ieșean a creat, în perioada 1914–1921, o doctrină despre limbaj care dezvoltă cu precădere capitolul referitor tocmai la cauzele schimbărilor și stărilor lingvistice³⁰⁰. Două sînt coordonatele noii sale gîndiri. Mai întîi, în *Originea românilor*, Philippide, separînd fenomenele fizice de cele psihice din limbă, distinge între comoditate (tendința către minimul efort), considerată drept cauză de natură fizică (sau mai bine zis psihofizică), mecanică, și celelalte trei (despre care vorbise inițial în *Principii*), socotite a fi numai de natură psihică³⁰¹. Apoi, împotriva idealismului subiectiv, impus

²⁹⁸ Ivănescu, în *op. cit.*, p. XXXII, recomandă prudență față de afirmațiile lui Philippide în legătură cu doctrina saussuriană, pe care nu o va fi pătruns suficient. Vezi și I. Lobiuc, *Alexandru I. Philippide – critic al unor curente și școli lingvistice contemporane (A. Philippide și F. de Saussure)*, în vol. *Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte*, p. 33–37.

²⁹⁹ *Introducere în știința limbii*, în *Opere alese*, p. 261.

³⁰⁰ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXX.

³⁰¹ Vezi *Originea românilor*, II, p. 277.

în epocă de K. Vossler, care vedea în limbă numai scopuri create de voință, excluzând cauzalitatea din știința limbajului,³⁰² Philippide susține, dimpotrivă, cauzalitatea, drept singura capabilă să ofere explicații fenomenelor: „Cauza ... macar că foarte greu de aflat, ori poate tocmai pentru aceea că e greu de aflat, dă spiritului o satisfacere anumită, un sentiment special, pe acel așa-numit al explicării ori al priceperii. Acest privilegiu nu-l are scopul ... Scopul nu explică”³⁰³. Nici această discuție nu va rămîne fără ecou în concepția discipolului G. Ivănescu, care regîndind pînă la ultimele consecințe raportul dintre cauzalitate și finalitate în limbă, în lumina lecturilor din Croce, Vossler, Meillet, Vendryes, Bertoni și alții, protagoniști ai idealismului subiectiv și ai altor direcții noi, respinse de Philippide, el propune o viziune mai realistă asupra limbajului, fondată pe ideea că acceptarea finalității, „care nu se poate tăgădui, nu înseamnă, pentru unele forme de limbaj [se referă la limbile literare, în care un rol esențial revine voinței și unde se manifestă spiritul liber], înlăturarea cauzalității [se referă la graiurile populare, supuse determinismului fizic, natural]“. În anumite condiții, „finalitatea înlătură orice efecte ale cauzalității în limbă”³⁰⁴. Ivănescu a înțeles, așadar, că „determinismul lui Philippide nu era valabil decît pentru o parte din manifestările spiritului uman, anume pentru graiurile populare și pentru formele populare de cultură, și că idealismul filozofic, cu toate erorile lui, a dovedit că o parte din spirit se comportă cu totul altfel decît natura”³⁰⁵. Explicațiile lui Vossler, Bertoni și ale altor idealiști i se păreau eronate lui Ivănescu, numai în sensul

³⁰² Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XL.

³⁰³ *Op. cit.*, p. 261–262; vezi și *Introducere în știința limbii*, în vol. *Alexandru Philippide, Opere alese*, p. 259.

³⁰⁴ *Op. cit.*, p. XL.

³⁰⁵ *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, p. 89.

că „ceea ce ei socoteau valabil pentru toate formele de limbaj era valabil de fapt numai pentru limbile literare“. Și conchi- de: „Mi-am dat seama imediat că era necesară o modificare, o transformare a lingvisticii create de ei, limitînd-o la limbile literare“³⁰⁶. Ivănescu a constatat că „deosebirea fundamentală între istoria graiurilor populare și cea a limbilor literare constă în faptul că cele dintîi sînt încă sub influența unui factor ma- terial, ca baza articulatorie, pe cînd celelalte anulează deter- minările impuse de aceasta, menținînd un sistem fonetic care corespunde bazei articulatorii a unui singur dialect sau a unei perioade mai vechi“³⁰⁷. Astfel, el reușește să pună de acord cele două mari direcții din lingvistica universală, aparent ireconci- liabile, materialismul lingvistic, de tip pozitivist și naturalist, cultivat în secolul al XIX-lea, pe care și l-a însușit din doctri- na lui Philippide, și idealismul secolului al XX-lea, de sorginte vossleriană. De aici, dihotomia ivănesciană *lingvistica limbilor populare – lingvistica limbilor literare*, comparabilă ca valoare a demersului cognitiv cu dihotomia saussuriană *lingvistică di- acronică – lingvistică sincronică*³⁰⁸.

Pentru orice lingvist român, simpla invocare a *bazei de articulație* sau a *bazei psihologice* trimite cu gîndul la doctri- na celor doi mari lingviști ieșeni, A. Philippide și G. Ivănescu. Într-adevăr, chintesența doctrinei lui Philippide, în forma ei definitivă, expusă în excursul din *Originea românilor*, II, și

³⁰⁶ Ib., p. 89.

³⁰⁷ *Istoria limbii române*, p. 14.

³⁰⁸ Vezi *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica“, II, 1972, p. 5–25, și *Istoria limbii române*, p. 14–15, în care este valorificată și distincția lui Lucian Blaga, între culturile mi- nore și culturile majore. Aceeași temă tratează manuscrisele *Natura- lism și idealism în lingvistică și Natura și cauza schimbărilor fonetice*. Această distincție ivănesciană nu s-a impus deocamdată; între puținii ei adepți se află Ioan Oprea, în *Elemente de filozofia limbii*, cap. *Ling- vistica limbii populare și lingvistica limbii literare*, p. 139–142.

reprodus în volumul *Opere alese*, decurge din chiar titlul dat acestuia de editori: *Baza de articulație și baza psihologică* (după indicațiile autorului din *Cuprinsul volumului al II-lea al Originii românilor*). Aceste concepte însă nu au fost întotdeauna corect înțelese de cercetători. Ele sînt considerate de obicei numai ca posibile cauze ale schimbărilor lingvistice, invocate, cu precădere, ca explicație a transformării limbii latine în română (sau în celelalte limbi romanice). O judicioasă interpretare a acestora servește la deslușirea întregii concepții a Școlii lingvistice ieșene. În *Originea românilor*, definiția acestor noțiuni sună în felul următor: „*acel fel de a fi* (variat după individe, după rase, după timpuri la acelaș individ, la aceleaș rase) al fizicului este *baza de articulare*³⁰⁹, al psihicului este *baza psihologică*³¹⁰; în alt loc, explicit: *baza psihologică* este „*firea, felul de a fi (essentia, ουσία, Wessen, manière d'être)* al psihicului, ca intelect și sentiment³¹¹. Tot aici, se specifică faptul că fonetismul unei limbi este determinat de conformația organelor articulatorii ale vorbitorilor limbii respective și de deprinderile articulatorii înnăscute, iar faptele morfosintactice și lexicale de psihicul, de cultura, de afectul etc. vorbitorilor. Philippide nu are în vedere numai grupurile etnice (cum se afirmă adesea), ci și baza de articulație și baza psihologică specifică unui individ: „Chiar la unul și acelaș individ, cu vremea, cu atît mai mult de la o generație la alta, chipul de a gîndi se schimbă, și anume în măsură mai remarcabilă de cum se schimbă organe-

³⁰⁹ G. Ivănescu, în *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXIX, face precizarea că sintagma *baza de articulație*, cu această accepțiune („organele articulatorii și tendințele articulatorii înnăscute ale acestora“) a fost creată de G. I. Ascoli, pe la mijlocul secolului al XIX-lea; ulterior și-au însușit conceptul neogramaticii C. Nigra și H. Osthoff, de la care l-a preluat Philippide (vezi și A. Philippide, *Introducere în știința limbii*, în *Opere alese*, p. 264).

³¹⁰ *Originea românilor*, II, p. 294; cf. și p. 299–300.

³¹¹ *Op. cit.*, p. 278.

le articulatorii ..., schimbarea cugetării este în adevăr o cauză a schimbării limbii. Eu am numit această cauză *lămurirea psihică a cunoștințelor* [în *Principii, și baza psihologică, în Originea românilor*]³¹². Se impune mai întâi precizarea sensului termenului *bază* din doctrina lui Philippide – Ivănescu. Accepțiunea clară apare într-un articol în care Ivănescu prezintă concepția lui Philippide, însoțită de propriile observații critice și de câteva lămuriri: „Nous appelons *base* toute réalité qui détermine l'existence d'une autre réalité”³¹³. Așadar, baza de articulație și baza psihologică determină existența, felul de a fi și de a deveni al limbii; aceste realități se găsesc însă în afara limbii, în om; ele nu aparțin limbajului. O definiție propriu-zisă a limbajului în funcție de aceste determinări nu se află în opera lui Philippide; ea este reconstituită, în sensul doctrinei acestuia, de Ivănescu: „Le langage n'existe que parce qu'il existe un contenu psychique ou intellectuel, qui doit être communiqué aux autres membres de la collectivité linguistique. Ce contenu psychique ou intellectuel constitue une des bases du langage: la base psychique et intellectuelle, l'affectivité, le tempérament, la pensée et la culture ... Le contenu n'est pas un élément du langage. Le langage est constitué seulement par les éléments matériels³¹⁴ qui expriment le contenu, qui ont cette fonction d'exprimer un contenu. Ces éléments matériels s'identifient aux vibrations de l'air, produites par certains mouvements des organes articuloires et perceptibles par les membres de la communauté

³¹² *Introducere în știința limbii*, în *Opere alese*, p. 272.

³¹³ *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, București, 1969, p. 247.

³¹⁴ Philippide, în *Originea românilor*, II, formulase aceași idee, anume că „limba se alcătuiește numai din semnele materiale și din legătura lor asociativă cu diversele sensuri, și că sensurile rămân în afara limbii, concepție care îl apropie de L. Bloomfield”, cum remarca G. Ivănescu, în *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXX; cf. și p. XXXII.

linguistique. Mais ces mouvements psycho-physiologiques qui s'intègrent dans l'acte de communication et font donc partie du langage ne sont pas possibles sans l'existence des organes articulatoires, qui constituent une seconde base pour le langage, la *base articulatoire* ou *matérielle*. Elle est constituée par *l'ensemble des habitudes articulatoires innées*, elles-mêmes déterminées, en grande partie, par la conformation des organes articulatoires. Cette conformation des organes articulatoires n'est pas la même sur tout le globe, comme l'affirment certains linguistes, mais elle varie d'un dialecte à l'autre, d'un peuple à l'autre³¹⁵. Din faptul că realitatea lingvistică are o *bază de articulație* (sau *articulatorie* ori de *articulare*) și o *bază psihologică* (sau *spirituală* ori *intelectuală*), ca rezultat al manifestării în limbă a celor două părți constitutive ale omului, care produc limba, și anume trupul și sufletul sau spiritul³¹⁶, denumite, la rîndul lor, *bază de articulație* și, respectiv, *bază psihologică*, în opera lui Philippide, ca și în aceea a lui Ivănescu, aceste sintagme se întîlnesc în contexte care vizează atît limbile, ca produse ale organelor articulatorii și ale psihicului uman, cît și vorbitorii, ca creatori ai limbilor prin acțiunea organelor articulatorii și a psihicului: *baza de articulație* ori *baza psihologică a limbii române* (sau *latine, albaneze* etc.) și *baza de articulație* ori *baza psihologică a românilor* (sau *a latinilor, albanezilor* etc.). Tot așa este formulată și constatarea că *baza articulatorie* și *baza psihologică* variază de la o limbă la alta (ori de la un dialect la altul), dar și de la un popor (ori de la un grup etnic) la altul sau de la individ la individ ori chiar la același individ (în funcție de vîrstă). În amîndouă situațiile, bazele articulatorii și psihologice se raportează la limbă, ca realități exterioare acesteia.

³¹⁵ *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique*, p. 247.

³¹⁶ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XXXIX.

Ambele baze, articulatorie și psihologică, se creează și evoluează conform unor legi, baza articulatorie după legile fizicii, naturii, iar baza psihologică după legile psihicului (care aparține tot naturii); ele se manifestă în limbă ca ansambluri de elemente coerent structurate (= sisteme), guvernate de reguli și, în consecință, cu evoluții pe care lingviștii le pot explica și chiar anticipa: „Că psihicul ... ar fi ceva neregulat și fără legi, liber, este contra logicii, căci psihicul, macar că psihic, este tot natură și nu se poate ca o parte din natură să fie supusă la legi, iar ceialaltă nu ... Ba dacă-i pe aceea, dacă adecă trebuie numaidecît să stabilesc cu logica vreun raport de dependență între cele două feluri de fenomene, fizice de o parte și psihice de alta, apoi, mai degrabă decît o dependență a fizicului de psihic, aș stabili o dependență contrarie și mi-aș închipui parcă o asemănare între psihic și lucrurile abstracte (adecă fără substrat) din lumea fizică, așa că mi-aș închipui psihicul de același soi cu forma, și culoarea, și mirosul, și sunetul, și duritatea, adecă ceva care, ca și acestea, ar sta lipit de substratul concretului și ar dispărea odată cu compoziția lui, încît, după cum prin moarte dispar actualele abstracte fizice ale corpului omenesc, tot astfel ar trebui să dispară prin moarte și abstractul psihic al acestui corp; căci abstractele dispar și persistă numai substratul în diferite stări de combinație a elementelor sale (care vor fi acelea!)”³¹⁷.

³¹⁷ *Originea românilor*, II, p. 273; cf. și p. 294. Aceeași idee susține și în *Pseudoștiință contemporană*, în „Viața românească”, VI, 1911, XXIII, p. 58, unde combate concepția Elisei Richter: „Și dacă fenomenele fonetice pleacă din *Psyche*, este aceasta un motiv ca la ele să nu se observe regularitatea și exactitatea matematică din fenomenele fizice? *Psiche* nu face și ea parte din natură, întocmai ca și fenomenele fizice? Este posibilă, în general, neregularitatea? Nu cumva această neregularitate este bazată numai pe extraordinar de marea variabilitate a fenomenelor psihice, pe care conștiința, cea atît de mult lăudată nu o poate stăpîni nici măcar atît cît, foarte necomplet de altfel și pe acest din urmă teren, stăpînește fenomenele fizice?”.

Ivănescu constata că Philippide, în *Originea românilor*³¹⁸, lărgeste conceptul de lege al neogramaticilor, extinzându-l de la realitatea cercetată, la conștiința, la gândirea omului despre această realitate, „subsumînd la legi chiar regulile de vorbire valabile pentru un singur individ și înțelegînd prin legi și toate constatările generale ale teoriei limbii”³¹⁹. În același timp, Philippide se pronunță împotriva neolingviștilor (în special M. Bartoli și J. Gilliéron), care respingeau existența legilor în limbă, supraestimînd inovația și creația lingvistică, pe care lingvistul ieșean le admitea, dar într-o relație rațională: „Pentru ce împrumutul, imitația n-ar avea norme și pe terenul limbii? Dar nu-i tot numai imitație în limbă. În timp, limba nu-i numai imitație, de la generație la generație, de la părinte la copil, de la uzul unui individ la vorbirea ocazională a acestuia, ci și creație, căci neconținut pe baza modelului se formează o nouă copie, care nu-i identică cu modelul”³²⁰. Prin concepția sa, Philippide se îndepărta și de spiritualismul contemporan, cultivat de K. Vossler și de Cercul lingvistic de la Praga, care susțineau că transformarea fonetică este rezultatul unui fenomen spiritual de imitație³²¹.

Organele articulatorii și psihicul (= spiritul) constituie, așadar, elementele fără de care nu este posibilă nici formarea și nici evoluția limbilor. În consecință, – conchide Philippide – „limba se schimbă pentru că se schimbă organele articulatorii” și „pentru că se schimbă psihicul”³²². De aceea, baza de articulație și baza psihologică constituie și principalele cauze de schimbare a limbilor. Continua adaptare a sistemului fonetic al unei limbi la o bază articulatorie nouă, rezultată

³¹⁸ Vol. I, Iași, 1925, p. 371–386.

³¹⁹ *Op. cit.*, p. XXXI.

³²⁰ *Originea românilor*, I, p. 371; cf. p. 372–386.

³²¹ Vezi G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 302 și 357.

³²² *Op. cit.*, II, p. 245; cf. p. 281.

prin amestec etnic sau modificată în timp, prin succesiunea generațiilor, produce schimbări fonetice regulate, formulate de lingviști ca legi fonetice³²³. Iată, de pildă, discuția făcută de Philippide în legătură cu transformarea sunetului *a* latinesc neaccentuat în românescul *ă*, edificatoare pentru modul general de înțelegere a schimbărilor fonetice, determinate de o anumită bază de articulație (conformația organelor articulatorii și habitudinile articulatorii ale unor anumiți vorbitori) și de fiziologia sunetelor: „Să lăsăm, deci, pretenția de a explica schimbările sunetelor prin cauze psihice, ba prin eufonie, ba prin răpeziciunea cugetării, ba prin schimbarea la față a cunoștințelor, și să rămânem, pentru a explica schimbarea, pe terenul unde se explică producerea; pe sunete le produc organele fizice ale vorbirii, și tot acele organe fizice care le produc, trebuie să le fi și schimbând, și anume, trebuie să le fi schimbând pentru aceea că instrumentele, pe care organele vorbirii le fac, nu pot fi niciodată aceleaș, și nu pot fi niciodată aceleaș mai întâi pentru că organele vorbirii înseș nu sînt aceleaș de la un moment la altul (toate lucrurile sînt într-o schimbare veșnică), și apoi, pentru că, din aceeaș pricină a veșniciei schimbări, nici instrumentele făcute de organele vorbirii nu pot fi aceleaș de la un moment la altul. Și cînd instrumentul se schimbă, se schimbă și sunetul. Lucrul este foarte firesc, foarte logic, după cele ce videm în lumea toată, și foarte lesne de priceput, cînd este vorba de aceea că *sunetul se schimbă, nu rămîne acelaș*. Dar, – atrage atenția autorul – lucrul nu-i lesne de priceput, cînd este vorba de aceea că *sunetul se schimbă în aceeaș direcție*. Și tocmai aceasta-i cauza pentru care sunetul se schimbă, că anume articulația lui, instrumentul cu care el

323 Vezi G. Ivănescu, *Les lois fondamentales de l' évolution linguistique*, p. 247-248, și Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XXVIII.

se produce se schimbă în aceeaș direcție, până ce devine un instrument nou, care produce un sunet cu alt timbru decît timbrul sunetului de mai înainte ori, în tot cazul, un instrument care funcționează altfel de cum funcționase până acum din punct de vedere al duratei vibrațiilor, al amplitudinii lor, al numărului lor în unitatea de timp, așa că sunetul are altă durată, alt accent expirator, alt accent muzical decît avusese sunetul de mai înainte. Și dacă *a* neaccentuat, de pildă, s-a schimbat în *ă* în românește, cauza este că limba a articulat neconținut altfel pe *a*, dar nu în felul acela că ar fi deplasat articularea în toate direcțiile împrejurul unui punct, căci atunci timbrul sunetului ar fi rămas aproape acelaș în vorbirea ocazională, și noțiunea lui *a*, uzul lui ar fi rămas neschimbat, ci în felul acela că deplasarea articulației s-a făcut în mod constant în aceeaș direcție, spre palatul moale, așa că limba, de unde mai înainte articulasese aproape în stare de repaos, a ajuns să articuleze cu partea ei posterioară apropiată de palatul moale. Care-i cauza pentru care schimbarea articulației se face în aceeaș direcție? Despre aceea că sunetul se schimbă pentru că se schimbă articularea lui fizică au gîndit și au scris mulți ..., dar toți au înțeles lucrul ca *bază de articulare*, că adică sunetul se schimbă pentru că organele articulatorii nu mai sînt aceleaș. Faptul acesta însă, că organele articulatorii nu mai sînt aceleaș, baza de articulare explică pentru ce sunetul se schimbă *altfel*, dar nu pentru ce se schimbă el în general. Ar putea fi baza de articulare oricare, chiar foarte puțin schimbată de cum fusese, și cu toate acestea sunetul s-ar schimba, și cu toate acestea organele articulatorii l-ar articula tot schimbat în aceeaș direcție. Baza de articulare, considerată, pentru a pricepe mai lesne ce vreau să spun, în firea ei mai marcantă, explică, de pildă, pentru ce în limba română *a* neaccentuat s-a prefăcut în *ă*, iar în limba franceză s-a prefăcut în *e*, dar nu

explică pentru ce s-a prefăcut în *ă* și în *e*³²⁴. În *Istoria limbii române*, Ivănescu reia discuția în sensul propus de Philippide, cu noi lămuriri: „Dacă un sunet este *ă* sau este *e*, dacă el este *î* sau este *i*, aceasta se explică prin forma pe care o capătă organele articulatorii în timpul articulării sale. Astfel, la articularea vocalelor *ă* și *î* este necesară, pe lângă o anumită deschidere a gurii, și o ridicare a părții posterioare a limbii spre vâlul palatului (omușor); la articularea vocalelor *e* și *i*, pe lângă o anumită deschidere a gurii, este necesară o ridicare a părții posterioare a limbii spre palatul tare (cerul gurii). Dacă însă unele popoare nu au *ă* și *î*, ci numai *e* și *i* (pe lângă alte vocale) (de exemplu italienii), aceasta înseamnă că, la acele popoare, în starea de repaos a organelor articulatorii, partea posterioară a limbii stă în mod normal în fața palatului tare, iar nu în fața vâlului palatului. Firește, popoarele respective pot pronunța și pe *ă* și *î*“ (p. 8).

În general, – constata Ivănescu – lingviștii (W. Meyer-Lübke, J. Vendryes, S. Pușcariu și alții) acceptă tendințele sau deprinderile articulatorii ca factor determinant al formării și evoluției fonetice a unei limbi. A fost respinsă ideea potrivit căreia conformația organelor articulatorii ar avea un rol decisiv în apariția și transformarea limbilor³²⁵. Or, la Philippide conformația constituie factorul hotărîtor în manifestarea bazei de articulație, fără a nesocoti rolul deprinderilor articulatorii, în împrejurări determinate. Habititudinile sau deprinderile articulatorii au fost admise în teoria substratului, care, în concepția lui Philippide, reprezintă doar un aspect al problemei: „Cu totul altă chestiune este aceea a influinții

³²⁴ *Op. cit.*, II, p. 281–282. Vezi și *Introducere în știința limbii*, în *Opere alese*, p. 269.

³²⁵ Philippide se referea numai la W. Meyer-Lübke și F. de Saussure, care se pronunțaseră împotriva bazei de articulație. Vezi A. Philippide, *Introducere în știința limbii*, în *Opere alese*, p. 269.

limbii autohtone asupra limbii nouă adoptate. Aici nu este vorba de modificările pe care un fizic și un psihic deosebite le vor produce în limba adoptată, ci de influința directă pe care limba părăsită o va fi putut avea asupra limbii adoptate. Aici este vorba de *deprinderi*. Influența bazei de articulație și celei psihologice nu presupune nici o deprindere. Te-ai dezvățat de tot de sunetele pe care le produceai, de simboalele de care te serveai, de lucrurile și de raporturile pe care le simbolizai, ai devenit robul străinului, ai adoptat *complect* și *perfect* (ca să presupunem un caz extrem, care ar fi, de pildă, acel al sașilor românizați de care vorbește S. Pușcariu) sunetele lui, cuvintele și formele gramaticale ale lui, cunoștințele lui. Dar nu ți-ai putut schimba nici sîngele, nici mintea (ca să vorbim popular), și cu vremea ai schimbat după firea ta proprie fizico-psihică și sunetele, și simboalele, și înțelesurile acestora. Dincoace, la influința limbii autohtone asupra limbii adoptate, ai a face cu deprinderi de care nu te-ai putut dezbăra: ai păstrat niscăi cuvinte, niscăi forme gramaticale, niscăi anumite cunoștinți de lucruri și de raporturi, chiar niscăi anumite sunete. Cu totul altă chestiune e aceasta, dar n-a fost niciodată separată preciz de chestiunea bazelor de articulații și psihologice³²⁶. Prin baza de articulație și baza psihologică sînt explicate de Philippide tocmai schimbările survenite după formarea unei limbi noi³²⁷. Transformările ulterioare „constau în înlocuirea articulațiilor care nu mai sînt în consonanță cu baza de articulație prin altele, care încep a fi sau sînt în spiritul ei”³²⁸. Așadar, în doctrina Philippide – Ivănescu, schimbările fonetice nu sînt decît adaptări ale limbii la o bază de articulație nouă, care

³²⁶ *Originea românilor*, II, p. 303.

³²⁷ Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXIV.

³²⁸ Id. ib., XXXV. Vezi și *Les lois fondamentales de l' évolution linguistique*, p. 248.

poate fi: 1) aceea a poporului cucerit sau aceea care s-a creat prin amestec cu alte popoare; și 2) aceea provenită prin evoluția firească a bazei articulatorii a indivizilor vorbitori, în timp. Astfel concepînd lucrurile, era firesc ca Philippide să suspecteze că F. de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, predat la universitatea din Geneva, între anii 1906–1911, „confundă baza de articulație, care este o cauză pentru care sunetele se schimbă în aceleași împrejurări la unii oameni într-un fel și la alți oameni într-alt fel, cu capacitatea ori incapacitatea de a pronunța în mod absolut un sunet oarecare. Dacă cineva este capabil ori incapabil în mod absolut de a pronunța un sunet oarecare, aceasta face parte din baza de articulare, dar nu este baza de articulare însăși, acest lucru se comportă față de baza de articulare ca specia față de gen, ca particularul față de general”³²⁹. De aici, rezultă pentru Philippide, că „altceva e să constăți că rase deosebite pot vorbi limbi asemenea, provenite din aceeași limbă, și altceva e să constăți că comunitatea de rasă se manifestă în limbă ori ba ... Doar singur exemplul limbilor romanice ar fi suficient să probeze că ar fi o naivitate să susțină cineva că ar exista vreun *raport necesar* între comunitatea de rasă și comunitatea de limbă. Dar aceasta e cu totul altceva decît a constata că rasa s-ar manifesta în limbă ori ba. Românii vorbesc tot limba latinească, ca și francezii, și ar fi o naivitate să creadă cineva că ar aparține pentru aceea numaidecît la aceeași rasă. Dar în chipul cum s-a dezvoltat limba latină la Dunăre, pe de o parte, și la Sena, pe de alta, nu cumva se manifestează rasa românească, de o parte, și cea franceză, de alta? Aceasta e adevărata chestiune de rasă, pe care Saussure o pune numai în titlul discuției sale, (*Langue et race* ...), dar în discuția sa n-o atinge deloc”³³⁰. G. Ivănescu

³²⁹ *Op. cit.*, p. 249–250.

³³⁰ *Op. cit.*, p. 250.

face, în spiritul doctrinei lui Philippide, completările necesare în vederea clarificării controversatei probleme, prin invocarea unor aspecte noi, precum acelea că baza de articulație se manifestă și „prin preferința de a articula un sunet sau altul“ și că „înlăturarea unei pronunții într-un moment oarecare din istoria unei limbi nu înseamnă numai decît imposibilitatea de a realiza acea pronunție, fenomenul putîndu-se explica prin preferința pentru alte articulații ...; baza articulatorie poate pronunța sunete care sînt în spiritul ei, dar și altele, nepotrivite cu ea ...; acestea din urmă sînt cu vremea înlăturate“³³¹.

În *Originea românilor* (II, p. 306–309), în excursul *Baza de articulație și baza psihologică*³³², Philippide vorbește și despre împrumuturi lingvistice de la individ la individ, de la un (sub)dialect la altul sau din limbile vecine, ca despre o cauză generatoare de schimbări, distincte de cele produse de baza de articulație și de baza psihologică: „Cu totul altă chestiune este aceea a împrumutului. Împrumutul pe care, considerat ca o cauză de schimbare a limbii, eu l-am numit *amestecul vorbirilor*³³³ în ale mele *Principii*, și care constituie în mare parte acel așa-numit moment sociologic, cu care paradează de o bucată de vreme limbiștii (Vezi A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, pag. 48, 110–129, 230–271), este în sînul uneia și aceleiași limbi agentul principal de unificare, de uniformizare, prin ștergerea, pe de o parte, a deosebirilor de la individ la individ și de la dialect la dialect, și prin lățirea, pe de

³³¹ Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XXXV; cf. *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 18.

³³² În *Opere alese*, p. 395–398, subcapitolul *Împrumutul ori amestecul vorbirilor, așa-numitul moment sociologic*.

³³³ Sintagma *amestecul vorbirilor* (= împrumutul lingvistic) era uzuală în lucrările românești din secolul al XIX-lea, la T. Cipariu, B.-P. Hasdeu și alții. Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, în LR, XXXII, 1983, nr. 2, p. 91.

altă parte, a unui fenomen care de la capul locului a aparținut unui individ, unui grup de individe, unui dialect. În sînul uneia și aceleiași limbi, împrumutul este ca o boală molipsitoare, care se lățește pe întinderi mai mult sau mai puțin mari și atinge pe unii indivizi mai mult decît pe alții. Împrumutul însă are loc în mare grad și de la o limbă la alta. Tot felul de elemente poate împrumuta o limbă de la altă limbă. Se pot împrumuta sunete, cuvinte, forme gramaticale, înțelesuri de cuvinte și de forme gramaticale... Există însă o remarcabilă gradație din punct de vedere al ușurinții cu care se face împrumutul. Cel mai lesne anume se împrumută cuvintele; mai greu cu mult se împrumută formele gramaticale; cel mai greu se împrumută sunetele³³⁴. La Philippide, ideea de împrumut se complică³³⁵ atunci cînd are în vedere, de pildă, elemente lexicale românești împrumutate din albaneză sau fapte morfosintactice, precum înlocuirea infinitivului prin propoziții subordonate, ori morfologice, precum formarea viitorului cu *vrea* etc., fenomene comune limbilor balcanice, produse sub influența limbii grecești. În asemenea cazuri, Philippide consideră îndreptățită și admiterea unei influențe a bazei psihologice sau a limbii autohtone, această din urmă ipoteză avansată de Miklosich și Schuchardt³³⁶, fără ca vreuna din soluții să poată fi considerată arbitrară: „Ar fi trebuit învățații să dea vreo îndrumare asupra acelor fenomene, care într-adevăr nu se pot explica nici prin bazele de articulație și psihologice, nici prin deprinderea căpătată de la limba autohtonă, ci numai prin împrumut. Dar acest lucru nu l-au făcut. Și nici nu l-ar fi putut face. Numai atunci cînd apar în limbă

³³⁴ *Op. cit.*, p. 306.

³³⁵ G. Ivănescu, în *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 198'-199', 201' surprinde cîteva inconsecvențe și erori făcute de Philippide în tratarea chestiunii împrumutului.

³³⁶ *Vezi op. cit.*, p. 307; însuși Philippide concepe uneori baza psihologică și ca substrat.

simboale (cuvinte și forme gramaticale), care nu se pot explica prin materialul limbii adoptate ori prin onomatopee și sunete reflexe, și pentru care n-ai nici un motiv de a presupune că s-ar datori moștenirii din limba autohtonă, dar care se găsesc ca ceva obișnuit și normal în limbi străine cu totul altele, poți spune cu siguranță că acele simboale sînt împrumutate³³⁷.

Baza psihologică, identificată cu psihicul individului vorbitor sau al unui grup etnic oarecare, este răspunzătoare de felul de a fi și de transformările faptelor morfosintactice și lexicale ale unei limbi. În psihic, Philippide includea toate manifestările spirituale, adică și intelectul (gîndirea și cunoștințele), afectul și voința. De aceea, Ivănescu, în doctrina sa, va considera mai potrivită denumirea *baza intelectuală* sau *spirituală*³³⁸. Și în acest capitol, Ivănescu nuanțează și dezvoltă teoria magistrului său. El va distinge în baza spirituală două realități diferite: a) gîndirea, concepută ca elemente formale și de conținut, și b) psihologia specifică vorbitorului, respectiv grupului etnic³³⁹, și va urmări modul în care fiecare din acestea se reflectă în stările și schimbările lingvistice. Sanționînd anumite soluții din vechile direcții de cercetare a limbajului, Ivănescu propune un nou mod de înțelegere a lucrurilor. Mai ales în legătură cu gîndirea ca act, implicată în vorbire, el remarcă, între altele, că „s-a făcut o greșală destul de mare cînd s-au redus toate deosebirile de structură morfologică și sintactică dintre diversele limbi la deosebiri de psihologie etnică, pierzîndu-se cu totul din vedere că gîndirea umană

³³⁷ *Op. cit.*, p. 307. Vezi și p. 308.

³³⁸ Vezi Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XXIX, *Istoria limbii române*, p. 10.

³³⁹ Vezi *Istoria limbii române*, p. 4, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 33–34. Aici, Ivănescu precizează că, deși în lucrările sale Philippide a avut în vedere ambele aceste accepțiuni ale bazei psihologice, nu le-a definit riguros și nu le-a diferențiat explicit.

este relativ aceeași pretutindeni. Într-adevăr, – precizează autorul – sensurile sintactice și morfologice sînt pretutindeni aceleași, numai modul lor de exprimare este divers, ele recurgînd, în acest scop, fie la topica cuvintelor în frază, fie la terminații, fie la cuvinte aparte: prepoziții, postpoziții etc. Chiar lipsa unor anumite forme gramaticale, ca articolul, sau a unor anumite conjuncții subordonatoare nu trebuie interpretată în sensul că popoarele care vorbesc astfel de limbi nu gîndesc sensul exprimat prin articol și sensurile exprimate prin acele conjuncții. Trebuie să admitem numai că aceste sensuri nu au exprimare lingvistică³⁴⁰... Abia dacă am putea admite o deosebire de la un popor la altul în ce privește topica elementelor componente ale judecății ..., care, desigur, determină însăși topica elementelor vorbirii, căci nu ne putem explica altfel ordinea cuvintelor din greacă, latină, germană, rusă etc., față de ordinea cuvintelor din română, bască etc., decît ca un reflex al unor fapte de gîndire. Noi am conchide, așadar, că chipul de a gîndi este aproximativ același la toți oamenii de pe glob, că, deci, baza logică sau spirituală a limbajului omenesc, bineînțeles întru cît este vorba de conceperea raporturilor dintre lucruri, este pretutindeni aproximativ aceeași. Dar dacă astfel stau lucrurile, schimbarea bazei logice (sau, mai bine zis, spirituale) a limbii de la o vreme la alta sau de la un popor la altul nu mai poate varia decît în ce privește elementele de conținut, adică cele care au ca expresie cuvintele. Acestea variază însă foarte mult de la o epocă la alta, de la un popor la altul, de la o categorie socială la alta, chiar de la un individ la altul, și,

³⁴⁰ Vezi și G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin în latina populară și în limbile romanice* (în „Studii și cercetări lingvistice”, VIII, 1957, p. 299–313), și *Le temps, l' aspect et la durée de l' action dans les langues indoeuropéennes* (în *Mélanges linguistique publiées à l' occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 23–61).

deci, în această privință, baza spirituală este foarte diversă și foarte schimbătoare. Putem admite că înseși limbile literare (de cultură) au altă bază spirituală decât graiurile populare, putem admite o bază spirituală deosebită chiar la fiecare individ vorbitor³⁴¹. Spre deosebire de baza de articulație care, ținând de natură, este oarbă și duce la dezorganizarea sistemului morfosintactic și al celui lexical, baza psihologică sau spirituală provoacă schimbări care urmăresc îmbunătățirea, ameliorarea sistemului lingvistic, a expresiei faptelor spirituale³⁴², bulversate de acțiunea bazei articulatorii: „Schimbările impuse de baza articulatorie a limbii sînt inutile, judecate fiind din punctul de vedere al funcției limbii, căci rostul limbilor nu este acela de a se schimba mereu, ci acela de a servi ca mijloc de înțelegere între oameni și de a încorpora în ele viața spirituală a popoarelor³⁴³. Cum am văzut, Philippide constata că evoluția celor două baze este inegală, în sensul că baza psihologică (gîndirea, cultura, afectul, voința, mai puțin temperamentul) se schimbă mult mai repede decât baza articulatorie. Dar precizările necesare referitoare la aceste aspecte vor fi dezvoltate ulterior de G. Ivănescu, precum vom arăta în capitolul final, *A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene*.

³⁴¹ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 37–39.

³⁴² Vezi G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII, XLV, și *Istoria limbii române*, p. 5.

³⁴³ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 12.

Istoria limbii române

Istoria limbii române și istoria poporului român l-au pasionat pe A. Philippide încă din tinerețe. Va fi fost influențat, în cultivarea acestui domeniu, nu numai de istorismul epocii, ci și de opera străbunului său, Dimitrie Philippide, a cărei lectură timpurie îi va fi orientat evoluția spirituală. A debutat, cum am văzut, cu lucrări pe diverse teme cu caracter istoric: *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut* (1881), *Cronica lui Hur* (1882), *Introducere în istoria limbei și literaturii române* (1888). Titlul integral al *Principiilor, Istoria limbii române. Volumul întâi. Principii de istoria limbii* (1894), vădește intenția lui Philippide de a redacta o istorie a limbii române, în care prim volum, reprezentînd o introducere în materia propriu-zisă, a fost expusă numai doctrina lingvistică, pe baza căreia urma a se edifica proiectata *Istorie a limbii române*³⁴⁴. Apogeul cercetării istorice îl va atinge în *Originea*

³⁴⁴ Încă din 1893, Philippide îi anunța lui H. Suchier intențiile sale: „Voi adapta la limba românească principiile lui Paul și Gabelentz. Voi face apoi istoricul în timp și în spațiu al fenomenelor – fonologice, morfologice și sintactice – ale acestei limbi, servindu-mă cit voi pute și de compararea celorlalte limbi neolatine. La acest istoric voi utiliza inscripțiile, monumentele limbei latinești populare și literatura românească din sec[olele al] XVI-lea, [al] XVII[-lea], lăsînd cercetarea cu de-amăruntul a acestor izvoare pe socoteala studenților – ca lucrări de seminar. [Philippide a condus un singur seminar, în cursul anului 1909–1910, despre tablele cerate; vezi G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 10; Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 55]. Voi ave, în sfîrșit, în vedere mai ales elementul latin, atingîndu-mă de cel slav, grec, turc etc. numai la cea de pe urmă nevoie” (*Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 91–92).

românilor, lucrare monumentală, în două mari volume, primul subintitulat *Ce spun izvoarele istorice* (1925), însumând 889 de pagini, al doilea, *Ce spun limbile română și albaneză* (1928), de 829 de pagini.

Deși între operele lui Philippide nu figurează vreo carte cu titlul expres *Istoria limbii române*, aceasta nu înseamnă că lingvistul ieșean nu a elaborat și o asemenea lucrare³⁴⁵. „Istoria propriu-zisă a limbii române Philippide a făcut-o la cursurile sale” – precizează Jordan³⁴⁶. Este vorba de ciclul de prelegeri, intitulat *Istoria limbii române*, ținute timp de aproape patruzeci de ani în fața studenților ieșeni³⁴⁷. Acest ciclu cuprindea urmă-

³⁴⁵ D. Macrea, în articolul *Alexandru Philippide*, din vol. *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, p. 186, credea că *Istoria limbii române* plănuită de Philippide nu ar fi fost realizată niciodată în această formă, ci numai sub titlul *Originea românilor*.

³⁴⁶ Vezi *op. cit.*, p. 83.

³⁴⁷ G. Ivănescu a elaborat, în colaborare cu subsemnata, între anii 1977–1987, și o ediție a acestor cursuri, în afară de volumul *Opere alese. Teoria limbii*, apărut în 1984. Lui G. Ivănescu îi aparține concepția lucrării și cea mai dificilă parte din realizarea acestei ediții. El a copiat textul din versiunea nouă a cursurilor dictate de Philippide, în perioada de după 1916 (caietele I. Lăzărescu, Virginia Ghibu, Lucia Pop), devenite text de bază al ediției, și tot el a redactat, în cea mai mare parte, notele explicative de subsol. Rolul meu a fost limitat: am copiat prelegerile din versiunea veche (caietul M. Costăchescu, aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iași), parțial, notele de curs ale lui I. Jordan și câteva capitole din caietele mai noi (Lucia Pop), am confruntat, ori de câte ori profesorul mi-a cerut, pasaj cu pasaj, versiunea veche cu cea nouă, semnalând, cu indicațiile adecvate, locurile în care existau modificări, eliminări sau adaosuri de text, am verificat corectitudinea trimiterilor la textele tipărite ale lui Philippide (în special la *Originea românilor*), am colacionat dactilograma cu manuscrisul. Toate aceste operații au beneficiat de controlul lui G. Ivănescu. Din păcate, *Istoria limbii române* nu era terminată când a murit profesorul meu (în 1987), astfel că, prin forța împrejurărilor, a trebuit să pun la punct ultimele subcapitole ale cursului *Istoria formelor românești* (*Verbul*, ultima parte, *Participiul și Derivarea*). În condițiile date, finalizarea și definirea volumului în vederea tipăririi mi-a revenit integral. Pentru unele operații importante, necesare realizării optime a oricărei ediții

toarele cursuri universitare: *Originile poporului român și ale limbii române*, *Latina populară*, *Istoria sunetelor românești* și *Istoria formelor românești*. Materia acestora a constituit scheletul pe care s-a construit, în timp, *Originea românilor*. Astfel, *Originile* și *Latina populară* schițează conținutul volumului I al *Originii românilor*, iar *Istoria sunetelor* și *Istoria formelor românești*, conținutul volumului al II-lea al acestei lucrări. Dacă *Originea românilor* este, mai ales datorită extremei bogății a materialului lingvistic comentat și a numeroaselor precizări, explicații și divagații, greu de studiat, fiind pentru cei mai mulți o carte care se consultă numai³⁴⁸, cursurile sînt, în general, sintetic prezentate, foarte clare și chiar atrăgătoare³⁴⁹. Asta nu înseamnă că prelegerile lui Philippide sînt altceva decît compendii de lingvistică românească, accesibile și necesare în primul rînd celor interesați și dedicați muncii științifice. Despre importanța prelegerilor profesorului său vorbește convingător G. Ivănescu: „Aceste cursuri ale lui Philippide interesează și astăzi tot așa de mult ca și în vremea cînd trăia Philippide; căci, după cum se știe, nici pînă astăzi nu s-au publicat gramatici istorice mai dezvoltate ale limbii române, iar

(corecturi, verificări și reverificări, întocmirea indicilor etc.) am apelat la ajutorul tinerei mele colege, Luminița Botoșineanu, care, apropiindu-se și în acest mod de textele lui Philippide, va continua, firește, cu un plus de atașament și de responsabilitate opera magistrului nostru. Nădăjduiesc ca anul acesta volumul să apară la Editura Polirom, unde a fost predat în urmă cu cîțiva ani. Deoarece nu este încă tipărită această lucrare excepțională, atît prin concepție (urmează modelul editării cursurilor lui F. de Saussure), cît și prin bogăția conținutului ei, în cele ce urmează voi prezenta principalele idei aflate aici, indicînd numai titlul cursului și capitolul din care am extras informația (nu și pagina).

³⁴⁸ Vezi D. Macrea, *Alexandru Philippide*, în *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, p. 197.

³⁴⁹ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 83, și *Memorii*, vol. I, București, 1977, p. 157.

operele de istoria limbii române publicate de Ov. Densusianu și Al. Rosetti nu fac în toate privințele serviciul de gramatici istorice ale limbii române. Singura gramatică istorică mai dezvoltată a limbii române apărută recent este aceea cuprinsă în *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic*, publicată de Florica Dimitrescu și colaboratorii ei, București, 1978³⁵⁰. Se adaugă la aceasta, cursul de gramatică istorică (netipărit), predat de profesorul V. Arvinte la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, pe care l-am auzit în anul universitar 1971-1972, excepțional ca structură și informație, în care se resimte, firește, influența profesorului nostru, G. Ivănescu, și, în general, spiritul Școlii lingvistice ieșene.

Cursurile de istoria limbii, ca și cele de teoria limbii, au cunoscut două redacții, care evidențiază, la rîndul lor, două concepții ale savantului: o redacție veche, de prin anii 1893 pînă prin 1914-1918, și o alta nouă, formată în perioada elaborării *Originii românilor*³⁵¹. Între cele două redacții există diferențe substanțiale. Versiunea veche reflectă multe din ezitățile și îndoielile lui Philippide, pe care ulterior și le-a clarificat, conține un material, prin forța lucrurilor, mai sărac, dar și informații interesante, la care mai tîrziu a renunțat, precum indicațiile asupra pronunțării sunetelor latine (preluate din *Gramaticii latini*, lucrarea lui H. Keil, fostul său profesor de la Halle), capitolul despre accent, capitolul despre derivare etc.³⁵² Redactarea acestor cursuri a solicitat un efort extraordinar din partea autorului, în condițiile în care lipsa cărților fundamentale din bibliotecile românești constituia o problemă pe care apelul la librari și anticari nu o putea rezolva întrutotul.

³⁵⁰ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 85.

³⁵¹ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XLIX.

³⁵² Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. LI.

În cursul *Originea poporului român și a limbii române* (prescurtat *Origini* de Philippide și de studenții lui³⁵³), sînt tratate cîteva probleme esențiale legate de teritoriul de formare a poporului român, de ramurile românilor și ale limbii române, altfel spus, de împărțirea dialectală a românei. Aici, Philippide își propune să rezolve spinoasa problemă a originii românilor, într-o manieră diferită de a confrăților, care, în opinia lui, „învîrtesc numai argumentele lui Roesler – Tomaschek pe dos”³⁵⁴, și să-și formeze „o părere întărită pe propria cercetare a izvoarelor”³⁵⁵. În vederea obținerii unor rezultate obiective și concludente, savantul ieșean folosește mențiunile antice, bizantine, slave și apusene despre români, pentru ca pe baza lor să reconstituie modul de viață și particularitățile lingvistice ale acestora. În acest scop, au fost explorate textele scriitorilor antici greci și romani: Herodot, Polybius, Appianus, Strabon, Ptolemeus, Cassius Dio, Flavius Vopiscus, Eutropius și alții, apoi mărturiile din evul mediu despre români și popoarele barbare de pînă la întemeierea Principatelor. Sînt prezentate relatările despre vlahi³⁵⁶ ale cronicarilor bizantini Kedrenos, Kinnamos și Kekaumenos (secolele al XI-lea – al XII-lea), ale lui Nicetas Akominatos Choniates, din *De Manueto imperato-*

³⁵³ Vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. XLIX.

³⁵⁴ Scrisoare către H. Suchier (martie 1895), în vol. *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, I, p. 118.

³⁵⁵ *Ib.* Și-a menținut aceeași părere și mai tîrziu, după ce va fi parcurs mai toată bibliografia chestiunii: „este un haos de argumente pro și contra, ca la un proces cu advocați ... cîrciogari, mai ales că de multe ori autorii au amestecat patima politică în discuție. Faptele însăși, multe, puține, pe baza cărora s-a făcut argumentarea au fost scoase la iveală mai numai de străini ... Scriitorii români ... s-au mărginit numai la argumentare” (*Originea românilor*, I, p. 661–662).

³⁵⁶ Prima mențiune despre vlahii din nordul Dunării apărea la anul 1222, apoi la 1231, în actele publice maghiare de la curtea regală; documentele respective se referă la românii din Transilvania, Muntenia, Moldova și Maramureș.

re (secolul al XII-lea), ale Annei Comnena, fiica împăratului bizantin Alexios Comnenos (secolul al XI-lea), ale rabinului Veniamin din Tudela, ale cronicarului rus Nestor (secolul al XI-lea), ale notarului regelui Bela (secolul al XIII-lea) și mențiuni din diferite acte de danie de la mănăstirile medievale din nordul și din sudul Dunării, inclusiv de pe coastele Dalmației etc., din care sînt extrase cuvinte românești sau cu fonetism și forme românești, în special toponime și antroponime³⁵⁷. În prelegeri, ca și în primul volum al *Originii românilor*, Philippide dă în traducere românească (uneori în rezumat) pasajele din opera acestora referitoare la populațiile autohtone care au locuit odată pe ambele maluri ale Dunării. El a înregistrat astfel tot ce se știa pînă la acea dată „asupra pomenirilor făcute în izvoarele istorice despre români pînă în secolul al XIII-lea”³⁵⁸. Pe baza acestora, a reconstituit viața politică și socială a popoarelor din răsăritul Europei din epoca romană (de pînă la Constantin cel Mare), din așa-numita epocă creștină (de pînă la Iustinian) și din epoca bizantină (corespunzătoare evului mediu din Apus).

Un loc important ocupă prezentarea rezultatelor cercetărilor istoricilor și lingviștilor români (D. Cantemir, P. Maior, Gh. Șincai, D. Philippide, M. Kogălniceanu, A. T. Laurian, B.- P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga și alții) și străini (J. Thunmann, Fr. J. Sulzer, I. C. Eder, I. Ch. Engel, B. Kopitar, W. Tomaschek, P. J. Schafarik, Fr. Miklosich, K. Hopf, R. Roesler, J. Jung, P. Hunfalvy și alții), în legătură cu care Philippide oferea și scurte informații referitoare la activitatea și la ansamblul operei lor. Cu același spirit critic,

³⁵⁷ În acest curs apar și primele liste de antroponime tracice, dacice, me-sice, ilirice și barbare din inscripțiile latinești din sud-estul european, pe care le-a completat în *Originea românilor*, vol. I (vezi G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 174’).

³⁵⁸ *Originea românilor*, I, p. 858.

profesorul nu ezita să atragă studenților atenția – pentru a-i stimula să îndrepte lucrurile – că „noi, de obicei, am combătut advocățește pe străini cu armele de ei fabricate; va mai trece mult pînă cînd un Hopf sau un Schafarik român să caute în mod cinstit și fără grabă să pătrundă întunecimile trecutului neamului nostru. Pînă atunci, de am avea măcar rezultate din lucrările străinilor și argumentări asupra lor mai complete, mai pricepute și cu mai puține greșeli de tipar”³⁵⁹. Dar nici lucrările străinilor nu-l satisfăceau, de fapt. Bunăoară, despre Roesler, „a cărei operă are toată aparența unui studiu aprofundat”³⁶⁰, conchidea că, mai ales în primele două capitole, „a lucrat precipitat și pe apucate, la întîmplare, fără sistem și fără răbdare, astfel că rezultatele la care a ajuns se pot considera ca nule”³⁶¹. Și, ca de obicei, urmează o pertinentă demonstrație.

Din documentele istorice studiate, Philippide identifică mai întîi popoarele băștinașe din estul Europei supuse romanizării: daci, geți, bastarni, panoni, iliri, dardani, breuci, scordisci, celți, moesi, bessii, sciți, sarmați, iapodi, liburni, dalmați etc., care „și-au pierdut limba băștinașă și au adoptat pe cea latină”³⁶².

Ocupația romană, începută în anul 229 î. Hr. mai întîi asupra ilirilor, s-a extins de la vestul și sud-vestul Peninsulei Balcanice spre sudul și spre nordul Dunării. Tracii au fost ultimii supuși, iar, dintre aceștia, dacii au fost ocupați după 107 d. Hr. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu populații din diferite părți ale Imperiului Roman, provenite, mai ales, din provinciile învecinate (Panonia, Dardania, cele două

³⁵⁹ Cap. *Aprecieri asupra lucrărilor despre originea românilor.*

³⁶⁰ *Ib.*

³⁶¹ *Ib. Vezi și Originea românilor, I, p. 695.*

³⁶² Cap. *Teritoriul de formare a poporului român și a limbii române. Expansiunea românilor și a limbii române. Vezi și Originea românilor, I, p. 281 și urm., p. 855.*

Moesii), dar și din altele, îndepărtate, din Asia Mică, de pildă. Se înțelege, toți acești coloniști de diverse origini vorbeau latina în relațiile lor zilnice. Însă nu toate teritoriile din Peninsula Balcanică au fost romanizate sau la fel de intens romanizate. Delimitarea zonelor (intens) romanizate s-a făcut pe baza inscripțiilor latinești și grecești, în special pietre miliare și inscripții mortuare, descoperite în spațiul balcanic. Astfel, în sudul Peninsulei Balcanice, aflat sub influența culturii grecești, au predominat întotdeauna inscripțiile grecești, fapt care demonstrează că populația din acele locuri nu a fost niciodată romanizată. Dimpotrivă, jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice (Moesia Inferior, din care făceau parte și actualele regiuni românești Dobrogea, sudul Moldovei vechi și părți din Muntenia, Moesia Superior și Dalmația) a fost, precum se știe și din documentele istorice, deplin romanizată, ca urmare a cuceririi ei de către romani. Aici, inscripțiile sînt latinești³⁶³. Asemenea inscripții lipsesc însă în estul Peninsulei Balcanice, în Panonia și în vestul Dalmației, teritorii locuite de traci, de iliri și panoni – presupuși strămoși ai albanezilor –, în cea mai mare parte neromanizați, situați în zona pe care Philippide o numea *lacuna de romanizare*. Aceasta „se întindea între râul Vrbas la apus, râurile Lașva, Bosna și Prača la sud și versantul vestic al râului Drina la răsărit. Numai la mijlocul lacunei, pe râul Bosna, începînd de la vărsătura Lașvei spre nord, pînă la Doroj, au existat rari stabilimente romane”³⁶⁴. Așadar, Philippide stabilește limitele teritoriului de formare a poporului român la sud și la vest, corectînd parțial rezultatele cercetărilor anterioare³⁶⁵. Primul

³⁶³ Vezi și Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 85.

³⁶⁴ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice. Vezi și Originea românilor*, I, p. 657–658.

³⁶⁵ Descoperirile arheologice și epigrafice ulterioare l-au condus pe H. Mihăescu, elevul lui Philippide, la concluzii parțial diferite de ale pro-

care a fixat granița pînă unde a mers romanizarea în răsăritul Europei a fost C. Jireček, în *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în *Denkschriften der Wiener Akademie*, Wien, 1902, – le preciza Philippide studenților săi. Urma prezentarea textului lui Jireček, față de care Philippide aducea însă unele obiecții: „Toate acestea, foarte adevărate, le spune Jireček, bazîndu-se pe argumente trase din inscripții, pietre miliare și monezile orașelor: «Inscripțiile, pietrele miliare și monezile orașelor din timpul Imperiului ne fac să putem stabili destul de precis limita ... ». Foarte bine, dar cum? Cum știe numai Jireček, lectorului nu spune nimic. Din cauza aceasta, cu toată autoritatea cea mare a acestui istoric, ar putea cineva să-i facă oarecare întîmpinări ... Anume, *din inscripții*, dacă nu le citează cineva în bloc, ci le cercetează cu amănunțime, se vede că teritoriul de la Serdica și, în general, partea nord-vestică a provinciei Thracia, nu era așa complet grecizată – cum spune Jireček ... Dacia Mediterranea nu prezenta aspectul pe care acest autor i-l dă, că ar fi fost bilingvă, în acel fel că o parte din ea (cea de la Remesiana și Piroto) era cu limbă latină, iar ceialaltă parte (cea de la Serdica și Pautalia) era cu limbă greacă. *Din inscripții* reiese altceva, anume că partea Daciei mediterane de la Remesiana și Piroto era cu limbă latinească, iar partea ei de la Serdica și Pautalia era bilingvă³⁶⁶. Philippide a reluat cercetarea lui Jireček, iar rezultatele studiilor sale le prezenta studenților, pentru a-i familiariza cu unele aspecte importante din viața străveche a românilor. Astfel, le vorbea despre locurile și despre vechii locuitori de la nordul

fesorerului său (vezi *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 37, 44, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 23–30, și *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București și Paris, 1978, p. 319).

³⁶⁶ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*. Pasajul se regăsește în *Originea românilor*, I, p. 70–72.

și de la sudul Dunării, leagănul poporului român, adică despre provincia romană Illyricum, în care se integrau Raetia, Noricum, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Dalmația, Moesia Superior, Dacia, și despre teritoriile din Peninsula Balcanică (de pînă la granițele Greciei), din care făceau parte Moesia Inferior, Thracia, Epirus, Macedonia, Thessalia, spații ocupate, de la vest la est, de cinci pături de popoare: munteni, iliri, epiroți, panoni și traci³⁶⁷. Între aceste popoare Philippide identifica asemănări și deosebiri de rasă, cu structuri fizice și psihice apropiate sau diferite: „Naționalitatea [= rasa] illyrilor, epiroților, pannoniilor și thracilor era una bine țărmutată, unitară. Naționalitatea muntenilor era complexă”³⁶⁸. De aici, ar rezulta diferențe de alcătuire etnică, între Dalmația „ocupată de illyri, panoni, care erau strîns înrudiți cu illyrii, și de iapodi, care erau un neam amestecat din illyri și din celți”³⁶⁹, așadar „de o populație unitară, care se poate numi illyropannonă, și Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia și Pannonia Inferior, la un loc considerate, care erau ocupate, din contra, de un complex de neamuri diferite, anume de thraci, illyri, panoni, celți, bastarni, sarmați, scythi”³⁷⁰.

În procesul romanizării au apărut două popoare: românii și dalmații, vorbitoare a două limbi romanice: „Poporul dalmat s-a stins ca unitate națională, ... dalmații au devenit ori slavi ori venețieni. Limba dalmată a încetat de a mai exista, cu moartea ultimului om care o învățase ca limbă maternă, Tüóne Udáina, mort la 10 iunie 1898 ... El era un popor format dintr-un substrat etnic unitar, neamurile illyropannone din Peninsula Balcanică. Poporul român și limba româneas-

³⁶⁷ Vezi și *Originea românilor*, I, p. 276–281.

³⁶⁸ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*.

³⁶⁹ *Ib.*

³⁷⁰ *Ib.*

că trăiesc încă cu vigoare. Poporul român e format dintr-un substrat foarte amestecat, unde însă tonul unitar a fost dat de neamuri thrace. El astăzi nu mai trăiește pe locurile lui de baștină decît ca colonii recent venite acolo. El trăiește astăzi ori pe teritoriul odată grecizat al Thessaliei, Epirului, Macedoniei și Albaniei și în cîteva sate din Acarnania și Istria ori, în cea mai mare parte, de-a stînga Dunării, unde (în Transilvania, în Banat, în Oltenia și pe malul stîng al Dunării, de la Olt începînd pînă în sudul Moldovei) existase odată populație romană, dar cu vremea emigrase în mare parte de-a dreapta Dunării și se redusese la mici resturi³⁷¹. Și Philippide adăuga: „Acestea sînt rezultatele faptelor istorice”³⁷².

Philippide cercetează inscripțiile și pentru a stabili perioadele de romanizare a diverselor teritorii. Concluzia, „cel puțin pentru Dacia și Pannonia Inferior ... [este] că imediat ce stăpînirea romană nu mai există ..., încetează și apariția inscripțiilor. Provinciile care au stat cel mai puțin sub puterea reală a romanilor, sînt Moesia Inferior de dincoace de Dunăre și Dacia ... Același lucru aflăm și din știrile date de autori contemporani cu evenimentele. Astfel, Dacia a fost supusă definitiv în anul 107 d. Hr., cea mai veche inscripție a ei datează din 105, iar ultima coincide cu încetarea deținerii efective a acestui teritoriu de către romani, deci cu sfîrșitul domniei împăratului Gallienus (a. 268)”³⁷³.

În redacția veche a cursului *Origini*, după prezentarea concluziilor lui Thunmann, Sulzer, Engel, Miklosich, Tomaschek, Roesler și alții, în replică, Philippide susține continuitatea românilor în Dacia: „În mijlocul acestor strădănuințe

³⁷¹ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*. Vezi și *Originea românilor*, I, p. 658.

³⁷² *Ib.*

³⁷³ Iorgu Iordan, *op.cit.*, p. 89.

ale unor popoare mai nouă de a ne arunca, întocmai ca pe o minge, cînd de-a dreapta, cînd de-a stînga Dunării, noi am putea invoca chiar numai acele slabe mărturii istorice, mai sus înșirate, din care se vede că de la romani pînă astăzi românii se găsesc răspîndiți ca păstori, războinici și nesupuși vreunei stăpîniri, pe imensul teritoriu de la Carpații nordici pînă în Peloponez, de la Marea Adriatică pînă în mijlocul Voliniei, se găsesc răspîndiți adică pe acel teritoriu pe care gînta cea mare a tracilor, cea mai numeroasă după a indienilor, în credința lui Herodot (V, 3), a fost răspîndită totdeauna³⁷⁴. Urmează un pasaj de un lirism rar întîlnit în scrisul savantului ieșean: „După cum, în istoria pămîntului, geologul nu admite cataclizme, ci numai exercițiul lent al aceloraș forțe care și azi lucrează asupra pămîntului (după Lyell), tot astfel ar trebui istoricul oamenilor să se deprindă a pricepe trecutul prin prezent și să pună mai multă bază pe analogiile scoase din viața actuală decît din documentele trecutului. Cum e azi așa a fost întotdeauna. Documentul e una din nenorocirile civilizației moderne, cînd omul crede mai mult în ceva ce vede scris, oricît de netrebnic ar fi fost acela de la care scrisul emană, decît din experiența simțurilor sale. Noi, românii, n-avem, pentru a proba constanta existență acolo unde azi trăim, în contra noastră documente, dar probele din mărturii istorice ar trebui la noi să întărească pe cele scoase din analogia prezentului. Lumea se schimbă foarte încet în totalitatea ei și tot așa încet în viața popoarelor, una din manifestările sale. La o privire superficială, foarte mari zdruncinări au loc cîteodată, dar acele zdruncinări apar, la distanță, ca niște minime evenimente. Și cele mai groaznice întîmplări, cele care au tulburat mai mult pentru un scurt moment viața omenească, apar astfel, la distanță văzute, ca furtunile pe mare, care răscolesc

³⁷⁴ Cap. *Persistența românilor în Dacia*.

și tulbură fața oceanului, dar nu pot schimba firea cea imensă a oceanului. Cîte războaie, cîte emigrări de popoare, cîte răsturnări de glorii și înălțări pe umilințe n-au avut loc în Europa noastră de la Caesar pînă astăzi! Și, cu toate acestea, aceleaș nații vechi stau față în față, cu alte nume, cu alte limbi, cu alte credințe, dar cu acelaș sînge și aceleaș aptitudini! Ca și atunci, Ariovistus stă înarmat pe malul Rinului, dincolo de care, spre [vest și] sud, se întinde țara celților, cu care neconținut germanii astăzi, ca și atunci, se luptă. Iberii trăiesc încă în peninsula lor, vechii romani – cam schimbați, nu-i vorbă –, trăiesc încă pe malul Tibrului, grecii foiesc prin insule, iar tracii trăiesc pe la stîne, încălțați cu opincile și îmbrăcați cu ițarii dacilor de pe Columna lui Traian. Unde sînt vandalii, și goții, și maurii? Nu au fost cataclizme, ci picături de apă. Unde sînt romanii, ei înșiși, și grecii căroră nu le ajungea pămîntul? Furtuni pe mare toate! Lumea a rămas aceeaș. Și aici, în Dacia în special, pietrele au rămas pretutindeni, și apa a trecut, și, ca și acum 2000 de ani în urmă, avem pe venzi la nord și răsărit, iar la apus popoarele amestecate și nu bine lămurite ale Panoniei. Dacă prin masa cea compactă a aborigenilor s-au vîrît pe ici-colea colțuri de neamuri străine, dacă vreun mongol de pe la Altai s-a rătăcit prin cîmpiile Dobrogei și ale Panoniei, dacă vreun got de la nord își preumblă albaștrii ochi prin Campagna Romăna, ce înseamnă aceste grăunțe de nisip față de țărnul întreg? Cînd spunem lucrurile acestea, avem în vedere numai spațiile scurte de timp, nu ne punem dintr-un punct de vedere al unor spații prea mari, nu ne punem din punctul de vedere al teoriei dezbătute de J. Schmidt ori de Schleicher, care, îmbrătoșînd imensitatea timpurilor, caută să înțeleagă primele izvoare ale vieții omenești, care va fi de cînd lumea așa răspîndită pe pămînt cum este astăzi ori va fi ieșit din vreun paradis pămîntesc de undeva (cf. *Principii*, p. 7). La mili-

oane de ani distanță, picătura devine lac și fața lucrurilor se schimbă cu totul. Pământul întreg n-a fost așa cum este astăzi de la început și nu va fi așa întotdeauna; rupt din soare, poate se va întoarce iarăși de unde a plecat. Cine știe? Iar omul a ajuns să învîrtească în cutezătoarea lui judecată universul, de unde, cu nenumărate secole în urmă, își tîra nemernica ființă pe fundul unor băltoace; și, la asemenea intervale de timp considerat, cine mai știe prin cîte locuri a trecut și prin cîte altele va mai trece încă? Popoarele toate se vor schimba și vor trece, și pământul pe care se bat între ele va ajunge, rînd pe rînd, să hrănească tot felul de oameni. E un adevăr pe care l-a văzut deja Homer, [*Iliada*], 447–449: «Știu eu bine că va veni o zi cînd va pieri și Ilionul cel sfînt, și Priam, și poporul lui Priam, cu lancea cea frumoasă»³⁷⁵.

În redacția nouă a cursurilor, ca și în *Originea românilor*, Philippide restrînge existența străveche a românilor, la un moment dat, în Peninsula Balcanică, dincolo de Dunăre. „Teritoriul pe care s-a dezvoltat poporul român a fost format, ca să vorbim în termeni geografici de dinainte de războiul de la 1914, de regatul Serbiei, începînd de la rîul Drina, granița de vest a acestui regat, provincia turcească Kosovo pînă, înspre sud, la Skopje (Üsküb) incluziv, sud-vestul Bulgariei (teritoriile de la Sofia și Köstendil), Bulgaria dintre Dunăre și Balcani, Dobrogea, Oltenia, partea de pe lîngă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lîngă Dunăre și de pe lîngă mare a Basarabiei pînă aproape de Akkerman (Cetatea Albă), Transilvania, Banat și provincia austriacă Sirmien. Probabil la teritoriul acesta a aparținut și basenul de vest al rîului Drina, care basen formează granița de răsărit a lacunei de care am vorbit mai sus ..., precum și districtul turcesc care se întinde de la Plevlje, dinspre apus, pînă la Novibazar, spre

³⁷⁵ Ib.

răsărit. Acest teritoriu s-a restrîns, cînd partea transdanubiană a Moesiei Inferior (partea de pe lîngă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lîngă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lîngă Dunăre și de pe lîngă mare a Basarabiei pînă la Akkerman, incluziv) a fost părăsită de romani, pe vremea împăratului Maximinus (p. Chr. 235–238), cînd Dacia și partea transdanubiană a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Banatul) au fost părăsite de ei pe vremea lui Gallienus (anul p. Chr. 268) și cînd Pannonia Inferior (a cărei parte sud-estică o forma actuala provincie Syrmien) a fost ocupată de huni la anul p. Chr. 377. De aici înainte, românismul s-a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică, pentru că populația romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, cîtă nu va fi fugit de-a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populația mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior și din sud-estul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar cîtă a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitorii, ori s-a păstrat pînă la venirea românilor de peste Dunăre, cu care s-a asimilat complet din punct de vedere al limbii³⁷⁶. Philippide nu considera concluziile sale ca ultime și definitive. În acest sens, atrăgea atenția chiar studenților săi, la cursuri, cum mărturisește Ivănescu: „Originea exclusiv sud-dunăreană a românilor nu trebuie socotită ca ceva absolut sigur...; poporul român s-a putut forma și în părțile de la nordul fluviului imediat vecine cu cele de la sud³⁷⁷”.

De altfel, în această privință, concluzia lui Ivănescu, fondată pe cercetarea faptelor de limbă, a datelor istorice și arheologice este diferită: „Poporul român s-a născut atît la nordul

³⁷⁶ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*. Pasajul identic, în *Originea românilor*, I, p. 854.

³⁷⁷ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 8–9 și 273.

cît și la sudul Dunării, ... el este urmașul romanității de pe ambele maluri ale Dunării, de la Novi-Sad pînă la vărsare; ... românii de la sudul Dunării (macedoromânii, meglenoromânii, istroromânii) sînt urmașii romanității suddunărene și ... românii de la nordul Dunării (dacoromânii) sînt urmașii romanității din nordul Dunării³⁷⁸. În legătură cu perioada în care românii vor fi ocupat actualele lor teritorii, Philippide declara că „nu știm nimic.” Există unele indicii din care se deduce că „românii trebuie să fi început a se scurge de pe teritoriile din a dreapta Dunării pe cel din a stînga ... de la începutul secolului al VII-lea și că trebuie să fi continuat această scurgere pînă pe la întîia jumătate a secolului al XIII-lea incluziv. Aceasta în ce privește pe dacoromâni. În ce privește pe macedoromâni și pe românii din Istria, presupunerea că dacoromânii ar fi început să emigreze în părțile de-a stînga Dunării pe la începutul secolului al VII-lea implică pe aceea că tot atunci, din cauza presiunii celei mari a slavilor în Peninsula Balcanică, se va fi început și despărțirea celor trei trunchiuri românești unul de altul³⁷⁹.”

O discuție amplă despre mărturiile indirecte ale cronicarilor Theophylaktos Simokata și Theophanes Confesor în legătură cu enunțul *retorna, retorna [fratre]*, respectiv *torna, torna, fratre*, conduce la concluzia (exprimată anterior și de alți cercetători, precum Thunmann, Tomaschek, Șincai ș. a.) că avem a face cu prima atestare de limbă română (o „limbă a locului” sau o „limbă părintească”), datînd din secolul al VI-lea³⁸⁰.

³⁷⁸ *Istoria limbii române*, p. 78.

³⁷⁹ Cap. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*.

³⁸⁰ De aceeași părere este și G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, p. 178. În epocă, C. Jireček a susținut ideea că acest enunț ar reprezenta o formulă de comandă din latina bizantină. (Vezi discuția amplă în *Originea românilor*, p. 504–508). Ideea apare și la N. Iorga, Carlo Ta-

Se știe că monumentele istorice de limbă română pînă în secolul al XIII-lea sînt rare, cum puține sînt și mărturiile de limba română pînă în secolul al XVI-lea, cînd apar primele manuscrise și tipărituri. În cursul *Origini*, capitolul *Pomeniri despre români înainte de secolul al XIII-lea*³⁸¹, Philippide se oprește și asupra cîtorva documente și texte vechi.

Pentru studiul istoriei limbilor romanice foarte importantă este viziunea cercetătorului asupra latinei populare de la baza acestora. A. Philippide a formulat, inițial în cursul *Latina populară*, apoi într-un amplu excurs din volumul întîi al *Originii românilor* (p. 353–388), dar și în alte locuri din această lucrare, o concepție proprie, care îl situează între romaniștii europeni din primele decenii ale secolului al XX-lea³⁸². Cursul *Latina populară* conține multă informație și interpretări originale. El debutează cu capitolul *Triburile și popoarele italice și preromanice*, în care se dau scurte informații referitoare la latini, siculi, morgeți, lucani, osci, ausoni, aurunci, sidicini, sabini, sabeli, samniți, campani, mamertini, frentani, hernici, volschi, rutuli, umbri, falisci, liguri, iberi, etrusci, iliri, greci, celți și alții, unii de origine indoeuropeană, alții de origine semită, alții de origine incertă (precum etruscii). Studiarea acestor populații și a limbilor acestora oferea explicații privitoare la istoria limbii latine, vorbite pe teritorii din ce în ce mai

gliavini, H. Mihăescu și alții. Pentru istoricul chestiunii, vezi Nicolae Saramandu, *Torna, torna fratre și romanitatea răsăriteană în secolul al VI-lea*, în *Conferințele Academiei Române*, București, 2001.

³⁸¹ Vezi pasajele, cu unele modificări, în *Originea românilor*, I, p. 832.

³⁸² Este inexplicabilă absența unui capitol despre Philippide în cartea lui Iorgu Jordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, București, 1962, măcar de dimensiunea celor rezervate lui S. Pușcariu și Gheorghe Giuglea, cu atât mai mult cu cît Jordan a extras numeroase date și idei din întreaga operă a profesorului său, cu care a explicat, de obicei în note, fapte și fenomene latinești populare și romanice aflate în lucrările unor romaniști europeni, care l-au preocupat în egală măsură și pe Philippide.

întinse de către populațiile cucerite de latini de-a lungul vremii, căci – cum am văzut, în concepția lui Philippide – influența constituției fizice și psihice a unui popor „rămâne aceeași chiar după ce acel popor și-a pierdut limba veche și a adoptat o alta; în aceasta din urmă el face aceleaș schimbări pe care le-a făcut în cealaltă de mai înainte, schimbări lui specifice. Chiar dacă un popor își schimbă limba și adoptă o alta, dă fără știrea sa și acesteia schimbări analoage acelora din limba de baștină; căci fenomenele se repetă în istoria limbilor”³⁸³. O atenție specială este acordată limbilor anteromane vorbite pe teritoriul de formare a limbii române. Datelor furnizate de sursele directe (inscripțiile din Dacia, Tabula Peutingeriana, scrierile lui Strabo și Ptolemeu, lista numelor de plante a lui Dioscoride, numele proprii din literatura antică și din inscripțiile grecești și latinești) li se adaugă faptele lingvistice obținute în urma comparării românei cu limba albaneză, care conservă un important fond balcanic străvechi.

În varianta veche a cursului *Latina populară* (predat de prin 1894 pînă prin 1921), Philippide admitea existența dialectelor în latina populară; ulterior, și-a însușit (parțial) concepția lui H. Schuchardt, G. Mohl, G. Gröber, E. Seelmann și alții, care vedeau în așa-numita latină populară (sau vulgară) o limbă comună, supradialectală³⁸⁴: „Încă de la început, s-a format o limbă comună, care ea, nu dialectul, a înlocuit limbile autohtone ale diferitelor popoare cucerite și a dat naștere diferitelor limbi romanice. Este așa-numita latină populară”³⁸⁵. În varianta nouă și în *Originea românilor*, vol. I, vede lucrurile mai nuanțat, prin prisma doctrinei sale lingvistice: „Deose-

³⁸³ Cap. *Triburile și popoarele italice și preromanice*.

³⁸⁴ Cap. *Inexistența unei limbi populare unitare în tot Imperiul*. Vezi și G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. XLIX–L.

³⁸⁵ Cap. *Apariția și natura latinei populare*.

biri dialectale au trebuit, firește, să existe chiar de la început, îndată ce neamul de oameni care adopta limba latină avea altă complexiune fizică și altă stare psihică decât acele ale Romei, și nu numai provinciile din afară de Italia, dar diferitele regiuni ale Italiei și diferitele localități ale Latiului însuș au trebuit să poseadă chiar de la început germenii dialectelor. Și asemenea deosebiri dialectale au trebuit să se manifesteze și în scris, mai ales în greșelile copietorilor de manuscrise (din care și-a cules în primul loc Schuchardt materialul, în *Vokalismus des Vulgärlateins*) și în inscripții. Dar puterea centrifugă dialectală era ținută în frâu de influința limbii comune emenate de la centrul stăpînirii romane, și numai în măsura în care acea influință a scăzut au putut treptat-treptat să se reliefeze caracterele dialectale“ (p. 360). În această situație, Philippide limitează latina populară la fenomenele comune întregii Romanii, excluzînd faptele dialectale, căci, în concepția lui, limba latină comună „nu era nici limba scrisă latină, cea înțepenită, dar nici dialectul, cel deosebit de la un teritoriu romanizat la altul, ci o limbă vie și schimbătoare cu vremea, care își avea obîrșia în centrul de guvernămînt și se întindea în mod uniform de la un capăt la altul al statului roman“³⁸⁶. G. Ivănescu nu a continuat această direcție și, în *Istoria limbii române*³⁸⁷, influențat de H. Lausberg și R. A. Hall, a pledat pentru ideea unei latine populare (definită ca limba uzuală a marilor mase), cu însemnate diferențieri dialectale. Mai mult, urmîndu-i pe Devoto și Mohl, el a identificat în substratul italic (osc, umbric, etrusc) și a cronologizat fenomene lingvistice latinești populare, răspîndite din Italia în diferitele provincii ale Imperiului Roman, precum căderea consoanelor finale (-m, fenomen străvechi,

³⁸⁶ Ib.

³⁸⁷ Vezi, în special, cap. *Dialectul latin popular de la baza limbii române: (lucano-) mesodacica*, p. 94–116.

de origine lațială, anterior dispariției lui *-s* și *-t*), evoluțiile *ī* și *ū* (clasici) > *í* și *ú* > *é* și *ó* rustici, respectiv, romanici, *ct* > *tt* sau *pt*, *pt* > *tt* sau *t*, diftongarea vocalelor accentuate *ě* și *ǫ* > *ie*, respectiv, *uo*, africativizarea palatalelor *k'* și *g'* provenite din velarele *c* și *g* urmate de *e* și *i* etc. Pentru explicarea acestor transformări, Ivănescu revine la doctrina lui Philippide: „Mai toate fenomenele pe care le-a suferit latina sînt puternic legate de populațiile din fiecare regiune”³⁸⁸. Pe acest fundament teoretic, Ivănescu a stabilit trăsăturile latinei populare de la baza românei, care, în opinia lui, „alcătuia o unitate net distinctă de latina de la baza altor limbi romanice”³⁸⁹.

Pentru Philippide, limba latină comună a încetat odată cu desființarea „centrului de guvernămînt al cărui organ oficial era ea. Primul și principalul centru de guvernămînt, al cărui organ oficial era limba latină comună, a fost Roma, pînă la căderea complectă a Imperiului Roman de Apus, anul 476; după aceea Constantinopolul, pînă la începutul secolului al VII-lea, cînd limba latină comună a încetat de a mai fi organul oficial al Imperiului Roman de Răsărit și a fost înlocuită în acest serviciu de limba greacă”³⁹⁰. După acest moment, latina se transformă treptat în limbile romanice. Fixarea unei limite între acestea constituia pentru Philippide o problemă complicată a romanisticii, cu aspecte încă neelucidate, pe care le discută în capitolele *Teorii despre granița dintre latină și limbile romanice*, *Importanța stabilirii graniței dintre latină și limbile romanice*, *Granița în timp între dialectele latinei populare și dialectele romanice*. În literatura de specialitate, linia de demarcație dintre latina comună și limbile romanice era

³⁸⁸ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 171.

³⁸⁹ *Istoria limbii române*, p. 95; vezi și p. 97-103.

³⁹⁰ *Cap. Sfirșitul latinei populare*. Vezi și *Originea românilor*, I, p. 361 și urm.

secolul al VI-lea – al VII-lea. Philippide se arată circumspect în această privință. „După cum nu se pot separa decît aproximativ dialectele latine de cele romanice, tot așa nu se poate fixa timpul cînd limba latină comună încetează de a mai fi o limbă comună vie. Diferențierea între limba comună fixă și dialectele cele variabile s-a făcut atît de treptat încît numai la distanțe mari observăm două puncte la împărțirea în timp, în care, pe de o parte, limba latină comună era știută ca limbă maternă, cel mult cercetată de gramatici, iar, pe de altă parte, o limbă moartă, învățată ca și azi cu mult năcaz din gramatici”³⁹¹. Pentru Ivănescu, de pildă, în teritoriul mesodacic, latina începe să se transforme într-o altă limbă, în limba română, de prin secolul al III-lea³⁹².

Între sursele latinei populare, Philippide includea mai întîi „acele scrieri despre care știm că au fost mai amestecate cu elemente dialectale”³⁹³; în același timp preciza că principalul izvor pentru cunoașterea originilor limbilor romanice „este tot limba latină clasică scrisă și cunoscută din operele celor mai însemnați latini și din gramaticile latine. Tot la această limbă clasică se adresează romanistul mai des și cu drept cuvînt, pentru că deosebiri între limba clasică scrisă și limba comună au fost mici”³⁹⁴. Urmau inscripțiile și tablele cerate (adunate și comentate de Th. Mommsen, în *Corpus inscriptionum Latinarum*, în special, în vol. III și de T. Cipariu, în *Arhiv pentru filologie și istorie*), care ofereau cercetătorului un interesant material lingvistic, apoi scriitorii anteclassici (Terentianus, Plautus, Festus), scriitorii postclassici (Petronius Arbiter, Vitruvius, Flaccus și alții) și scriitorii creștini (Hieronymus,

³⁹¹ Cap. *Cînd încetează latina*; cf. *Originea românilor*, I, p. 354 și urm.

³⁹² *Vezi cap. cit.*, p. 90.

³⁹³ Cap. *Izvoarele latinei populare*.

³⁹⁴ *Ib.*

Commodianus, Minucius Felix, Isidorus, Gregorius de Tours, Tertulianus, Cyprianus, Arnobius, Ambrosius, Augustinus, Orosius, Boethius, Cassiodorus, Jordanes și alții), în ale căror scrieri se află numeroase elemente de latină populară, pe care Philippide le cercetează cu minuție. Este cu adevărat o listă impresionantă, în care figurează, firește, și fapte semnalate de cercetătorii anteriori.³⁹⁵

Philippide discută fapte și fenomene lingvistice din spațiul întregii Romanii: influențe ale substraturilor asupra latinei din apusul și din răsăritul Europei, schimbări fonetice petrecute în latină în diferite epoci (după Schuchardt, Gröber și alții): 1) înainte de anul 100–50 î. Chr.: (*ae* > *e* (*filiae* > *filie*), reducerea grupului *m* + labiale (*decembris* > *decebris*) și a grupului *n* + dentale și guturale (*eundem* > *eudem*); 2) după anul 100 sau 50 î. Chr.: căderea lui *h* (*homo* > *om*), *x* > *s* (*vixit* > *visit*), *ct* > *tt* (*lactucae* > *lattucae*); 3) după anii 100–150 d. Chr.: *t* + *i* + vocală și *c* + *i* + vocală > *ts* (*solaciūm* > *solatsum*); 4) după anii 300 – 350 d. Chr.: *st* > *s(s)* (*Cristiana* > *cris(s)ana*, *gm* > *m(m)* (*augmentum* > *aum(m)entum*); 5) după anii 500–550 d. Chr.: *c* + *e*, *i* > *ts* (*fecit* > *fets*, pe teren galoromanic, *-s*³⁹⁶, *ě* neaccentuat > *ie* (*fēnestrīs* > *fīenestrīs*, *desēruerint* > *desīeruerint*), *ō* accentuat > *úó* (*bōna* > *būóna*)³⁹⁷. Toate aceste fenomene sînt rediscutate de savantul ieșean din punctul de vedere al cronologiilor relative. Observații interesante se regăsesc și în legătură cu accentul și cantitatea silabică în latină, cu reflectarea acestora în metrică. Philippide precizează că „în limba latină, accentul expirator a fost totdeauna – cel puțin în timpurile istorice ale limbii – mai puternic simțit decît cantitatea, ceea ce a și făcut

³⁹⁵ Vezi discuția extinsă în *Originea românilor*, I, p. 475–504, 519–555.

³⁹⁶ Vezi cap. *Rezultatele cercetărilor. Deosebirile latinei populare față de latina clasică*.

³⁹⁷ Vezi și *Originea românilor*, I, p. 475–484.

ca el să fie neîncetat în poezia populară elementul simetriei. Dar în timpul Republicii și în veacurile de după Hristos, o bucată de vreme – cât, nu putem hotărî – o existență aparte alături și în mod independent de dînsul [de accent] a avut și cantitatea silabelor³⁹⁸, ceea ce a și facilitat introducerea în poezia artistică a sistemului de simetrie grec. Încetul cu încetul, accentul a crescut în influență pînă într-atît încît silabele nu s-au mai deosebit decît în accentuate și neaccentuate, cele dintii fiind totdeauna puțin mai lungi decît cele de-al doilea, iar vocalele din silabele accentuate, ori că vor fi fost înainte vreme lungi, ori că vor fi fost înainte vreme scurte, nu s-au mai deosebit decît prin timbrul variabil după cantitatea vocalei: vocală lungă = vocală închisă, vocală scurtă = vocală deschisă³⁹⁹.

Istoria sunetelor și Istoria formelor românești se identifică cu ceea ce numim astăzi fonetica istorică și morfologia istorică a limbii române.

În *Istoria sunetelor*, înainte de a discuta evoluția fiecărui sunet românesc (vocale, consoane, diftongi), Philippide făcea unele precizări legate de fiziologia acestora: „Cînd pronunțăm pe *a*, limba stă în stare de repaos⁴⁰⁰. Urmău, în varianta veche a cursurilor, extrase din H. Keil, *Gramatici latini*, cu informații despre natura, valoarea fonetică, pronunția etc. sunetelor latinești din care ulterior au provenit cele românești și, în general, sunetele romanice: „Terentianus Maurus, în Keil, *Gramatici latini*, VI, p. 328 și 329, zice: «*a prima locum littera sic ab ore*

³⁹⁸ G. Ivănescu susține, împotriva lingviștilor francezi, existența accentului de intensitate, asociat accentului muzical, în latina clasică. Aici, „poziția accentului în cuvînt era o consecință a cantității silabei penultime; de aceea, ea nu avea o funcție distinctivă decît ca urmare a cantității acestei silabe. În latina populară, poziția accentului cupăta o funcție distinctivă proprie“ (*Istoria limbii române*, p. 117).

³⁹⁹ *Cap. cit.*

⁴⁰⁰ *Cap. Istoria sunetului a.*

4. <i>vom, văm, om, vemu, vrem, voim, vroim.</i>	<i>volumus</i> > <i>vom, om, văm, vem</i> , probabil prin <i>'vorm</i> . Celelalte forme noi, prin analogia imperfectului și infinitivului. <i>Vrem</i> însă poate e ieșit din <i>'volemus</i> .
5. <i>vefi, ați, fi, vrefi, vrafî, voifi, vroifi.</i>	formele latinești <i>voltis, vultis</i> n-au corespondent în română. Toate formele românești sînt analogice, și anume: <i>vefi, ați</i> sînt probabil prin analogia pers. II sing. formate, <i>vei – vefi</i> . Celelalte forme, prin analogia imperfectului și infinitivului. Se poate întîmpla ca <i>vrefi</i> să fie ieșit din <i>'voletis</i> .
6. <i>vor, vur, or, voiesc, vroiesc, vreaū, vreū, vraū.</i>	<i>volunt</i> > <i>vor, vur, or</i> . Celelalte forme, prin analogia imperfectului și infinitivului ⁴⁰⁶ .

Philippide nu a ținut un curs de sintaxă istorică a limbii române. Și nici în *Originea românilor* problemele de sintaxă nu sînt cercetate sistematic⁴⁰⁷. Poate fi o influență din partea neogramaticilor, care studiau în special fonetica și morfologia limbilor, dar și opțiunea personală a savantului ieșean⁴⁰⁸.

În schimb, în varianta veche a cursurilor, a fost preocupat de problemele de lexicologie istorică, în special de formarea cuvintelor (derivarea și compunerea), capitol la care a renunțat

⁴⁰⁶ Asemenea explicații referitoare la paradigma verbului *vrea*, aflate în cursurile lui A. Philippide (pe care le transcriam prin anii 1977–1978) au stat la baza redactării articolului *vrea* în *Dicționarul limbii române* al Academiei, la care lucram în aceeași perioadă. Principala consecință a fost eliminarea verbului *voi* < sl. *voliti* din inventarul lexical al limbii române și tratarea acestei forme verbale, cu toate formele ei flexionare, ca variante analogice ale verbului *vrea* < lat. * *volere* (= clas. *volo, velle, volui*). Textele lui A. Philippide și ale altor reprezentanți ai Școlii lingvistice ieșene (G. Ivănescu, V. Arvinte, C. Frâncu) mi-au format convingerea că auxiliarul cu care se formează condițional-optativul în limba română își are originea în formele imperfectului verbului *a vrea*, și nu în formele ale verbului *a avea*.

⁴⁰⁷ Vezi G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. XLVII.

⁴⁰⁸ Vezi Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, p. 52.

definitiv după apariția lucrării elevului său, G. Pascu, *Sufixele românești* (1916)⁴⁰⁹.

Opera care l-a impus definitiv pe A. Philippide în lingvistica românească și europeană este *Originea românilor*, „o capodoperă a literaturii noastre filologice (în sensul larg al termenului)”⁴¹⁰. Este, pentru toți cei care au studiat-o, fără îndoială, o lucrare excepțională, care adună și explică, cu amănunte și divagații de tot felul, mai toate ideile la care autorul, stimulat de o vastă bibliografie, a meditat de-a lungul vieții (de unde impresia de prolixitate), în urma cercetării unui imens material faptic, prezentat, la rîndul său, în cele mai mici detalii. De aceea – considera Iordan – „cele aproape 2 000 de pagini ale ei sînt greu de citit”⁴¹¹; și astfel s-ar justifica faptul că „au citit-o extrem de puțini oameni, și prea mulți nu sînt nici aceia care au consultat-o sau o consultă cînd simt nevoia pentru lucrările lor legate, într-un fel sau altul, prin tema lor, de conținutul ei”⁴¹².

Spuneam că prelegerile din ciclul *Istoria limbii române* constituie scheletul pe care s-ar fi construit *Originea românilor* și că ar putea fi considerate ca un rezumat, prezentat

⁴⁰⁹ G. Pascu a fost primul dintre discipolii lui Philippide, care și-a pregătit doctoratul sub îndrumarea acestuia. Lucrarea *Sufixele românești*, apreciată în epocă, dar și mai târziu, a fost propusă Academiei spre premierie de Philippide (raportul este semnat și de I. Bianu și S. Pușcariu). Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 154.

⁴¹⁰ Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 111. Lucrarea a produs o puternică impresie în lumea științifică. Trecînd peste vechile resentimente, S. Pușcariu, la apariția primului volum, aprecia *Originea românilor* drept „o lucrare fundamentală, care denotă o putere de muncă ce trebuie să inspire oricui cel mai profund respect” („Dacoromania”, IV, 1924–1926, p. 1333) și promitea să vorbească despre aceasta după apariția volumului al II-lea. Dar o recenzie a lui Pușcariu în legătură cu *Originea românilor* n-a apărut niciodată.

⁴¹¹ *Op. cit.*, p. 111.

⁴¹² *Ib.*

întrucâtva mai didactic, al acestei lucrări. Nu se poate susține însă că *Originea românilor* ar fi numai o reluare amplificată, o extensiune a cursurilor universitare. În afara numeroaselor capitole comune și a manierei riguroase și obiective de interpretare a faptelor ce caracterizează ambele texte, *Originea românilor* oferă multe alte aspecte și probleme surprinse în interconexiunile lor complexe și de multe ori dificil de elucidat. Nu-mi propun o prezentare a conținutului celor două volume pe care nu s-au hazardat s-o facă nici elevii cei mai apropiați ai lui Philippide, Iordan⁴¹³ și Ivănescu. Voi încerca doar să punctez câteva din caracteristicile principale, care o individualizează și o recomandă ca operă capitală a lingvisticii românești.

În *Originea românilor*, A. Philippide a fost preocupat de stabilirea locului, a epocii și a modului de formare a poporului român și, implicit, a limbii române⁴¹⁴. Demersul lui Philippide, în acord cu viziunea sa doctrinară, nu urmărește stabilirea relației în care se află limbile derivate cu o limbă primitivă anume, ci demonstrarea faptului că „în felul de a fi al limbilor se manifestează înrudirea etnică a neamurilor care le vorbesc”⁴¹⁵. În acest sens își formulează explicit intenția: „Ceea ce mă preocupă este de a arăta cum se poate proba că cutare limbi, câteodată foarte deosebite la un moment dat una de alta, sînt vorbite de acelaș neam de oameni”⁴¹⁶.

În primul volum al *Originii românilor*, Philippide, pe măsură ce prezintă sursele documentare, izvoarele istorice și opiniile învățaților în legătură cu perioada antică și medievală a românilor, își conturează concluziile cercetării faptelor isto-

⁴¹³ Vezi și recenziile acestuia, publicate, publicate în „Revista critică”, I, 1927, p. 1-10. și III, 1929, p. 73-87.

⁴¹⁴ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 83.

⁴¹⁵ *Originea românilor*, II, p. 340.

⁴¹⁶ *Ib.*

rice și lingvistice. „Orice afirmație, cât de mărunță, este dovedită cu ajutorul textelor. Nimic nu se manifestă a fi produsul unei păreri sau convingeri apriorice, al vreunui interes, altul decât descoperirea adevărului în măsura permisă de mijloacele puse autorului la dispoziție de posibilitățile de a se informa, dacă nu foarte bogate, cel puțin foarte temeinice”⁴¹⁷. Cu toate acestea, i-au reproșat înșiși discipolii un anumit exclusivism și rigiditate în interpretarea izvoarelor istorice. Ivănescu, de pildă, observă că „în primul volum al operei sale [*Originea românilor*], Philippide nu aduce alte dovezi în sprijinul ideii că românii ar fi originari exclusiv din sudul Dunării, decât pe Eutropius și Vopiscus, nemaîntrebându-se dacă aceștia spuneau adevărul ... Până atunci, el constatase că în inscripțiile din Dacia predomină numele de oameni iliropanone, ceea ce pare a însemna – după el – că Dacia era locuită mai puțin de daci și mai mult de iliropanoni, veniți aici după cucerirea Daciei. Dar aceasta nu însemna numai decît că populația iliropanonă din Dacia nu a intrat mai tîrziu în constituția poporului român. Philippide n-a consacrat în opera sa un capitol special acestei probleme”⁴¹⁸.

În volumul al II-lea, *Ce spun limbile română și albaneză*, Philippide urmărește în special repartiția teritorială a dialectelor românești, studiate comparativ, în cele mai mici amănunte, pe baza unui impresionant material lingvistic fonetic, morfologic și, într-o mai mică măsură, sintactic și lexical. Ponderea analizei o deține fonetica evolutivă (circa 400 de pagini), situație care reflectă, în fond, gîndirea doctrinară a autorului, care atribuia schimbării sunetelor, determinate de o anume bază articulatorie, rolul hotărîtor în constituirea

⁴¹⁷Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 94.

⁴¹⁸*Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 166; vezi și *Istoria limbii române*, p. 61–86.

tongarea lui *é* în *ěá*. II. Guturalizarea prin *š, ž* (*šěádă* > *šádâ*). III. Muierea lui *š, ž* la moldoveni. IV. Guturalizarea prin labiale. V. Prefacerea lui *e - á - e* în *e - é - e*. VI. Muierea lui *š, ž* la munteni. VII. Prefacerea lui *én* în *ín*. VIII. Guturalizarea prin *š, ž* la moldoveni ... Dacă este adevărată cronologia fenomenelor stabilită mai sus, apoi putem stabili următoarele forme pentru cuvintele de mai jos: *sessus* > (anteistoric) **šes* > (anteistoric și vechi muntenesc) *šās*, ----- vechi moldovenesc *šes* > moldovenesc *šās*, ---- muntenesc *šes*; *sedeo* > (anteistoric) **šed* > (anteistoric și vechi muntenesc) **šăd*, ----- vechi moldovenesc *šed* > moldovenesc *šăd*, ----- muntenesc *šed* ... Se constată de aici faptul curios că formele cuvintelor s-au succedat alternativ la moldoveni și la munteni, așa că atunci când munteanul zicea *šās, šăd, păšăsc, ușă, grijă, mișăl*, moldoveanul zicea *šes, šed, pășesc, ușe, grije, mișel*, și când munteanul a ajuns să pronunțe ca moldoveanul, acesta din urmă a căpătat pronunțarea de mai înainte a munteanului. Acest fapt, ilustrat cu exemple din limba veche românească, l-a constatat întâi Tuktin, în *Studien zur rumänischen Philologie*, pag. 99 sqq. Faptul că *š, ž* au fost în cursul timpului ba fără muiere, când au provocat prefacerea lui (*še, ši* în *šă, ši*), ba cu muiere, când, din contra, au provocat prefacerea lui (*šă, ši* în *še, ši*), se constată în momentul de față [începutul secolului al XX-lea] și la sunetele *s, ț, z*, care s-au muiat la munteni și au provocat schimbări ca: *bătrînețe, frumusețe, tinerețe, mîndrețe, mătase, tuse, lehuze*⁴⁰⁴.

Istoria formelor românești este structurată în câteva mari capitole: *Declinarea nominală, Genul, Declinarea pronominală* (vizînd pronumele și articolul), *Numeralul, Genul pronomelor*

⁴⁰⁴ *Cap. cit.* Cf. *Originea românilor*, II, p. 44–48. Vezi rediscutarea fenomenelor la G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, 1948, p. 236–272.

și al numeralelor, Declinarea articulată, apoi Conjugarea și, în redacția veche, Derivarea. Declinarea nominală, amănunțit prezentată, se încheie cu o amplă expunere despre originea formelor cazuale romanice, cu incursiuni în toate limbile romanice și cu istoricul teoriilor emise în legătură cu acest subiect. Și în cazul acestui ciclu de prelegeri, sistematizarea materiei și prezentarea sintetică (prin numeroase scheme și tabele) a faptelor lingvistice, conferă un plus de accesibilitate specialiștilor în formare. În *Originea românilor*, II, p. 407–555, capitolul *Din istoria formelor gramaticale și a cuvintelor limbii române (Macedoromân fără meglenit, Meglenit și Istroromân)* sînt studiate incomparabil mai multe fapte de limbă. Din prezentarea comparativă a situației morfologice din diferitele dialecte, Philippide desprindea și la curs aceleași cîteva concluzii: 1) faptul că deosebiri între dialectele românești sînt mici; 2) față de dialectul dacoromân, macedoromânul fără meglenit prezintă cele mai mari deosebiri; 3) în vreme ce față de istroromân dacoromânul prezintă cele mai mari asemănări; 4) macedoromânul și dacoromânul, în opoziție cu meglenitul și istroromânul, prezintă cea mai mare dezvoltare de forme gramaticale și de înțelesuri ale formelor, cu specificarea că pe terenul formelor, ca și pe cel al sunetelor, pe de o parte, unul și același fenomen s-a putut dezvolta independent, separat în fiecare dialect, iar, pe de altă parte, fenomenul care lipsește dintr-un dialect e posibil să fi existat odată și apoi să fi dispărut⁴⁰⁵.

Fiecare tip de declinare este susținut de exemple, prezentate, de obicei, sub formă de scheme, reflectînd situația din română și din latină, în paralel, și însoțite de explicațiile aferente. De pildă, la declinarea a II-a „tipul *dominus*“ este astfel schematizat:

⁴⁰⁵ Vezi *Originea românilor*, II, p. 556–557.

Singular		Plural	
-u și - <i>ū</i>	nom. - <i>us</i> , - <i>um</i> dat. - <i>ō</i> ac. - <i>ūm</i> abl. - <i>ō</i>	-i și - <i>ī</i>	nom. - <i>ī</i> dat. - <i>īs</i> voc. - <i>ī</i> abl. - <i>īs</i>
Contopite prin alunecarea sunetelor (dispariția lui - <i>s</i> și - <i>m</i> și prefacerea lui - <i>o</i> în - <i>u</i> , apoi prefacerea lui - <i>u</i> în - <i>ū</i> sau dispariția lui).		Contopite prin alunecarea sunetelor (dispariția lui - <i>s</i> și reducerea lui - <i>i</i> la - <i>ī</i>).	

Aceleași scheme și explicații succinte la adjectiv, la pronume, la verb. Aici, sînt înfățișate evoluțiile, la toate modurile, timpurile și persoanele, existente în dialectele și subdialectele românești, adesea cu referiri elocvente și la celelalte limbi romanice sau, după caz, slave, balcanice etc., pe categorii verbale. Într-o primă clasă, sînt incluse verbele: *sum*, *volo*, *possum* etc. Iată, de pildă, tipul de informații oferite studenților în legătură cu prezentul indicativ al lui *volo*:

1. <i>voiū</i> , <i>oiū</i> , <i>voiesc</i> , <i>vroiesc</i> , <i>vreaū</i> , <i>vreū</i> , <i>vraū</i> .	' <i>volio</i> < <i>volio</i> , prin analogia verbelor de a IV-a conjugare > <i>voiū</i> > <i>oiū</i> . Celelalte forme noi sînt analogice după infinitiv și imperfect.
2. <i>vei</i> , <i>eī</i> , <i>āī</i> , <i>īī</i> , <i>i</i> , <i>verī</i> , <i>vere</i> , <i>viī</i> , <i>vreaī</i> , <i>vreī</i> , <i>vraī</i> , <i>voiești</i> , <i>vroiești</i> .	' <i>velis</i> (în loc de <i>vis</i>) > <i>verī</i> , <i>vei</i> , <i>eī</i> , <i>āī</i> ; ' <i>velis</i> este, probabil, latin popular și, probabil, este anterior lui <i>vis</i> clasic, care va fi ieșit din ' <i>velis</i> , căci prin limba românească [= pe terenul limbii române] s-ar explica greu pentru ce în forma ' <i>velis</i> s-a vîrit tocmai vocala <i>e</i> , și nu mai degrabă <i>o</i> (pretutindeni în formele acestui verb limba românească are <i>o</i>). Celelalte forme noi, analogice după infinitiv și imperfect.
3. <i>va</i> , <i>a</i> , <i>o</i> , <i>vrea</i> , <i>vre</i> , <i>vra</i> , <i>voiește</i> , <i>vroiește</i> .	<i>volet</i> sau poate ' <i>volit</i> e analogic după infinitivul <i>volire</i> , format după tipicul lui <i>audire</i> . Celelalte forme, prin analogia infinitivului și imperfectului.

mit: *immunia rictu patulo tenere labra linguamque necesse est ita pendulam reduci, ut nisus in illam valeat subire vocis, nec partibus ullis aliquos ferire dentes.*» Marius Victorinus, în Keil, VI, p. 32 și 33: «*a littera rictu patulo suspensa neque impressa dentibus lingua enuntiatur.*» Auctor Anonymus, în Keil, *Supplementum*, p. 307: «*a aperto ore congruo solo spiritu memoratur*»⁴⁰¹. Destul pentru ca Philippide să conchidă că „între *ā* [lung] și *ă* [scurt] nu era deosebire de timbru în limba latină”⁴⁰². Altfel stau lucrurile în legătură cu vocala *e*: „*ě* [scurt] și *ē* [lung] latini se deosebeau din punct de vedere al articulației, în acel sens că *ē* era închis (articulația se făcea cu limba ridicată spre cerul gurii) și *ě* era deschis (articulația se făcea cu limba lăsată în jos) ... Servius, ap. Donatus, în Keil, *Grammatici latini*, IV, p. 421, zice: «*Vocales sunt quinque: a, e, i, o, u, ex his duae, e et o, aliter sonant productae, aliter correptae; ... e quando producitur vicinum est ad sonum i litterae, ut mēta; quando autem correptum, vicinum est ad sonum diphthongi [ae], ut ěquus*»⁴⁰³.

Dar materia propriu-zisă a *Istoriei sunetelor* o constituie prezentarea legilor fonetice, a schimbărilor analogice, a excepțiilor și a implicațiilor acestora în structura românei, toate însoțite de comentarii (rar, polemice) și susținute cu exemple din dialectele și subdialectele românești. Sînt prezentate, rînd pe rînd, diferitele contexte fonetice în care au loc transformările suferite de fiecare sunet în parte (vocale, diftongi, consoane, grupuri consonantice), cu precizarea că acestea reprezintă condițiile și nu cauza producerii acestor schimbări. Adevărata cauză constă în baza de articulație a vorbitorilor. Discuția dezvoltată, pînă la concluziile ultime, se află însă în volumul al II-lea al *Originii românilor*.

⁴⁰¹ Ib.

⁴⁰² Ib.

⁴⁰³ Cap. *Istoria sunetului e*.

părea / nău dat capilōndm, pînă fca de a + n = în rîcitate
atunci cînd s'a produs f infimul audru.

§ XXI. Istoria lui e. În lb. lat. erau 2 feluri de e: h.ital., ung.
scut și lung; cel scurt e, cel lung e (rîchio). În au vocal lung.
lb. rom noi avem numai e, ca cu orice sunet în ge- și mînt, încl
naral. Fata ce spune T. Maurus (VI, 329, la Keil) depus: de și deschiu.

«E, quae sequitur vocula dissona est priori, altus = adru
quia deprimunt ^{stentare} altum iudice ^{glor} timore victum, richus = casti-
et lingua resuotus premit hinc et hinc ^{q' d'apant' q' alti} molares». culatra gurii (
de luxuriis atavitate diu p. de v. al fiziologici suntalor.

aceasta articulare e pentru orice fel de e; Sorvius (Keil, de arii sunt
II, 428) însă faceosebire de între e lung și e scurt. că e ora e, în
«Vocales sunt s a e, i, o, u; dintre acestea, E: e și o, quoniam sunt
alfel sună cînd s'lungi și alfel sună cînd is scur. cu i, cap am în
te. E cînd e lung, are un sunet care seamănă cu al lui: ae deui se
i; de ei în mînt; cînd e scurt, seamănă cu al dift. promunt și
gului (ae): equus și. E, pîcînd

ce a devenit e lat. în lb. romînă?

de = e, cum

a) E lat s'a îmbogățit în lb. rom ca și în cele romănice, pînă probocă lb.
și lat. s'a prescurtat în e (Vezi Paragr. XII, Cap. II: «lb. lat. / p») romănice

Pagină din cursul Istoria
sunetelor românești (caietul
studentului Iorgu Iordan;
anul 1910)

În continuare, reproducem (în rezumat) un fragment din aceste prelegeri, *Istoria sunetului e*, în care Philippide dezvoltă una dintre cele mai complexe și, de aceea, surprinzătoare situații din istoria sunetelor românești: „Din *e* latin (*ē*, *ī*, *ĕ*) sau nelatin, accentuat și neaccentuat, când este precedat de *s*, *ș*, *ț*, *dz*, *z*, *ž*, se produce *ă*, în mod independent de vocala silabei următoare“. Exemple: *s*, *ž*: *însămn* < *insignio*, *însămni*, *însămne* < vechi românesc *înseamne*; *ș*, *ž*: *șăs* < *șes*, *sessus*, *șăd* < *șed*, *se-deo*, *șăzi*, *șăde* < *șede*, *șeade*; *jăle* < *jele* (vechi slav *žalī* „dolor“ a devenit *ž'ale* prin înmuierea lui *ž*, de unde a rezultat *ž'ele*, *ž'ele*, *ž* din *ž'ele* și-a pierdut apoi înmuierea și *žele* a devenit, prin fenomenul de față, *žăle*; *ț*, *dz*, *z*: *oțâl* < vechi slav *oțblŭ*, *țară* < * *țără* < *țeară* < *terra*; *țări* < *terrae*“, cu precizarea că această schimbare se găsește în mod consecvent în Moldova, dar și în alte zone (Vâlcea, Ialomița, Hațeg, Banat, Criș-Mureș, Someș-Tisa, Țara Oașului etc.). Este prezentată apoi cronologia relativă a fenomenelor: „La *s*, *ț*, *dz*, *z* + *e* guturalizarea [velarizarea] este mai nouă decât prefacerea lui *e* – *á* – *e* în *e* – *é* – *e*, atît la moldoveni cît și la munteni; pentru aceea nu *păzaște*, *sate*, *sacetă* etc. Și, în general, prefacerea după *s*, *ț*, *z*, *dz* este mai nouă decât cea după *ș*, *ž*: *se* (conjuncție și pronume), *seară*, *seacă*, *țeară* sînt numeroase de la *Praxiul Voroneț* și *Psaltirea Șcheiană* începînd pînă astăzi (cu toate acestea deja în Vor.: *sămînță*, pl. *semente*, *săptămînă*, *săracii*, în Șch.: *sară*, alături cu *seară*, *țară*, alături cu *țeară*)“. Urmează apoi repartiția teritorială (pe localități, din nordul și din sudul Dunării) a fenomenului. În final, explicația este astfel sintetizată:

<i>camăisia</i>	----- mold. <i>cămeșă</i>
	----- munt. <i>cămașă</i> , <i>cămașe</i>
<i>vesica</i>	----- mold. <i>beșică</i>
	----- munt. <i>bășică</i>

----- mold. *beșică*

----- munt. *bășică*

Rezultă următoarele: 1. *ș, ž* au fost în Moldova muiiați înainte de guturalizarea prin labiale și în vremea acestei guturalizări, căci altfel trebuia *camisia* să sune astăzi în Moldova *cămașă* și *vesica*, *bășică*. 2. *ș, ž* s-au muiat în Muntenia după guturalizarea prin labiale, pentru aceea *cămașe*, *bășică*, iar pe vremea guturalizării prin labiale trebuie să fi existat deja guturalizarea prin *ș, ž*, pentru aceea *vesica* a putut deveni *bășică*. Deci, *vesica* > *beșică* > *bășică* > *bășică*. 3. *ș, ž* au fost în Moldova muiiați înainte de prefacerea *e - á - e* > *e - é - e* și pe vremea prefacerii *e - á - e* > *e - é - e*, căci altfel n-ar fi putut ieși din *cămeașă* *cămeșă*, ci *cămașă*. Deci, *camisia* > *cămeașă* > *cămeașe* > *cămeșe* > *cămeșă*. 4. Înainte de muieria lui *ș, ž* au trebuit aceste sunete să aibă efect guturalizator în Moldova. În adevăr, *ș, ž* sînt muiiați în vechea moldovenească, după cum probează v[echiul] mold[ovenesc] *cămeașe*. Cu toate acestea, deja în vechea moldovenească *sēdeat* sună *šadâ*. Dacă înainte de vechiul moldovenesc *ș* muiat nu ar fi fost altul fără muierie și cu putere de guturalizare, *šadâ* ar fi fost posibil numai de la al XVIII-lea secol încoace. Prin urmare, fenomenele studiate au avut loc în următoarea ordine cronologică: I. Guturalizarea prin *ș, ž* (*še* > *šâ*, *ši* > *ši*). II. Muieria lui *ș, ž* (*šâ* > *še*, *ši* > *și*) la moldoveni. III. Guturalizarea lui *e* prin labiale (*be* > *bâ*, *me* > *mâ*: *měásă* > *masă*). IV. Prefacerea lui *e - á - e* în *e - é - e*: *mease* > *mese*. Guturalizarea lui *e* prin labiale e mai veche decît *e - á - e* > *e - é - e*, căci *masă* < *measă* este exclusiv întrebuițat în limba veche, în vreme ce fenomenul *e - á - e* > *e - é - e* (*mease* > *mese*) s-a sfîrșit de abia la începutul secolului al XVIII-lea. V. Muieria lui *ș, ž* (*šâ* > *še*, *ši* > *și*) la munteni. VI. Pierderea muierii lui *ș, ž* în Moldova și guturalizarea în Moldova a lui *e, i* prin *ș, ž* (*še* > *šâ*, *ši* > *și* ... [Așadar] I. Dif-

unei limbi. În prezentarea tabloului fonetic evolutiv al românei, se găsesc importante contribuții ale lingvistului ieșean la soluționarea a numeroase probleme obscure din istoria limbii române: velarizarea și muierea șuierătoarelor, proveniența aromânescului ț, africativizarea diferită în dacoromână și aromână, tratamentul grupului *st + ĩ + vocală* și multe altele⁴¹⁹. Philippide înregistrează mai întâi fenomenele fonetice comune tuturor dialectelor românești, apoi pe „cele comune numai unora dintre ele (istroromâna, de pildă, merge în majoritatea cazurilor cu Banatul, vestul Transilvaniei, Maramureșul și Bucovina), cele deosebitoare de la o regiune la alta (Moldova, de exemplu, n-are nici un punct de atingere cu Istria), cele specifice fiecăruia (puține, în proporție cu cele generale) etc”⁴²⁰. Rezultatele statistice ale comparației vizează, în același timp, gradele diferite ale caracterului arhaic al dialectelor și subdialectelor românești (aromâna și Banatul – cele mai conservatoare) sau al caracterului inovator (meglenoromâna și Moldova – cu evoluții fonetice mai noi), explicabile, după Philippide, prin poziția lor geografică față de patria primitivă a românilor.

Pe baza asemănărilor și deosebirilor dintre dialectele nord- și sud-dunărene, stabilite cu ajutorul a tot felul de criterii, Philippide localizează patria primitivă a românilor în Peninsula Balcanică, de unde, începînd din a doua jumătate a secolului al VI-lea, s-ar fi desfăcut actualele ramuri ale poporului român. Desprinderea s-a făcut în valuri de migrație: mai întâi, aromânii s-au îndreptat spre sud, istroromânii spre vest și dacoromânii spre nord. Aceștia din urmă, mai numeroși, s-au deplasat concomitent, în două valuri: unul a trecut Dunărea pe la apus, prin actuala Serbie, Banat și vestul Olte-

⁴¹⁹ Vezi Iorgu Jordan, *op. cit.*, p. 108.

⁴²⁰ Id. *ib.*, p. 99.

ORIGINEA ROMÎNILOR

DE

ALEXANDRU PHILIPPIDE

VOLUMUL ÎNȚIU

1

CE SPUN IZVOARELE ISTORICE

I A Ș I

TIPOGRAFIA „VIAȚA ROMÎNEASCĂ” S. A.

1923.

Coperta interioară a lucrării
Originea românilor, I

niei, răspîndindu-se treptat în spațiul banato-transcarpatin, adică în Transilvania, Bucovina și Moldova veche; altul, mai pe la răsărit, stabilindu-se în estul Olteniei, Muntenia, Țara Oașului, Țara Bîrsei și sud-estul Ardealului. Ultima migrație a durat pînă prin secolul al XIII-lea: „Până în a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea] p. Chr. poporul român a trăit în Peninsula Balcanică ... În a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea] s-au despărțit însă, dacoromânii împreună cu istroromânii de o parte, de macedoromâni de altă parte, iar grupul format de dacoromâni împreună cu istroromânii, macar că rămas în mai strînsă legătură față de macedoromâni, a căpătat el însuș, tot în a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea], ori căpăta-se poate chiar mai dinainte, sciziuni ... Tulpina românească a început să se desfacă în ramuri. Iar sciziunile au fost foarte probabil însoțite de deplasări, masa românească a început de pe atunci, cel mai tîrziu din a doua jumătate a secolului [al] VI [-lea], să se reverse în valuri⁴²¹. Astfel concepînd lucrurile, faptul constituie un contraargument adus teoriei lui Roesler: „Începutul secolului [al] XIII[-lea] nu însemnează începutul migrației dacoromânilor, cum credea Roesler, ci sfîrșitul ei: la începutul secolului [al] XIII[-lea] tot teritoriul ocupat actualmente de români era împlut de dînșii⁴²².

Apelul la limba albaneză, vorbită de urmașii ilirilor, populație despre care se afirma că ar fi înrudită îndeaproape cu strămoșii românilor, l-a condus pe Philippide la concluzii interesante. Explicației asemănărilor dintre română și albaneză printr-un substrat etnic comun al celor două popoare, curență în epocă, lingvistul ieșean îi opune o alta, anume vecinătă-

⁴²¹ *Originea românilor*, II, p. 404. G. Ivănescu propune ca dată a separării dialectelor românești secolele al XII-lea, al XIII-lea, al XIV-lea și chiar al XV-lea.

⁴²² *Originea românilor*, II, p. 407.

tea geografică a teritoriilor locuite de cele două popoare, în trecutul îndepărtat⁴²³. Și Philippide plasează patria primitivă a albanezilor mai la nord față de teritoriul actual al Albaniei, în sudul celor două Panonii, în regiunea centrală a fostei Iugoslavii și în Munții Dinarici⁴²⁴. În ultimul capitol al volumului al II-lea, el se pronunță și în legătură cu controversata problemă a originii albanezilor; în consens cu concluziile anterioare, Philippide îi socotește descendenți ai panonilor, populație înrudită cu ilirii, denumiți de aceea și iliropanoni, situați în antichitatea târzie și în evul mediu timpuriu, în așa-numita *lacună de romanizare*⁴²⁵. Pentru Philippide, asemănările dintre română și albaneză constituiau un argument în plus pentru admiterea originii suddunărene a românilor. Și în acest caz, Ivănescu aduce corecturile convenite demersului magistrului său, considerînd că asemănările de evoluție și de structură fonetică, morfologică, sintactică și lexicală dintre cele două limbi ar fi trebuit să-l conducă pe Philippide „la cu totul alte concluzii”⁴²⁶, anume la extinderea teritoriului locuit de români „nu numai în preajma albanezilor, dar și pe un teritoriu îndepărtat de cel locuit de albanezi, deci la nordul Dunării.”⁴²⁷ Dar acest fapt ar fi fost posibil numai dacă Philippide ar fi admis originea traco-dacică sau mezo-dacică drept substrat al românei, cum consideră Ivănescu, și nu ar fi limitat originea acestora la un substrat tracic.

Sub influența lui Philippide, Ivănescu a continuat studiul istoric al românei, adoptînd critic multe din punctele de vedere ale magistrului său, dar și respingînd categoric unele

⁴²³ Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 96, 105–107.

⁴²⁴ G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, p. 55–59, extinde teritoriul primitiv albanez și în nordul actualei Albanii.

⁴²⁵ Vezi *Originea românilor*, I, p. 509 și urm.

⁴²⁶ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 173’.

⁴²⁷ *Ib.*, p. 173’.

explicații și rezultate ale cercetării acestuia, care anulează, în fond, concluziile din *Originea românilor*. Obiecțiile lui Ivănescu sînt, de regulă, la fel de tranșant formulate ca și cele ale înaintașului său: Philippide „se înșela complet – precizează Ivănescu – presupunînd, în *Originea românilor*, I, p. 857–858, că teritoriile românești de azi din stînga Dunării au fost golate de populație la migrarea slavilor în Peninsula Balcanică și prin atacul mongolilor (tătarilor) și că migrația spre nord a fost cauzată de năvălirea slavă în Peninsula Balcanică, apoi favorizată de faptul că primul Imperiu bulgar se întindea și la nordul Dunării și că în timpul celui de al doilea Imperiu bulgar, dinastia românească din fruntea acestui stat încheiasse o alianță cu cumanii, care stăpîneau la nord de Dunăre”⁴²⁸. Eronată i se pare și datarea, în a doua jumătate a secolului al VI-lea și la începutul secolului al VII-lea, a migrării macedoromânilor și istroromânilor, motivată prin aceeași migrare slavă în Peninsula Balcanică⁴²⁹.

De altfel, Ivănescu este singurul⁴³⁰ care, în special în *Istoria limbii române*, în monografia *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, dar și în cîteva lucrări mai vechi (*Originea românilor*, curs universitar, Iași, 1947, litografiat), a discutat amănunțit argumentele tezei lui Philippide privind geneza poporului român și a limbii române. Concluziile acestuia iau în discuție, unul cîte unul, enunțurile formulate de autorul *Originii românilor*: „După părerea noastră, argumentarea sa lingvistică nu rezistă criticii. Să luăm argumentele sale pe rînd. Precum am

⁴²⁸ *Op. cit.*, p. 168.

⁴²⁹ *Ib.*

⁴³⁰ În epocă, Ov. Densusianu (în „Grai și suflet”, IV, p. 396–404) a recenzat critic (din perspectiva propriei sale concepții) lucrarea lui Philippide, insistînd în special asupra concluziilor autorului. Al. Rosetti, elevul acestuia, a preluat însă, în lucrările sale, și numeroase elemente din *Originea românilor* (vezi G. Ivănescu, cursul *Originea românilor*, Litografia Politehnicii „Gh. Asachi”, Iași, 1947, p. 126–132).

arătat, după alții, în *Istoria limbii române*, p. 97–103, 115–116 și 118–127, latina populară n-a durat pînă în secolul al VI-lea; fenomenele pe care, după H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, passim, Philippide le situa în secolele al V-lea – al VI-lea... au avut loc tîrziu, dar nu se datoresc unei limbi comune care s-ar fi răspîndit în tot Imperiul pînă în secolul al VI-lea, ci se explică prin tendințele fonetice locale ale diverselor populații din Imperiu ... După noi, fenomenele latinești populare mai generale au fost aduse din Italia și nu s-au dezvoltat în secolele I e. n. și următoarele. Deci viața latinei populare ca o limbă comună în Imperiu este o iluzie.⁴³¹ Ivănescu respinge, la fel de categoric, și argumentul extras de Philippide din statistica fenomenelor comune dialectelor și a celor caracteristice lor: „Philippide a făcut greșeala de a nu ne arăta cronologic situația fenomenelor comune și a celor specifice. Este drept că dînsul a distins o epocă a latinei populare și o epocă a românei primitive, anterioară influenței slave, și că a făcut statistici și pentru aceste epoci. Dar, pînă la urmă, el a luat în considerație, la statisticile sale, întreaga dezvoltare a limbii române, ceea ce l-a împiedicat de a vedea un fapt esențial: dezvoltarea fonetică a românei a fost unitară numai pînă la un moment dat⁴³². Și Ivănescu conchide: „Premisa de la care a plecat Philippide nu corespunde realității, nici concluzia trasă de dînsul (a unei mari unități antropologice a poporului român și a unui amestec redus al acestui popor cu alte popoare) nu e veridică. Aplicînd înseși principiile și metodele sale acestei dezvoltări fonetice, vom concluda, dimpotrivă, că poporul român, rămînînd în parte același, s-a amestecat de la un timp cu bulgarii, cu sîrbii, cu ungurii și probabil și cu ucrainenii și alte popoare din stepă, cum au admis alți învățați români și străini.

⁴³¹ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 171.

⁴³² *Op. cit.*, p. 171; vezi și *Istoria limbii române*, p. 9.

Cercetarea antropologică amănunțită a teritoriului românesc de astăzi confirmă această deducție. Marea unitate antropologică a poporului român a fost, desigur, o realitate în cele dintâi timpuri ale lui, adică în epoca obștilor sătești de pînă în secolul al X-lea. Dar diferențierea dialectală fonetică a românei din acel timp, ne arată – dacă aplicăm aceleași principii ale lui Philippide – că poporul român nu era nici atunci perfect unitar din punct de vedere antropologic și că deci nu sîntem obligați să admitem un teritoriu de formare restrîns, cum ar fi cerut acea mare unitate antropologică admisă de învățatul ieșean. Spațiul pe care s-a format poporul român a fost [precum arată S. Pușcariu] mai întins decît a crezut Philippide: el cuprindea nu numai teritoriul din sudul Dunării, indicat de acest învățat, dar și cea mai mare parte din teritoriul locuit actualmente de români, la nordul Dunării. Și, într-adevăr, cercetările arheologice de după 1950 arată că acest teritoriu cuprindea, la nord de Dunăre, Banatul, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Crișana, Ardealul și Moldova. Numai Maramureșul nu făcea parte din acest teritoriu. Așadar, Philippide a fost prizonierul unor raționamente ale sale, care erau coerente, dar nu erau corecte, pentru că premisa de la care pleca era falsă⁴³³.

Între erorile lui Philippide, generatoare de concluzii false, Ivănescu⁴³⁴ înscrie și momentul despărțirii dialectelor românești, plasat de Philippide în secolele al VI-lea – al VII-lea, iar de Ivănescu, după Densusianu, Pușcariu și alții, mult mai tîrziu, prin secolele al XIII-lea – al XIV-lea⁴³⁵. Greșeala ar deri-

⁴³³ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 172; vezi și G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 64–70; V. Arvinte, *Originea limbii și poporului român în lumina cercetărilor recente*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XVII, 1966, p. 13–30 și în vol. *Studii de istorie a limbii române*, Iași, 2006, p. 9–26.

⁴³⁴ Vezi *Istoria limbii române*, p. 285 și urm.; cf. și p. 467–468.

⁴³⁵ Vezi *op. cit.*, p. 321.

va din faptul că Philippide „n-a știut să explice, de altfel chiar în conformitate cu teoria sa despre schimbările fonetice, diferențierea dialectală a limbilor și a crezut că orice diferențiere dialectală înseamnă o sciziune, cum spunea el, deci o ruptură, în masa etnică a unui popor”⁴³⁶. În aceeași serie se include și cronologizarea unor fenomene fonetice, precum palatalizarea labialelor, velarizarea prin labiale și muierea șuierătoarelor, tratamentul grupurilor latinești *ce, ci* și *ge, gi* în dialectele românești, originea conjuncției *ca* (urmată de conjunctiv) < lat. *quia*, sensul pasivului în română, etimologia unor cuvinte etc. În cele mai multe cazuri însă, G. Ivănescu acceptă și dezvoltă ideile și soluțiile lingvistice ale profesorului său.

⁴³⁶ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 176.

A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene

Puține sînt școlile științifice care au reușit să dăinuie peste veac în spațiul cultural românesc⁴³⁷. Singulară, în acest sens, pare a fi Școala lingvistică ieșeană, creată la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor în jurul doctrinei și personalității lui Alexandru Philippide, care continuă să existe și să se dezvolte, ca preocupări, concepție, metode, spirit, pînă în zilele noastre, grație, se înțelege, vitalității operei maestrului, dar și calităților excepționale ale unor discipoli, între care cel mai fidel și aplicat a fost G. Ivănescu.⁴³⁸ Fără efortul și perseve-

⁴³⁷ Vezi Horia-Roman Patapievi, *Despre idei & blocaje*, București, 2007. Se impune însă o nuanțare. Direcțiile și programele de cercetare inițiate încă de la fondare de Societatea Academică, devenită ulterior Academia Română, nu au fost nicicînd abandonate. Recentele realizări ale marilor proiecte (dicționare, gramatici, atlase lingvistice, colecții de documente, ediții de texte vechi și moderne, culegeri de folclor etc.), multe inițiate cu mai bine de 100 de ani în urmă sînt datorate în special cercetătorilor din institutele academice, înființate după 1950, tocmai pentru a elabora aceste lucrări, coordonate de academicieni.

⁴³⁸ Iată portretul spiritual al lui G. Ivănescu, schițat de Iorgu Iordan, fostul său profesor, la rîndul lui, elev al lui Philippide: „G. Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de astăzi. Pe aceștia îi întrece prin marea sa erudiție, care îl apropie de Hasdeu și de Philippide. Cu cel dintîi seamănă și prin bogăția și raritatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nici o ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, citeodată, surprinde și chiar derutează, dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresează tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei” (*Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, p. 29).

rența acestuia, doctrina lui Philippide ar fi astăzi doar un episod din istoria lingvisticii românești. Prin opera lui Ivănescu, ea a tins să se impună ca „un punct de vedere românesc în teoria limbii”⁴³⁹. Din păcate, puțini au fost colegii și elevii lui G. Ivănescu, care să i se alătore în acest demers, situație resimțită în tot dramatismul ei de temerarul cercetător: „Aceasta a fost tragedia vieții mele – mărturisirea savantul –; faptul că am fost obligat să reprezint singur timp de aproape o jumătate de veac doctrina lui Philippide despre limbaj cu îmbunătățirile pe care i le-am adus (modificări sau completări). Era o direcție de idei total ignorată sau trecută sub tăcere, nu din rea-credință, ci din convingerea că ea nu reprezintă adevărul”⁴⁴⁰. Și pentru a demonstra valoarea excepțională a operei profesorului său, de care era absolut convins, și-a dedicat întreaga viață, cu credința că adevărurile doctrinei Philippide – Ivănescu vor fi înțelese și acceptate, în timp. Era conștient, în același timp, că această teorie este perfectibilă, că „are nevoie să fie completată, dezvoltată, prelungită”, că urmează „să se tragă din afirmațiile lui Philippide toate consecințele neformulate sau negândite de acest învățat, toate implicațiile acestor afirmații”⁴⁴¹. Știa, de asemenea, că doctrina Philippide – Ivănescu, care operează, ca orice teorie, și cu ipoteze ce induc oarecare scepticism, are deocamdată puțini adepți, dar, în același timp, nici nu are adversari redutabili, căci majoritatea celor care au respins-o nu au argumentat nicidecum atitudinea lor, ci mai curînd au ignorat-o. Pentru a face cunoscută lumii științifice „adevărata direcție antropologistă” reprezentată de Școala lingvistică ieșeană, Ivănescu a imaginat un posibil proiect de

⁴³⁹ Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. *Omagiul elevilor și colaboratorilor. Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, p. 87.

⁴⁴⁰ *Ib.*, p. 92-93.

⁴⁴¹ G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLIV.

cercetare, ce viza ameliorarea lingvisticii mondiale, aflate – după părerea sa – în derivă: „Oare după curentele lingvistice [structuraliste] din ultimii 50 de ani, care s-au opus explicării limbii prin om, nu este cazul ca lingvistica mondială să adopte punctul de vedere despre care am vorbit mai sus? Dar pentru asta trebuie munca mai multor oameni care să se dedice cu trup și suflet acestui scop. Poate că se va găsi o asemenea echipă și că ea va fi alcătuită la început numai din români. Ar fi nu numai un succes al meu, ci și al lingvisticii române și, în primul loc, un succes al adevărului și rațiunii”⁴⁴². Ideea revine și în monografia *Viața și opera lui Alexandru Philippide*: „Am convingerea că opera lui Philippide cuprinde concepția lingvistică cea mai de seamă pe care a dat-o poporul român pînă astăzi și că această concepție poate determina o îmbunătățire a lingvisticii mondiale contemporane, care prezintă atîtea deficiențe, și tocmai în domeniul la care se referă concepția lingvistică a lui Philippide. Dar dacă așa stau lucrurile trebuie să ne propunem de a aduce la cunoștința lingviștilor străini aceste concepții. Va fi aceasta un frumos program de muncă al lingvisticii române viitoare” (p. VI).

Dacă pentru constituirea unei școli științifice condiția esențială este fundamentarea teoretică a propriilor direcții de cercetare de către magistru, pentru ființarea și dezvoltarea ei, rolul decisiv revine discipolilor. În acest sens, G. Ivănescu, atras, ca și profesorul său, de problemele de teorie și de filozofie a limbajului, și-a conturat propria concepție, plecînd de la doctrina magistrului, odată cu elaborarea primelor studii și a continuat meditațiile asupra aspectelor generale ale limbii tot restul vieții, în studii (ample) și articole, pe diverse teme: *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (1938), *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948),

⁴⁴² *Ib.*, p. 94.

Curs de sintaxa limbii române moderne (1948), *Gramatica și logica* (1963–1964), *La formation des langues romanes occidentales* (1968), *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique* (1967), *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie* (1972), *Istoria limbii române* (1980), *Die Erzeugung der Rede* (1981) și altele. Numeroase texte, redactate provizoriu sau parțial, precum: *Tratat de lingvistică generală*, *Naturalism și idealism în lingvistică*, *Natura și cauza schimbărilor fonetice*, *Adevăr și eroare în fonologia contemporană*, *Istoria doctrinelor sintactice*, *Teoria cazurilor*, *Die Grundzüge der anthropologischen Sprachwissenschaft*⁴⁴³ etc. tratează în special probleme de teorie a limbii și de lingvistică generală. În toată opera sa, Ivănescu a avut ca sursă predilectă lucrările lui Philippide, pe care le-a cercetat cu minuție și le-a fructificat ca fundament al gândirii sale lingvistice. Ideile lui Philippide revin în mai toate textele ivănesciene, acceptate ca atare sau corectate ori respinse cu argumentația necesară, încărcându-se cu sensuri noi, rezultate din aprofundarea doctrinei și din reinterpretarea faptelor de limbă sau din extinderea perspectivei de cercetare, în acord și cu unele teorii mai noi sau mai vechi. Mai mult, pentru a impune în contemporaneitate doctrina lui Philippide, dar și pentru a facilita înțelegerea corectă a unor probleme ieșite din preocupările specialiștilor, fiind considerate desuete sau perimate, Ivănescu a redactat câteva studii monografice, între care: *Alexandru Philippide (1859–1933)*. *Omul și opera* (1965), *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului* (1984), *Viața și opera lui Alexandru Philippide și alte câteva*⁴⁴⁴.

⁴⁴³ Manuscrisele lui G. Ivănescu, însumând peste 50 000 de foi, se află la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române, fondul G. Ivănescu.

⁴⁴⁴ Vezi și G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, Iași, 1982, Secțiunea *Lucrări în pregătire (redactate provizoriu sau parțial)*.

Pentru G. Ivănescu, lingvistica antropologică a lui Philippide reprezintă „o sinteză lingvistică mai cuprinzătoare decît toate cele din trecut și de astăzi”⁴⁴⁵. Ea explică limba prin om, în integralitatea lui, fizic și spiritual, „mai mult decît s-a făcut oricînd”⁴⁴⁶. Este adevărat că, în ultimele decenii ale secolului trecut, în lingvistica eliberată de structuralismul rigid (care acorda totală autonomie limbii), s-a creat o nouă direcție antropologistă, al cărei promotor, Eugeniu Coșeriu, a elaborat o doctrină de sorginte idealistă, care insistă asupra funcției de comunicare a limbajului și asupra alterității actului vorbirii, așadar pe cu totul alte fundamente și cu raționamente diferite, oferind astfel o viziune foarte deosebită de aceea a lui Philippide și Ivănescu⁴⁴⁷. Cum însă științele spiritului și, în general, disciplinele umaniste nu operează cu adevăruri unice, absolute, ci cultivă chiar abordări și soluții diferite ale cunoașterii, uneori complementare, de multe ori însă contradictorii și chiar incompatibile (excluzînd, firește, erorile și viciile de metodă), teoria lui Philippide cu amendamentele formulate de Ivănescu se dovedește a fi la fel de interesantă, la fel de adevărată și de aceea necesară pentru înțelegerea limbajului uman, în complexitatea sa.

G. Ivănescu a fructificat în studiul limbii implicațiile și consecințele doctrinei lui Philippide, sintetizînd în spiritul profesorului său, concepții vechi și moderne asupra limbaju-

⁴⁴⁵ Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XLVI.

⁴⁴⁶ Ib.

⁴⁴⁷ Vezi, între altele, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, 1997. Ioan Oprea, în *Elemente de filozofia limbii*, p. 163–181, surprinde anumite aspecte diferențiatore dintre doctrina lingvistică a lui Philippide – Ivănescu și doctrina lui Eugen Coșeriu, încercînd și o conciliere a unor puncte de vedere aparent divergente (vezi și *Originea și condițiile schimbării lingvistice*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare», Suceava”, A. Lingvistică, Tomul XII, nr. 2, 2006, p. 89–104).

lui. Opera lingvistică a lui G. Ivănescu se distinge, la rîndul ei, prin erudiție și originalitate, în care este cultivată și dusă mai departe tradiția românească și europeană. Pentru amatorii de noutăți absolute, faptul poate părea paradoxal, dat fiind că, ori de cîte ori a avut ocazia, Ivănescu a recunoscut dependența concepției sale, pînă la identitate în multe privințe, față de doctrina magistrului său, A. Philippide, în primul rînd, dar și față de alte modele conceptuale pe care și-a structurat gîndirea, prin enunțuri ca acestea: „Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene de la concepții, adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generativiști, ca cea a lui G. Devoto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfomelor⁴⁴⁸ indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc.”⁴⁴⁹; tot așa își definește concepția fonetică, una dintre cele mai interesante din cîte s-au formulat vreodată, și metodologia aplicată în acest domeniu, „care pleacă [de asemenea] din cea a lui Philippide, dar posedă și aspecte personale, [și acestea] inspirate de A. Meillet și A. Cuny⁴⁵⁰. La fel de categoric se delimitează, asemenea lui Philippide, de teoriile avansate de predecesori sau de contemporani, autohtoni sau străini – nu are importanță –, cei doi cercetători români considerîndu-se îndreptățiți să aibă un cuvînt de spus, fără complexe și inhibiții, în lumea științifică. În același timp, ambii își precizează fără echivoc propriile contribuții, sub aspectul noutății, în do-

⁴⁴⁸ Ivănescu utiliza, după lingvistul american Joshua Whatmough, termenul *morfom* „formă gramaticală” în locul încetățenitului *morfem*, modelat după *fonem* (vezi *Istoria limbii române*, p. IX).

⁴⁴⁹ *Prefață* la vol. *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile Țăra, p. 6.

⁴⁵⁰ *Ib.*, p. 6–7.

meniul cercetat. Creată în plină epocă structuralistă, doctrina lingvistică a lui G. Ivănescu reprezintă (caracterizarea îi aparține), pe de o parte, o sinteză între pozitivismul, determinismul, naturalismul și idealismul ce s-au manifestat în Europa pînă prin anii 1930, iar, pe de altă parte, o modelare originală a structuralismelor occidentale, de pe o poziție preponderent antropologistă. Noutățile sînt sever cenzurate și acceptate numai în măsura în care constituie un factor de progres științific. Astfel, Ivănescu promovează un structuralism „mentalist” în sintaxă și morfologie și unul „articulatoriu” în fonetică. Structuralismul ivănescian admite, pe lîngă sistemul lingvistic, și un sistem articulatoriu, exterior limbii, aparținînd naturii, căreia el nu-i contestă „posibilitatea de a alcătui sisteme”⁴⁵¹. De aceea, opozițiile (distincțiile) fonetice există – în concepția lui Ivănescu – „nu pentru că le impun cuvintele, ci pentru că le impun organele articulatorii”⁴⁵². Esența doctrinei lui Ivănescu se fondează – în prelungirea gîndirii lui Philippide – pe următoarele aserțiuni: „Schimbările fonetice [care pentru el sînt de natură fiziologică, mecanică, și nu fonologică, schimbările fonologice fiind ulterioare și reprezentînd «consecința producerii schimbării fonetice»⁴⁵³] și cea mai mare parte din schimbările semantice, la care cuprindem și pe cele sintactice [ambele aparținînd gîndirii, psihicului, culturii] se explică prin factori exteriori limbii, exteriori sistemului lingvistic, – iar articulația este exterioară sistemului lingvistic propriu-zis – și anume prin schimbări în bazele limbii, prin schimbări în om. Limba se schimbă întîi de toate pentru că se schimbă omul fizic, psihic și spiritual. Aproape orice schimbare a limbii este reflexul unei schimbări în una din bazele sale, adică în

⁴⁵¹ *Istoria limbii române*, p. 13.

⁴⁵² *Ib.*

⁴⁵³ *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXXVIII.

om, considerat ca organe articulatorii, ca psihic, ca spirit⁴⁵⁴. Din această perspectivă, Ivănescu consideră că lingvistului îi revine sarcina să urmărească procesul de adaptare a sistemului lingvistic, mereu modificat de factori exteriori distrugători, la gândirea care își cere numaidecît expresia, și anume o expresie cât mai comodă și mai clară⁴⁵⁵.

Atît Philippide cît și Ivănescu au aplicat principiul celor două baze la studiul istoriei limbii române și a poporului român, dar din evoluția fonetică, morfo-sintactică și lexicală au tras concluzii sensibil diferite în legătură cu cîteva probleme esențiale: Philippide susținea originea sud-dunăreană a românilor, pe arii de intensă romanizare, Ivănescu, originea sud- și nord-dunăreană a acestora; Philippide vorbește despre un teritoriu restrîns, locuit de o populație relativ unitară din punct de vedere somatic⁴⁵⁶, Ivănescu lărgeste teritoriul și admite un amestec etnic timpuriu; Philippide propune ca dată a separării dialectelor românești secolele al VI-lea – al VII-lea, Ivănescu, mult mai tîrziu, prin secolele al XII-lea, al XIII-lea, al XIV-lea și al XV-lea; apar de asemenea, cronologizări diferite ale unor fenomene fonetice etc. Rezultatele diferite de ale lui Philippide la care a ajuns Ivănescu în *Istoria limbii române* nu se datorează numai surselor mai bogate și mai variate⁴⁵⁷ la care a recurs acesta din urmă, elaborîndu-și lucrarea după mai bine de o jumătate de veac, ci și unor reevaluări doctrinare. În principiu, Ivănescu susține că „baza de articulație și

⁴⁵⁴ *Op. cit.*, p. XLIV; cf. și p. XXXIX–XL.

⁴⁵⁵ *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 245'.

⁴⁵⁶ *Vezi Originea românilor*, I..., p. 251–252, și II..., p. 306, 342–344, 383–384; G. Ivănescu, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XXX, nota 30.

⁴⁵⁷ Și cu acest prilej, Ivănescu se dovedește un unificator de direcții, de astă dată în cercetarea istoriei limbii române. În acest domeniu el valorifică și numeroase idei aparținînd lui Ov. Densusianu, S. Pușcariu și alții, respinse sau ignorate de Philippide.

baza psihologică nu sînt, la un popor oarecare, unitare (nici Philippide nu vorbea despre rase pure), ci un conglomerat de mai multe baze de articulație și baze psihologice⁴⁵⁸. De aici, rezultă pentru Ivănescu că „sistemul fonetic al unui popor trebuie considerat un rezultat al cumulării sistemelor fonetice impuse de rasele alcătuitoare⁴⁵⁹. Mai mult – precizează Ivănescu –, „în cadrul aceleiași rase, nu poate exista o identitate perfectă de bază articulatorie ..., ci numai amestecuri de frînturi de rase, amestecuri în care predomină un anumit tip rasial sau anumite tipuri rasiale, fapt confirmat de cercetările antropologice⁴⁶⁰.

Pe Ivănescu l-au preocupat și durata de adaptare a unei limbi la o bază articulatorie și la o bază psihică străine⁴⁶¹, aspect neglijat de Philippide în cercetarea procesului de formare a limbii române din latină, și, în mod deosebit, stabilirea perioadelor favorabile manifestării acestor baze, căci, din punctul lui de vedere, „adaptarea limbii la baza articulatorie și la cea psihică nu se petrece oricînd⁴⁶². Sub influența lui A. Meillet, lingvistul ieșean apreciază că este nevoie de cîteva secole pentru a se produce un asemenea proces și susține că baza articulatorie nu se manifestă într-o limbă decît în anumite împrejurări. În *Istoria limbii române*, Ivănescu propune o explicație sociologică, inspirată tot de Școala franceză, în care structura socială și tipul economic al colectivităților sînt factori deter-

⁴⁵⁸ Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XXXIV.

⁴⁵⁹ *Op. cit.*, p. XXXVII.

⁴⁶⁰ *Ib.*

⁴⁶¹ *Vezi Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, VII–VIII, 1940–1941, p. 181–188 (și în vol. *Lingvistică generală și românească*, p. 198–218), *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1965, Madrid, 1968, p. 303–310, *Istoria limbii române*, p. 5–10.

⁴⁶² Alexandru Philippide – teoretician al limbajului, p. XLI.

minanți în adaptarea latinei populare la bazele articulatorii ale popoarelor din Imperiu⁴⁶³. Faptul că sclavagismul, societate deschisă, cu economie de schimb, permitea circulația oamenilor, a făcut ca provincialii să imite latina cuceritorilor; în acest caz, ei vorbeau o latină în care nu se manifestau bazele lor articulatorii și psihologice. Dimpotrivă, aceste baze ale limbii s-au manifestat în evul mediu (în Occident) și în comunități de tip gentilic (în Dacia), tipuri social-economice închise, cu economie naturală, în care vorbitorii nu au mai venit în contact cu agenții romanizatori. În epoci deschise (precum sclavagismul și capitalismul, care pentru Ivănescu reprezintă același tip social-economic) nu se produce adaptarea unei limbi la baza articulatorie, decât în aspectul ei popular⁴⁶⁴. Altfel se petrec lucrurile cu baza psihologică (sau spirituală); aceasta se manifestă în limbă oricând, indiferent de condițiile social-economice. De aceea, în cercetarea istoriei unei limbi esențială rămâne problema determinării perioadelor de manifestare a bazei articulatorii: „Schimbările hotărâtoare în formarea unei limbi noi sînt însă cele fonetice, iar nu cele morfotice și sintactice. O limbă devine de nerecunoscut dacă se schimbă mult sub aspect fonetic⁴⁶⁵. Urmează, așadar, că în istoria unei limbi au existat etape de intensă sau chiar de totală schimbare fonetică și etape de schimbare lentă sau de relativă stagnare. Ele erau rezultatul manifestării unor tendințe. „Dar aceste tendințe nu erau ale limbii, ci ale indivizilor vorbitori⁴⁶⁶.

⁴⁶³ Vezi și *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice și despre cauza schimbărilor fonetice*, în „Revista de filologie romanică și germanică”, 1961, p. 361–373.

⁴⁶⁴ Vezi *Istoria limbii române*, p. 11, și *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic* (extras din BIFR, XIII–XIV (1946–1947)), Iași, 1950, p. 15–19.

⁴⁶⁵ *Istoria limbii române*, p. 9; cf. și *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLII.

⁴⁶⁶ *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, p. XLI.

Doctrina lui Philippide conține și idei învechite, și erori, unele corectate de autor de la o lucrare și de la o etapă la alta, mai toate semnalate și emendate de Ivănescu, în opera căruia se află, de asemenea, idei criticabile sau greu de admis. Aceasta este soarta oricărei doctrine și, în general, condiția oricărui demers intelectual. Erorile vor fi eliminate, în timp, de la o generație la alta de cercetători, iar unele aspecte vor fi îmbunătățite prin adoptarea unor idei aparținând și altor lingviști români, precum Ov. Densusianu și S. Pușcariu, respinse de Philippide. O primă sinteză a moștenirii noastre lingvistice a făcut G. Ivănescu, în special în *Istoria limbii române*, în care a reușit să unească „într-un singur curent cele trei școli lingvistice principale din țara noastră” (p. VIII).

Important rămîne faptul că A. Philippide și G. Ivănescu au creat fundamentul, un punct de vedere românesc⁴⁶⁷ în lingvistică, cercetînd limbajul uman și limba română ca obiect universal de cunoaștere. Ei și-au edificat opera valorificînd tradiția românească și europeană în ceea ce au considerat adecvat propriului lor mod de înțelegere a realității lingvistice. Procedînd astfel au încercat să asigure lingvisticii românești un loc în lingvistica lumii. Comunitatea lingvistică este chemată să-și exprime, la rîndul ei, un punct de vedere față de doctrina Philippide – Ivănescu, să și-o asume sau să o

⁴⁶⁷ Această doctrină este românească numai întru cît a fost creată în România; ca obiect, ea vizează universalitatea, fiind gîndită de autori ca o viziune generală asupra limbajului uman, cu aplicabilitate la studiul oricărei limbi din lume. Dar și atunci cînd au studiat limba română, cei doi savanți și-au conceput cercetarea ca obiect de reflecție pentru comunitatea lingviștilor de pretutindeni. (De altfel, relația *național – universal* în cultură ar trebui concepută întotdeauna ca *subiect (creator)*, prin forța lucrurilor, *național (local)* – *obiect de studiu*, întotdeauna universal, în beneficiul întregii omeniri; vezi Eugen Coșeriu, *Deontologia culturii, în Prelegeri și conferințe (1992–1993)*, supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tomul XXXIII, 1992–1993, A. Lingvistică, Iași, 1993, p. 176).

respingă, nu înainte de a o cunoaște însă. Iar lumea lingvistică înseamnă și fiecare dintre noi. Satisfacția unui asemenea demers se întrevește a fi deplină. „Ca și Anteu, din legenda greacă, care capătă forțe noi la contactul cu pământul, așa și lingviștii români se vor simți înviorați, împuterniciți, înnoșiți la contactul cu această operă științifică de o mare forță de gândire și de o mare originalitate și vor ști să admire mereu pe omul care a creat-o”⁴⁶⁸.

Dacă G. Ivănescu rămîne deocamdată singurul continuator al lingvisticii teoretice a lui A. Philippide, numeroși alți lingviști, elevi ai lui Philippide și elevi ai elevilor lui Philippide și-au însușit, mai mult sau mai puțin integral, doctrina magistrului, pentru a o aplica în studiile lor lingvistice. Și nu numai la Iași. Adepți ai Școlii lingvistice ieșene au profesat și profesază și în alte centre culturale, precum Timișoara, București⁴⁶⁹, Suceava. Chiar și cînd s-au îndepărtat de concepția sau de preocupările specifice Școlii de la Iași, cercetătorii formați în climatul acesteia au cultivat, ca aspirație constantă, spiritul impus de corifeii ei: „îndrăzneală în abordarea unor teme de cercetare majore, spirit critic, prudență și autoexigență, acribie filologică și obiectivitate în interpretarea documentelor de limbă, tendință spre exhaustivitate, îmbinare armonioasă între acumularea de material factual și căutarea de soluții teoretice convenabile”⁴⁷⁰.

⁴⁶⁸ G. Ivănescu, *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, p. 12.

⁴⁶⁹ La București, Ion Gheție, reprezentant al Școlii clujene, dar și bucureștene, de lingvistică, a valorificat (în *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975) teoria ivănesciană a dialectelor (variantelor) literare, dezvoltată în *Problemele capitale ale vechii române literare*, impunînd-o ca principiu fundamental în cercetarea limbii române literare.

⁴⁷⁰ Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, 2005, p. 9–10.

OPERELE LUI
ALEXANDRU PHILIPPIDE⁴⁷¹

I

Opere publicate

1. *Încercări asupra stărei sociale a poporului român în trecut*. Teză de licență în litere, Iași, 1881, 71 p. in 12°. – Ediția a II-a, Iași, 1896 (pe copertă, titlul este ușor modificat: *Încercare asupra stărei sociale a poporului românesc în trecut*; titlul original apare însă pe coperta interioară). – Recenzată în „Convorbiri literare“, XV, 1881–1882, p. 475 de A.D.Xenopol.
2. *Cronica lui Hur*, în „Convorbiri literare“, XVI, 1882, p. 245-258.
3. Recenzie despre H.Tiktin, *Studien zur rumänischen Philologie*, I-er Teil, Leipzig, 1884, în „Convorbiri literare“, XVIII, 1884, p. 208–210.
4. *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, Editura Librăriei Frații Șaraga, 1888, 242 p. in 12°. – Recenzată în *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1888, col. 1748 și în „Romania“, XVIII, 1889, p. 199.

⁴⁷¹ Acest repertoriu bibliografic a fost alcătuit, pe baza unei bibliografii mai vechi, (realizată de T. Roșculeț și D. Găzdaru și publicată în „Revista critică“, III, 1929, p. 101-101, și în broșura *Comemorarea lui Alexandru I. Philippide*, București, 1937, p. 27-30), de Iorgu Iordan, în monografia *Alexandru I. Philippide*, p. 149–155. Am adus numai câteva completări.

5. *Idealuri*, în „Convorbiri literare“, XXV, 1891, p. 1015–1023 și XXVII, 1893, p. 289–320.
6. Recenzie despre M.Gaster, *Chrestomathie Roumaine*, 2 vol., Leipzig, Bucarest, Brockhaus-Socec, 1891, în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XIII, 1892, col. 128–132.
7. *Notiță biografică și bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*, în „Arhiva“, Iași, IV, 1893, p. 162–167.
8. Recenzie despre W.Rudow, *Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, Wernigerode, 1892, în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XIV, 1893, col. 399–401.
9. Recenzie despre Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892, în *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XV, 1894, col. 91–93.
10. *Istoria limbii române. Volumul întâi. Principii de istoria limbii*, Iași, Tipografia Națională, 1894, V+346 p. in 8°. – Recenzată în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XIX, 1895, p. 282–288 de Th.Gartner; *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XVI, 1895, col. 170–174 de W.Meyer-Lübke; *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1895, col. 1051–1053 de Hermann Suchier; *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, IV, 1898–1900, I, p. 121–122 de M.Gaster.
11. *D-l Hasdeu și istoria limbii române*, în „Convorbiri literare“, XXIX, 1895, p. 846–869.
12. Recenzie despre Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ediția a II-a, București, 1895, în „Convorbiri literare“, XXX, 1896, partea II, p. 565–566.
13. *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897, 14 p. nenumerate + 384

- p. in 8°. – Recenzată în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXII, 1898, p. 557–569 de W. Rudow; *Literarisches Centralblatt für Deutschland*, 1898, col. 1306–1307; *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie*, XX, 1899, col. 99–100 de A. Zauner; *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, V, 1901–1903, I, p. 116–117 de M. Gaster.
14. *Ueber den lateinischen und rumänischen Wortaccent*, în *Forschungen zur romanischen Philologie. Festgabe für Hermann Suchier, zum 15. März 1900*, Halle a. S., 1900, p. 28–44. – Recenzată în „Romania“, XXIX, 1900, p. 578–580 de L. Havet.
 15. *Limba dalmată*. (Vorläufige Berichte der Balkankommission, V: Ueber eine Studienreise zur Erforschung des Alt-Romanischen Dalmatiens, von Dr. Matteo Bartoli. Aus dem Anzeiger der philosophisch-historischen Classe vom 29. November, Jahrg., 1899, No. XXV, separat abgedruckt), Wien, în „Convorbiri literare“, XXXIV, 1900, p. 102–112.
 16. *Specialistul român*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, 1900, p. 91–117.
 17. *Macheta Dicționarului limbii române* al Academiei, porțiunea *a – acord*, 5 + 32 p., București, Editura Academiei, 1904.
 18. *Altgriechische Elemente im Rumänischen*, în *Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia, zum 15. Februar 1905*, Halle a. S., p. 46–59. – Recenzată în „Romania“, XXXV, 1906, p. 114 de Mario Roques; *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, IX, 1909, I, p. 80 de G. Weigand.
 19. *Istoria și critica literară*. Un raport asupra Catedrei de istoria literaturii române de la Universitatea din Iași, în „Viața românească“, I, 1906, vol. I, p. 38–45.

20. *Specialistul român*. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX, în „Viața românească”, I, 1906, vol. III, p. 496–524, II, 1907, vol. IV, p. 15–43, p. 229–242, p. 418–431. – Extras: Iași, Editura „Vieții românești”, 1907, 96 p. in 8°. – Recenzată în „Viața românească”, II, 1907, vol. V, p. 152–154 de Gramm.; *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, XI, 1911, I, p. 131–132 de G. Weigand.
21. *Rumänische Etymologien*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXI, 1907, p. 282–309. – Recenzată în „Viața românească”, II, 1907, vol. V, p. 337–338 de G. Pascu.
22. *Cum se apără specialistul român*, în „Viața românească”, III, 1908, vol. VIII, p. 16–28.
23. *Dicționarul Academiei sau basmul cucoșului roș*, în „Viața românească”, III, 1908, vol. VIII, p. 257–261 (articol semnat Philologus).
24. *Rumänische Sprache und Literatur*, în *Meyer grosses Konversations-Lexikon*, Sechste Auflage, 17. Bd., Leipzig-Wien, 1909, p. 257–259.
25. *Din moda românească: Baider*, în „Arhiva”, Iași, XX, 1909, p. 840.
26. *Raport despre teza de doctorat a D-lui G. Pascu*, în George Pascu, *Despre cimilituri. Studiu filologic și folkloric*. Partea I, Iași, 1909, p. X–XI.
27. Raport academic despre Costică Ciobanu-Plenița, *Cu-vintări adânci*. Cîntece din vechime culese dintr-un colț al Olteniei. Cu un dicționar de provincialisme, Craiova, 1909, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXII, 1909–1910, Partea administrativă și dezbaterile, p. 374–375.

28. Raport academic despre Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec. XVIII* (Cavalioti, Ucuta, Daniil), București, 1909, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXXII, 1909-1910, Partea administrativă și dezbaterile, p. 389-392.
29. *Un specialist român la Lipsca*, în „Viața românească“, IV, 1909, vol. XV, p. 25-50, 188-207, 356-376, V, 1910, vol. XVI, p. 30-54, 169-189, 362-387, V, 1910, vol. XVII, p. 33-56. – Extras: Iași, Tipografia „Dacia“ P. & D. Iliescu, 1910, 171 p. în 8°.
30. Raport academic despre Giorge Pascu, *Despre cimilituri*, Partea II, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXXIII, 1910-1911, Partea administrativă și dezbaterile, p. 67.
31. *Pseudoștiință contemporană*: Elise Richter, *Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen*, în „27. Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie“, p. 57-143, în „Viața românească“, VI, 1911, vol. XXIII, p. 57-78.
32. Raport academic despre N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțianu*, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXIV, 1911-1912, Partea administrativă și dezbaterile, p. 170-172.
33. Raport academic despre Per. Papahagi, *Din trecutul cultural al aromânilor*, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXXIV, 1911-1912, Partea administrativă și dezbaterile, p. 176.
34. Raport academic despre Nerva Hodoș, *Const. (Dinicu) Golescu, Însemnare a călătoriei mele făcute în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită din nou și însoțită de o introducere, București, 1910, în „Analele Academiei Române“, seria

- II, tomul XXXIV, 1911–1912, Partea administrativă și dezbaterile, p. 196–197.
35. Raport academic despre Radu Rosetti, *Prin pravoslavnică Rusie. Note de călătorie*, București, 1913, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXVI, 1913–1914, Partea administrativă și dezbaterile, p. 255–259.
36. Raport academic despre Radu I. Sbiera, *Gramatica latină* pentru licee, gimnazii și toate școalele secundare și asimilate, Cernăuți, 1913, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXVI, 1913–1914, Partea administrativă și dezbaterile, p. 321–324.
37. *O rămășiță din timpuri străvechi: Jioară = cristal*, în „Arhiva”, Iași, XXV, 1914, p. 145–172.
38. Raport academic despre Romulus Ionașcu, *Gramaticii români*. Tratat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbii române de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXVII, 1914–1915, Partea administrativă și dezbaterile, p. 244.
39. Raport academic despre Ion Trivale, *Cronici literare*, București 1915, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXVII, 1914–1915, Partea administrativă și dezbaterile, p. 249–283.
40. *Raportul Comisiunii premiului Năsturel asupra manuscrisului cu subiectul „Sufixe de formarea cuvintelor în limba română din punctul de vedere al formei, al sensului și al originii lor”*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tomul XXXVII, 1914–1915, Partea administrativă și dezbaterile, p. 284. (Raportul este semnat și de I. Bianu și S. Pușcariu.) – Publicat și în Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, 1916, p. III–IV.

41. *Coincidențe*, în „Viața românească“, X, 1915, vol. XXXVIII, p. 159–193.
42. Raport academic despre Gheorghe Popescu-Ciocănel, profesor, și Ibrahim Therno, editor, *Conducătorul Conversațiunii și românește și turcește*, Medgidia, 1915, în „Analele Academiei Române“, seria II, tomul XXXVI, 1915–1916, Partea administrativă și dezbaterile, p. 326–328.
43. *Barangii în istoria românilor și în limba românească*, în „Viața românească“, XI, 1916, vol. XL, p. 214–239.
44. *Prejudiții*, în „Viața românească“, XI, 1916, vol. XLI, p. 60–68.
45. *Originea românilor, vol. I. Ce spun izvoarele istorice. Vol. II. Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Tipografia „Viața românească“ S.A., 1925, 1928. XL + 889 p., 829 p. in 8°. – Vol. I recenzat în „Viața românească“, XXI, 1926, vol. LVI, p. 131–136 de G. I. Brătianu; *Ioan Neculce – Buletinul Muzeului Municipal Iași*, Fasc. 5, 1925–1926, p. 371–377 de M. Costăchescu; *Indogermanisches Jahrbuch*, XI, 1926–1927, p. 230 de N. Jokl; „Revista critică“, I, 1927, p. 1–10 de Iorgu Iordan; *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, LI, 1928, p. 89–101 de Karl Kurt Klein; *Zeitschrift für romanische Philologie*, XLVIII, 1928, p. 722–727 de Iorgu Iordan; „Convorbiri literare“, LXI, 1928, p. 309–312 de Dr. Ilie Gherghel; *Propilee Literare*, III, No. 13 (15 sept. 1928), p. 3–10 de Ion Foti; *Szászadok*, LXIII, 1929, p. 448–450 de Dr. Iványi Béla; *Anuarul Școalei Normale „V. Lupu“ din Iași*, No. 5, 1929–1930, p. 94–115 de T. Hotnog; *Archivum Europae Centro-Orientalis*, II, 1936, p. 73 și urm. de Lajos Tamás. – Vol. II recenzat în „Revista critică“, III, 1929, p. 73–87 de Iorgu Iordan; *Codrul Cos-*

- minului*, IV–V, 1927–1928, Cernăuți, 1929, p. 585–592 de Ion I. Nistor; *Zeitschrift für romanische Philologie*, L, 1930, p. 369–377 de Iorgu Iordan; *Indogermanisches Jahrbuch*, XIV, 1930, p. 122–123 de N. Jokl; *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, LVI, 1933, p. 300–302 de Arnold Pancratz. – Opera întreagă (vol. I și II) recenzată în „Grai și Suflet”, IV, 1929–1930, p. 396–404 de Ov. Densusianu; *Archivum Romanicum*, XV, 1931, p. 113–122 de G. Pascu; *Byzantinoslavica*, VI, 1935–1936, p. 286–303 de D. Crînjală.
46. *Pentru un institut de filologie română la Iași*, în „*Revista critică*”, I, 1927, p. 138–139.
47. *Raport despre teza de doctorat a D-lui D. Găzdaru*, în Dimitrie Găzdaru, *Descendenții demonstrativului latin ille în limba română*, Iași, 1929, p. 5.
48. *Știri despre români pînă în secolul XIV*, în „*Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»*”, II, 1935, p. 1–10, cu note (p. 11–12).

II

Ediții

1. *Opere alese. Teoria limbii* (cuprinzând lucrările *Principii de istoria limbii, Introducere în știința limbii, Fiziologia sunetelor și Baza de articulație și baza psihologică*), editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984.
2. *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică*, [ante 1885]. Text îngrijit și note de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu o postfață de Al. Andriescu, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”, Seria Filologie, A. Lingvistică, Tomul XXII, nr. 1, 2006, p. 105–184.
3. *Istoria limbii române* (cuprinzând cursurile universitare *Originea poporului român și a limbii române, Latina populară, Istoria sunetelor românești, Istoria formelor românești*). Ediție îngrijită de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil, Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom [sub tipar].

III

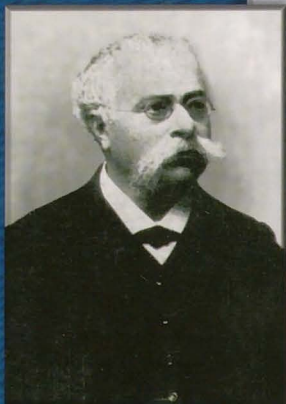
Manuscrise aflate la Biblioteca
Filialei Iași a Academiei Române

1. *Dicționarul limbii române* al Academiei, porțiunea A – dăzvăț, 11744 p.
2. *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică.*
3. *Istoria sunetelor românești* (curs universitar; incomplet).
4. *Istoria formelor românești* (curs universitar; incomplet).
5. Rezumate, traduceri din opere lingvistice și filozofice.
6. Manuscrisele lucrărilor tipărite (parțial).

CUPRINS

Argument.....	6
Date biografice	9
Idealul etic.....	22
Folclorul – sursă pentru studiul istoriei.....	39
Istorie, teorie și critică literară.....	48
Gramatica limbii române.....	60
Dicționarul limbii române al Academiei.....	64
Teoria limbii.....	107
Istoria limbii române.....	140
A. Philippide și G. Ivănescu – corifeii Școlii lingvistice ieșene	183
Operele lui Alexandru Philippide.....	195

Carmen-Gabriela Pamfil **ALEXANDRU PHILIPPIDE**

„Decît, ce folos să umbli prin această lume cu călușul în gură de frica unor oameni tot așa de slabi ca și tine? Nu-i de ajuns că ne temem la tot pasul de fulgerele cerului să nu ne trăsnească, de ape să nu ne înece, de focuri să nu ne ardă, de boli să nu ne omoare? Macar atîta mîngîiere să avem și noi, că un gînd care ne-a venit, avere de D-zău nouă dată și de noi nedespărțită, să-l arătăm curat și altora, nepătat de lingușire și de minciună.

Pentru aceea, tinerilor neînglobați încă în partide și în secte, lor închin această lucrare. Ei vor vede, ca judecători fără părtinire, că probez tot ce spun și că nici un rest de putere nu mi-a rămas pe care să nu-l fi întrebuițat pentru a produce ceva lor profitabil.”

Alexandru PHILIPPIDE,
Principii de istoria limbii

Află mai mult pe:

www.litera.ro

ISBN 978-997-574-018-0

9 789975 740180 >